KORUNK

A KONGRESSZUS KÜSZÖBÉN • IDEOLÓGIA ÉS TÁRSADALMI GYAKORLAT • A TUDOMÁNYOK SZINTÉZISÉRŐL • DEMETER JÁNOS: ÚJ UTAKON • A TALÁNYOS CSONTVÁRY • GLOSSZA EGY BYRON-VERSHEZ • A CSÍKI GÁBOR ÁRON • MUNKÁSFIATALOK MŰVELŐDÉSE UDVARHELYEN • GYARMATTALANÍTÁS — HARMADIK SEBESSÉGGEL • KÉT BARTÓK-KÖNYV • KRÚDY ZSUZSA A SZINDBÁD-FILMRŐL

1974 | 11

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK XXXIII. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM
1974. NOVEMBER

* * * Kongresszus-köszöntő 1125
SZTRANYICZKI GÁBOR • Ideológia és társadalmi gyakorlat 1127
HUSZÁR ANDOR • A társadalom vezetése 1131
GÁLL JÁNOS • A Román Kommunista Párt és a nemzetközi kommunista-forradalmi szolidaritás 1136
B. M. KEDROV • A tudományok szintéziséről 1142
EDUARDAS MIEZELAITIS • A Kék Szemű Szikla (vers, Bán Péter fordítása) 1146
JEVGENYIJ VINOKUROV • A szemközt lakó ember (vers, Bölöni Sándor fordítása) 1148
JUSTINAS MARCINKEVIČIUS • Messzi vasárnapok (vers, Bán Péter fordítása) 1149
JURIJ TRIFONOV • Türelmetlenség (regényrészlet, bevezette és fordította Moravszky István) 1150
BÖSZÖRMÉNYI ZOLTÁN • Thália (vers) 1156
KAPUI ÁGOTA • Bármerre is lépj (vers) 1156
VIORICA GUY MARICA • A talányos Csontváry 1157
ÁGOSTON VILMOS • Szimbólum és cselekvés (Glossza egy Byron-vershez) 1162
DEMETER JÁNOS • Új utakon 1165

JEGYZETEK

KOMÁN JÁNOS • A csíki Gábor Áron 1170

HAZAI TÜKÖR

SIMÓ SÁNDOR • Munkásfiatalok művelődése Székelyudvarhelyen 1172

NEMZETKÖZI ÉLET

ERŐS LÁSZLÓ • Gyarmattalanítás harmadik sebességgel 1176

SZEMLE

KATONA ÁDÁM • Egy XVIII. századi erdélyi értelmiségi különös cselekedeteinek mentségéről 1182
SZTRANYICZKI GÁBOR • Kultúra és filozófia 1186
BÁLINTFI OTTÓ • Az „IS-IS" módszere és filozófiája 1188
KRÚDY ZSUZSA • Szindbád 1191
BALLA ZSÓFIA • Két Bartók-könyv 1193
JENEI DEZSŐ • Fontos műszaki könyv 1196

LÁTÓHATÁR, SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Abodi Nagy Béla, Andrásy Zoltán, Csontváry Kosztka Tivadar, Kancsura István, Kós András, Veress József

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző
Szerkesztőségi főtitkár: Ritoók János
Szerkesztőség: Kolozsvár, Mócok útja 3. — Telefon: 1 60 30
Postacím: Cluj-Napoca, căsuţa poştală 273. Republica Socialistă România.

Kongresszus-köszöntő XI

Köszöntés.

Nyelvünk szép és kifejező szava ez. Többféle jelentést ötvöz magába. Benne foglaltatik a köszönet, a hála, de az üdvözlet, a jókívánság is. Persze, mindezen túlmenően köszönteni sokféleképp lehetséges: őszintén és szívből, harcosan és együttérzően, dolgosan, munkával.

Amikor pártunk XI. kongresszusát köszöntjük, e gazdag tartalmú kifejezés minden árnyalatára gondolunk, minden jelentését magvasítjuk.

Elsőnek a köszönet kívánkozik ajkunkra.

Sok mindenért. Ha múltunkra tekintünk vissza, a munkásosztály pártjának több mint nyolc évtizeden át vívott harcára gondolunk, s hálát érzünk az élcsapat iránt, amely a marxizmus tudományos világnézetére alapozott forradalmi tanítás szellemében élére állt az osztályharc hazai frontszakaszának, s az utópisztikus álmodozások, a mindig levert parasztlázadások után úgy irányította az elnyomottak társadalmi fölszabadulásáért vívott küzdelmét, hogy az végül is harminc évvel ezelőtt diadalra vezetett.

Fölszabadulási harcunk, majd az antifasiszta háború győzelmes megvívása csak bizonyos tekintetben jelentette egy történelmi szakasz lezárását. Más vonatkozásban épphogy nyitányul szolgált: a fölszabadulás kiteljesítéséhez, a néphatalom megteremtéséhez, az országépítés kibontakoztatásához, a szocialista rendszer létrehozásához.

Ismeretes, milyen sikereket ért el népünk — pártunk vezetésével — ezen az úton; sokszor írtunk erről, más és más megközelítésben. Amiért ezúttal is köszönetet mondunk, az az, hogy pártunk rendkívül nehéz körülmények közepette — gondoljunk csak a kétévi aszályra, az osztályellenség gáncsoskodására — képes volt alkalmazni a marxi—lenini tanítást a hazai körülményeknek megfelelően, és a pillanatnyi taktikai megoldásokat éppen úgy meglelte, mint ahogy kidolgozta és következetesen életbe ültette a távlatos stratégiai elgondolásokat. E következetességnek és a szocializmus alkotó szellemű építésének köszönhetően hazánk az eltelt évtizedek során kilábalt az európaszéli elmaradottságból, a régi tehetetlen és korrupt államformából, a kizsákmányolásra épülő társadalmi rendből s a vele járó népnyomorból. Minden gondunk és nehézségünk ellenére tény, hogy mi, a régebben elmaradott agrárállam, napjainkra erőteljesen fejlődő ipart építettünk ki, s mind nemzeti jövedelmünkben, mind exportunkban az iparé a nagyobb hányad. Míg hajdan az anyagi nyomorral együtt járt a kulturális ínség, a szellemi elmaradottság is, ma a tízosztályos általános oktatás éppúgy meghonosodott nálunk, mint a főiskolát végzettek milliós serege. Egykor a politikai függést is jelentő külföldi kölcsönök sem tudták tartós fölívelésre

serkenteni nemzetgazdaságunkat, s ma mi adunk számos országnak hosszúlejáratú hitelt. Ha évtizedekkel ezelőtt minden jelentősebb szakmában és üzemben jelen volt a külföldi tőke, a nyugati gép és a szakember, ma — a sokoldalú gazdasági-műszaki együttműködés jegyében — mi küldünk tudományos dokumentációt, szakembergárdát és berendezést az iparukat kiépítő fejlődő államoknak.

Íme, mindezért köszönet illeti a kongresszusát tartó pártot.

Ha a múltból és jelenből sarjadzó jövőre tekintünk, ugyancsak hála tölt el bennünket. Pártunk azon európai kommunista pártok közé tartozik, amelyek fölismerve a mai kor történelmi jelentőségét, ebben a fordulós szakaszban messzetekintő programmal vértezték föl népüket évezredünk utolsó negyedszázadának küszöbén.

A programról is több ízben szóltunk már. Csupán arra mutatnánk még rá, hogy ez a dokumentum továbbviszi pártunk központi törekvését, amely a marxizmusnak a kor színvonalán történő továbbfejlesztésében, a tudományok mai állásáról való bővítésében, a hazai viszonyokra alkalmazásában nyilvánul meg. A XI. kongresszus azzal, hogy megszavazza a programot, valamint a következő ötéves terv előirányzatait, olyan munkatervvel ruházza föl az országot, amely „a tudományos, dialektikus materialista szemléletre, a marxi—lenini tanításra támaszkodva, föltárja az osztályok fokozatos közeledésének nagyszerű perspektíváját — a falu és város, a fizikai és szellemi munka közötti lényeges különbségek elmosódásának föltételei között —, föltárja továbbá egy új társadalom megteremtésének, a kommunista társadalom egységes népe, az egységes dolgozó nép megszületésének távlatát" — ahogyan ezt Nicolae Ceaușescu elvtárs ez év nyarán, az RKP Központi Bizottsága és a Legfelső Gazdasági Tanács közös plénumán kifejtette.

November végének későőszi napjai, úgy tetszik, visszahozták a szüret, a betakarítás vagy éppen az aratás napjait. Vagy legalábbis azok légkörét, hangulatát. Míg a mezőről már a hombárokba került a termés, addig az ipar és a földek dolgozói új érlelődés, más jellegű beérés eredményeiről számolnak be: a kongresszusi versenyek, ünnepi műszakok teljesítményeit, előbbrehozott határidők új keltezését közlik. Üzemekről tudósítanak, amelyek máris befejezték — nem egészen négy esztendő alatt — ötéves tervüket, városokról, amelyek teljes ipara már a holnapnak termel, farmokról, tejgazdaságokról, építőtelepekről adnak hírt, amelyek az előírtnál jóval többet nyújtottak népünknek.

A munkával köszöntés még fiatal nálunk. Kora nagyjából egyenlő a mi világunk, rendünk korával. Szocialista építésünk hajtása ez a mód, a dolgozó osztályok alkotóerejének, munkáratermettségének és szorgalmának a kifejezése. Hagyományainkhoz híven mi mással köszönthetnénk legméltóbban pártunk nagy ünnepét, a kongresszusi napokat, mint fokozott iparkodással, új létesítményekkel, építő-bravúrokkal?

Köszöntésünkben így fonódik egybe a jókívánság és a nekigyürkőzés, az üdvözlet és az elköteleződés eme jövőt nyitó kongresszus ünnepes napjaiban.

KORUNK

SZTRANYICZKI GÁBOR

Ideológia és társadalmi gyakorlat

Három esztendő telt el azóta, hogy pártunk Központi Bizottsága 1971. november 3—5-i teljes ülésén elfogadta a párt ideológiai programját. Az esemény felidézése már csak azért is időszerű, mert 1974 novembere ugyancsak történelmi dátum — méghozzá kivételes jelentőségű dátum — pártunk és egész népünk életében. Ám túl a pusztán naptári egybeesésen, a november 25-én összeülő XI. kongresszus megvitatásra és elfogadásra váró, alapvető dokumentumaival éppen az 1971. novemberi plenáris jelentőségét és időszerűségét emeli ki. Akkor a párt a maga ideológiai programját dolgozta ki, most a párt általános, távlati programjának kimunkálása kerül napirendre, azé az alapvető dokumentumé, amely az 1972. júliusi Országos Konferencia határozata értelmében szerves alkotórészként magában foglalja az ideológiai programot.

Három esztendő távlatából, a XI. kongresszus történelmi dokumentumainak fényében, az 1971. novemberi plenáris határozatának jelentősége különös hangsúlyt kap nemcsak azért, mert a tulajdonképpeni kiindulópontot jelentette a párt általános programjának kimunkálásában, hanem azért is, mivel ideológiai program minőségében mintegy előlegezte azt az elvi alapot, amelyre az általános pártprogram egésze épült. Túl azon, hogy reflektorfénybe állította az ideológia kiemelkedő szerepét korunkban általában és a szocialista építés gyakorlatában különösen, az 1971. novemberi plenáris társadalmi jelenünk alapvető követelményeként fogalmazta meg mindennapi lét- és cselekvésmódunk mélyreható forradalmasítását, olyan társadalmi viszonyok kimunkálását, amelyekben testet ölt a magasrendű kommunista eszmeiség. Pártunk általános programja, meghatározva tevékenységünk fő irányait „A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésére és Romániának a kommunizmus felé haladására", abból az alapkövetelményből indul ki, és legmélyebb értelmét abból a felismerésből meríti, hogy az új társadalom építése korántsem egyszerű technikai probléma, hanem ízig-vérig forradalmi gyakorlat, amelynek éltető lelke a forradalmi elmélet, a tudományos ideológia.

Az ideológia jelentőségének és szerepének a hangsúlyozása voltaképpen elvi állásfoglalás egy olyan kulcsfontosságú kérdésben, amely a nemzetközi filozófiai élet frontján az utóbbi időben messzegyűrűző elméleti vitákat váltott ki, és vált ki ma is. Persze, a polémia korántsem új keletű, hiszen mióta Mannheim Károly *Ideológia és utópia* című műve napvilágot látott (1929), az ideológia lényegének, funkciójának, a tudományhoz való viszonyának kérdése valamilyen formában mindig ott szerepel a legkülönbözőbb filozófiai tanácskozások, viták napirendjén. Az újszerűt, ami az utóbbi időben a kérdés iránti érdeklődést nem marxista és marxista körökben egyaránt szokatlanul felfokozta, az ideológia „történelmi meghaladottságának" gondolatában kell keresni. Ha Raymond Aron *L'opium des intellectuels* című munkája (1955) még csak konklúzió formájában fogalmazta meg, Daniel Bell *The End of Ideology* című könyve (1960) már címében is meghirdette az ideológia „alkonyának" tételét. Ebben a felfogásban nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy az ideológia elvesztette társadalmi létalapját, megérett arra, hogy a történelem lomtárába kerüljön. A pozitivizmus a megismerés birodalmából kilépett a társadalmi-politikai gyakorlat területére. Miután ott a metafizika, illetve a filozófia létjogosultságát alapjában megkérdőjelezte, itt bejelentette az ideológia napjának leáldozását. Ott is, itt is a „tiszta tudomány" nevében lép fel, és mint ahogy az egész megismerést pusztán logikai, illetve nyelvelemzési problémává „tisztította le", ugyanúgy a társadalmi élet egész problematikáját a szervezés és vezetés objektív technikájára kívánja redukálni.

Bármennyire különösen hangzik is, a dezideologizálás gondolata nem egyszerűen légből kapott követelés, hanem a maga módján összefügg korunk számos meghatározó jelenségével. Aligha tagadható például az, hogy a világméretekben kibontakozó tudományos-műszaki forradalom a társadalmi rendszerek különbözősége ellenére számos közös problémát vet fel, amelyek megoldása a tudományos erőfeszítések egybehangolását teszi szükségessé. Ám ez még nem minden. A tudomány közvetlen termelőerővé hatalmasodása olyan sajátos folyamat, amely csak a természeti és részben a társadalmi mozgás mind elvontabb, általánosabb és egyenesebb szintű modellezése és kibernetikai reprodukciója révén bontakozhat ki.

Már maga ez a körülmény azt a látszatot kelti, mintha a tudomány ε maga szükségszerű mozgása révén egy társadalmilag „semleges" közeget hozna létre, amely a kérdések szigorúan és egyértelműen „tudományos" megközelítését tenné lehetővé, és ezzel mintegy feloldozná e tevékenységet az érték- és norma-kötöttségek alól. Amikor Ernst Topisch ε nagy ideológiák korának lezárulását a mai tudományos-műszaki haladással, a jelenkor társadalmi-gazdasági fejlődésével magyarázza, akkor tulajdonképpen a szóban forgó látszatot emeli az általános elméleti igazság rangjára. Ha közelebbről szemügyre vesszük, akkor arra is rá kell jönnünk, hogy a dezideologizálás híveinek érvelésében a tudományos igazságnak és az értékítéletnek a polgári gondolkodásban immár hagyományos szembeállítása kísért. De hogyan? Nos, az itt mutatkozó különbség már csak azért is figyelemre méltó, mivel benne így vagy úgy, közvetlenül vagy közvetve éppen a jelen helyzet sajátosságai jutnak kifejezésre. Míg Max Webernél az „értékmentes társadalomtudomány" csak annyiban lehetséges, amennyiben az egyértelműen elhatárolja magát a valóságos gyakorlattól, addig a dezideologizálás szószólói éppen fordítva, a kor történelmi gyakorlatában vélik felfedezni az ideológiamentes, tisztán objektív tudományosság lehetőségét és szükségszerűségét. Ez a különös „visszájára fordulás" nemcsak a társadalmi képlet sajátos módosulását jelzi, hanem egyszersmind arra figyelmeztet, hogy tudomány és ideológia összefüggésének vizsgálatában — és így ε kérdéssel kapcsolatos polémiában is — új követelmények merültek fel, amelyektől a kérdés marxista szellemű megközelítése semmiképpen sem tekinthet el.

Mindenekelőtt arról van szó, hogy ma már a vita nem egyszerűen a tudomány osztálymeghatározottságának vagy értékmentességének alternatívája körül forog, hanem közvetlenül a jelenkor gyakorlatának jellegét érinti. Egyértelműen kiderül ez például Ralf Dahrendorf jellemzéséből, aki szerint a dezideologizálás korát mindenekelőtt az határozza meg, hogy a világnézeten alapuló politika helyébe az esetről esetre alkalmazkodó politika, az átfogó koncepciók helyébe az egyes esetek pragmatikus vizsgálata lép (R. Dahrendorf: *Das Ende der Ideologie*). Nos, ha az ideológiamentesség követeléséhez maga a „gyakorlat" szolgál érvül, akkor aligha kétséges, hogy a „wertfreie Wissenschaft" (értékmentes tudomány) hagyományos felfogását visszaverő korábbi érvek nemcsak hogy elégtelenek, de könnyen célt is téveszthetnek.

Már maga az a tény, hogy az „értékmentes tudomány" gondolata szükségképpen a szubjektívizmus kizárását is célozta, oda vezet, hogy „tisztán objektíve tudományos" módszer érvényesülése az új helyzetben külön jelentőséget kap. A gyakorlatban ugyanis a szubjektum mindenekelőtt cselekvő, közvetlenül ható tényező minőségében van jelen. Ennélfogva itt az „értékmentesség" követelése, bizonyos értelemben, egybeeshet a már racionalizált tevékenység módszereit, szabályait tudományosan, azaz szubjektivizmusmentesen érvényesítő emberi cselekvés objektív követelményével. Ha a tudományos-műszaki forradalom jegyében formálódó jelenkori társadalomgyakorlat sajátosságait figyelembe vesszük, akkor rá kell eszmélnünk, hogy ennek az egybeesésnek a lehetőségével hovatovább szélesedő fronton kell számolni. Amilyen mértékben a tudomány behatol az emberi tevékenység minden területére, ugyanolyan mértékben erősödik az emberi cselekvés ésszerű megszervezésének, a szubjektum objektivizálódásának a szükségessége. Ezért a jelenkor gyakorlatáról joggal mondhatjuk, hogy miként a természettudományok esetében a megismerés osztálymeghatározottsága csupán a lét- és ismeretelméleti alapokat feszegető, legáltalánosabb filozófiai problémák szintjén jelentkezik, ugyanúgy korunk hovatovább technicizálódó, természettudományos egzaktságot öltő gyakorlatában annak ideológiai-politikai töltete csupán az egész rendszer alapjait hordozó, össztársadalmi méretű mechanizmusaiban, történelmi dimenzióiban mutatkozik meg és jut érvényre. Ez a fajta gyakorlat tehát — hovatovább társadalmasuló jellegénél fogva — az ideológiának azt a formáját teszi elavulttá, amelynek alapja az elszigetelt, a természeti egyén. Ezzel szemben olyan ideológiát, olyan gondolkodás- és cselekvésmódot kíván, amelyben tudomány és filozófia, elmélet és gyakorlat egyazon megismerő és valóságot formáló folyamatnak két szerves mozzanata. A jelen gyakorlat követelménye tehát nem az, hogy „száműzzük" az ideológiát, hanem igenis az, hogy az emberi tevékenységbe behatoló tudományt a forradalmi filozófia szintjére emeljük, illetve a termelőerővé felnövő tudományt kiszabadítsuk a „hamis tudat" társadalmilag intézményesített formájából.

Tudomány és ideológia szembeállítása nem is annyira a közgondolkodásban, mint inkább a szakirodalomban oly mértékben meghonosodott, hogy jobbára már csak ebben a dichotómiában tudjuk az emberi megismerést elgondolni. Márpedig ebben az ellentétezett viszonyban mindegyik csakis úgy jelentkezhet, mint a másik tagadása: a tudomány mint „nem ideológia", és fordítva: az ideológia mint „nem

tudomány". Erről az alapról kiindulva a logikai elemzés szükségképpen olyan meghatározáshoz jut el, amely a tudományt és ideológiát mind genetikai, mind strukturális, mind pedig funkcionális szempontból egymás kölcsönös ellentéteként határozza meg. Míg a tudomány az emberi megismerés egyetemes, objektív formája, addig az ideológia a valósághoz való gyakorlati viszony affektív, tehát szubjektív átélése; a tudomány a tényekre vonatkozó és szigorúan ellenőrizhető ismeretek összessége, ezzel szemben az ideológia a társadalmi és politikai érdeket kifejező, s mint ilyen, értékítéleteket tartalmazó nézetek, eszmék rendszere; míg a tudomány tulajdonképpeni „hivatása" a minden szubjektív mozzanatot kizáró megismerés, addig az ideológia igazi rendeltetése a cselekvés gyakorlati ösztönzése, eligazítása, igazolása.

Lehetetlen észre nem venni, hogy ez az ellentét gyanúsan emlékeztet a polgári gondolkodás történetéből ismert sok más szembeállításra, így például tudomány és filozófia, természettudomány és társadalomtan, vagy akár elmélet és gyakorlat, technika és ember stb. antinómiájára. Van-e egyáltalán valamiféle jelentősége ennek a hasonlóságnak? Van, méghozzá többszörös.

Mindenekelőtt a hasonlóság korántsem véletlen, ellenkezőleg: arra utal, hogy tudomány és ideológia — mint abszolút ellentétpár — az idők folyamán mintegy magába szívta akár közvetlenül, akár áttételesen mindezeket a szemléleti dichotómiákat. Ennélfogva a szóban forgó viszonyt abszolút egyértelmű antinómiává merevítő felfogás maga is többrétegű, sokszorosan összetett; vizsgálata eleve megkívánja az egymásra rakódó különböző síkok megkülönböztetését.

A kérdéses szemléleti „szinkretizmus" bizonyos értelemben ugyancsak szükségszerű, nevezetesen annyiban, amennyiben az ominózus összefüggés, amelyet ilyenképpen eltorzítva, tudomány és ideológia néven szokás jelölni, ténylegesen többoldalú, vagy ha úgy tetszik, többsíkú, mivel történelmileg változó.

Végül a jelzett hasonlóság azt is elárulja, hogy „tudomány és nem tudomány", illetve „nem ideológia és ideológia" kétszeresen polarizált, végletessé abszolutizált ellentétének a már említett többi összefüggés — tudomány és filozófia, elmélet és gyakorlat stb. — összetartozó mozzanatainak egyértelmű, merev szétválasztása és szembeállítása felel meg.

Joggal felmerül persze a kérdés, mennyiben írható az ideológia és tudomány szembenállásában rejtőző valóságos kérdés összekuszálása kizárólag a polgári gondolkodás számlájára. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy az interpretáló szakirodalom akarva-akaratlanul kiragadta az ideológia értelmezését a marxi—engelsi életmű egészéből, és így a „hamis tudat" jelentése is megtévesztő megvilágításba került. Ezért nem árt emlékeztetni arra, hogy *A német ideológia* a hamis tudat terminust az emberi lét anyagi és szellemi termelésének elemzése kapcsán használja, mégpedig e viszony meghatározott, különös formájának jellemzésére. Az ideológia kifejezés mindenekelőtt azt a diszkrepanciát kívánja jelölni, amely az emberi élet termelésének anyagi és eszmei mozzanata között a fizikai és szellemi munka, a külső természet és az emberi természet humanizálásának szétválasztásával és külön pályákon haladó fejlődésével történelmileg szükségszerűen létrejött. Mármost ezt a jelentéstartalmat azonosítani a „hamis tudat" értelmével annyit jelent, mint egyenlőségi jelet tenni a történelmi szükségszerűség és annak egy társadalmileg különös formája közé. Az ideológia az emberi létezés és cselekvés történelmileg szükségszerű módja az anyagi és szellemi termelés elkülönülésének feltételei között, mindaddig, míg az ember meg nem valósította önmagát mind anyagi, mind eszmei síkon mint egyetemesen szabad és tudatos társadalmi szubjektumot, azaz létre nem hozta — a *Grundrisse* kifejezésével élve — azt az általános intellektust, amely lehetővé teszi, hogy tudatosan alárendelje magának tulajdon társadalmi összefüggéseit. Ezzel szemben a „hamis tudat" az ideológiának ama különös formáját jelenti, amelyben a lét szellemi termelése még nem valóságos társadalmi gyakorlat, az élet anyagi termelése pedig még nem alapulhat tényleges társadalomelméleten. Ez a forma éppen azt jelzi, hogy a szellemi termelésnek még nincs egységes társadalmi objektuma, az anyagi termelésnek még nincs egységes társadalmi szubjektuma. Ez a tudat azért hamis, mert az emberi lét anyagi termelésében nincs jelen az önmagára-vonatkozás mint szubjektív társadalmi viszony; az élet szellemi termelésében viszont az önmagára-vonatkozás csupán illuzórikus objektum-teremtés.

Louis Althusser helyes irányban indul el, amikor az ideológiát az emberi tevékenységgel szoros összefüggésben próbálja megragadni, azaz mint gyakorlati létmódot értelmezni. Csakhogy nem határolja el ezt a történelmileg szükségszerű gyakorlatot annak „hamis tudat"-formájától. Ezért aztán gondolatmenete óhatatlanul téves vágányra siklik. Képtelen az ideológiát egyidejűleg a megismerés és a tevékenység mozzanataként felfogni.

A baj csak ott van, hogy a lét anyagi és szellemi termelésének történelmileg kettéhasadt folyamatát „elméleti gyakorlat" és „ideologikus gyakorlat" néven két, elvileg különböző létviszonyra tagolja, hanem ott is, hogy ezzel a merev kettéválasztással egyszersmind éles határt von társadalmi gyakorlat és tudományos gyakorlat közé. Más szóval, Althusser nem lát kiutat a társadalmi gyakorlat számára a természeti szükségszerűség világának mintája szerint értelmezett elidegenedett zárt birodalmából. Igaz, Marx *A tőké*ben figyelmeztet arra, hogy az anyagi termelés mindig is a szükségszerűség birodalma marad. Ám azt is hozzáteszi, hogy ez a szükségszerűség minőségileg különbözik majd a korábbitól, amennyiben a mindenoldalúan társadalmasult, kollektív tevékenység úrrá lesz rajta, létrehozza benne a valóságos szabadság mozzanatát. Márpedig a lét anyagi és szellemi termelésének ezt a tényleges egységét nem lehet megteremteni anélkül, hogy magát a társadalmi gyakorlatot a tudományos elmélet szintjére ne emeljük.

Ha a tudomány, a technika erőteljesen behatol az emberi lét hagyományosan spontán mindennapjaiba, teljessé teszi az egyén kiszolgáltatottságát tulajdon társadalmi erőivel szemben. Nem igaz, hogy a termelőerővé forradalmasuló tudomány társadalmilag semleges, „ideológiamentes" közeget hoz létre. A gép valóban nem közgazdasági kategória, de mint valóságosan működő technika, létmódja nem lehet más, mint a gazdaság. Alkalmazása teszi a technikát gyakorlatilag termelőeszközzé, márpedig alkalmazása óhatatlanul társadalmi viszony, ami objektíve hordozza a cél, az értelem kérdőjelét. Minél inkább tért hódít az objektív, az általános elméleti megismerés a lét anyagi és szellemi termelésének szférájában, annál sürgetőbbé, parancsolóbbá válik, annál inkább létszükségletté lép elő az egyént a gondok és érdekek magánvilágába záró mindennapi lét áttörése, a jószerével hagyományos, „természetadta", spontán életmód társadalmi forradalmasítása. A tevékenység mind szélesebb körű és átfogóbb technicizálódása, operacionalizálása — és ezzel együtt a fizikai egyénnek mint természeti szubjektumnak a tényleges kiiktatása a folyamatnak csupán egyik oldala, egyik mozzanata. A másik oldalon az egyénnek mindinkább szembesülnie kell társadalmi-történelmi önmagával, hovatovább tudományosabban anticipálnia kell magát mint társadalmi jövendőt. Ki kell tehát lépnie a hagyományos mindennapok szűk szférájából, viszonyát a valósághoz elméletileg kell meghatároznia, mégpedig az elméletnek valóban dialektikus, tehát szüntelenül táguló horizontot, sokoldalúságot, szüntelen kritikai önszembesülést követelő értelmében.

Az emberi tevékenység objektív anyagi feltételeiben végbemenő forradalmi méretű és horderejű mutációk csak annyiban válhatnak az emberi gazdagság forrásaivá, amennyiben az ember gyakorlatilag képes elsajátítani őket. Márpedig ez az elsajátítás nem más, mint a megfelelő szubjektív társadalmi képességek kimunkálása. Nos, éppen ez a legfőbb történelmi hivatása a szocialista, a kommunista építés gyakorlatának. Ami az eddigi társadalmi forradalmak során csak viszonylagosan, mozzanatszerűen és főleg visszájára fordultan következhetett be — az objektív körülmények és a szubjektív emberi tevékenység változásának egybeesése — itt, a szocialista, a kommunista építés folyamatában a gyakorlat meghatározó jegyévé kell hogy emelkedjék; ezt magának az emberi tevékenységnek, a kultúrának, az emberi létnek az érdeke követeli meg. „A kommunizmus abban különbözik minden eddigi mozgalomtól — olvassuk *A német ideológiá*ban —, hogy felforgatja valamennyi eddigi termelési és érintkezési viszony alapzatát, és első ízben kezeli az összes természetadta előfeltételeket tudatosan az eddigi emberek eredményeiként, lehántja róluk a természetadta jellegüket, és aláveti őket az egyesült egyének hatalmának." Ez a folyamat, bizonyos értelemben, valóban „dezideologizálás", amennyiben a spontán, a természeti, a mindennapok uralta létforma alóli teljes felszabadulást követeli meg, a forradalmi gondolkodás- és cselekvésmód elsajátítását, létszükségletté érlelődését a társadalom valamennyi tagjától. Csakhogy ez a „dezideologizálás" éppen a tudományos világnézeten alapuló emberi lét tudatos megtervezése és megszervezése.

Ellentétben az „ideológiák alkonyát" sugalmazó konklúzióval, amely egyfajta békahorizontú, pragmatista gyakorlatot ajánl, a kor, amelybe az emberiség lép, a tudományos ideológiát létformává emelő forradalmi gyakorlatot követeli meg és készíti elő. A vak szükségszerűségen, az anarchián, az egyszer s mindenkorra adott viszonyokon, a spontán hagyományokon, merev normákon alapuló gyakorlat napja van leáldozóban, hogy helyébe az ésszerűen és az emberi természethez méltóan megszervezett, a történelmi jövendő irányába egyre tágabbra nyíló, kollektív társadalmi gyakorlat lépjen.

Pártunk programja, pártunk ideológiája ezt a kort van hivatva eszmeileg előkészíteni.

HUSZÁR ANDOR

A társadalom vezetése

Az emberi tevékenység egyik megkülönböztető sajátossága a tudatosság, amely — mint emberi tudás — az egyének és csoportok tevékenységét orientálja, vagyis eszmeileg irányítja és vezeti. A tudás végső soron a világról, a társadalomról és az emberről alkotott ismeretek összességét jelenti, mely rendszerezi az emberi tapasztalatokat, és lehetővé teszi a hasznosnak a károstól, a jónak a rossztól, a szépnek a rúttól, az igaznak a hamistól való elhatárolását, és a helyes viselkedési módok kiválasztását. Az egyének esetében a személyes tudás, a csoportok viszonylatában pedig a társadalmilag elterjedt tudás tölti be ezt az orientáló, irányító, vezető szerepet. Az emberi közösségek kollektív tudása viselkedési normákat állapít meg tagjai számára, s ezek révén egységesíti, koordinálja azok cselekvéseit, lehetővé teszi a kitűzött céloknak megfelelő, egybehangolt kollektív tevékenységet. A szocialista társadalmi rendszer — elsőként a történelemben — a társadalmi tudást, a tömegek tudatát a maga egészében tudományos alapokra kívánja helyezni, mivel maga az új társadalom is a tudományra épül, s ugyanakkor a dolgozó nép tudatos tevékenységének eredményeképpen jön létre. Ennek egyik eszköze a Román Kommunista Pártnak, társadalmunk politikai vezető erejének a programja, mely mint „a párt ideológiai, elméleti és politikai alapokmánya [...] világos orientációt nyújt a társadalom forradalmi átalakításáért vívott harcban, egyértelműen meghatározza a párt általános stratégiai vonalát és taktikai orientációit a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésének egész időszakára és a kommunizmus felé való haladásra". A párt programja ezáltal egész népünk eszmei vezetőjévé válik, s mint ilyen a szocialista társadalom gyakorlati vezetésében központi helyet foglal el. A pártprogram tanulmányozása alapján képet alkothatunk a szocialista társadalom vezetésének alapvető problematikájáról, amely egyben a napjainkban kialakuló vezetéstudomány kérdéskörét is meghatározza.

A társadalom tudományos vezetése és a vezetéstudomány viszonylag rövid múltra tekinthet vissza: lényegében a szocialista társadalommal egyidős. A szocializmus építésének gyakorlata tűzte napirendre a társadalom tudományos vezetését, a tudományos vezetés igénye pedig a vezetéstudomány kidolgozását, bár alapvető tartalmukat tekintve ezek a kérdések jelen vannak a munkásmozgalom valamennyi, program jellegű dokumentumában, kezdve *A Kommunista Párt Kiáltványá*val, hazai viszonylatban pedig a romániai szociáldemokrácia 1886-os programtervezetével. A kommunista és munkáspártok számára a társadalom vezetésének kérdésköre alapvető jelentőségű, mivel célul tűzték ki maguk elé az egész társadalom gyökeres átalakítását, a szocializmus rendszerének felépítését és az erre irányuló forradalmi tevékenység vezetését.

A tudományos vezetés és a vezetéstudomány hazai fejlődésében jelentős mozzanat pártunk főtitkárának, Nicolae Ceauşescu elvtársnak a társadalom vezetése tudományának kérdéseivel foglalkozó kollokvium megnyitásán mondott beszéde (1972). Ezzel nemcsak a tudományos vezetés, hanem a vezetéstudomány is elsőrendű közüggyé vált, és az általános érdekű problémák rangjára emelkedett.

A társadalmi vezetés

A társadalom tudományos vezetése tehát a szocializmusban jelenik meg és bontakozik ki, a vezetés maga azonban távolról sem ilyen újkeletű, hanem egyidős a társadalommal. Kialakulását az embernek a társadalomban végzett közös tevékenysége határozta meg. Az ember társadalmi lény, munkáját kezdettől fogva közösségben végzi. A közösen végzett munka hatékonyságának biztosítása megköveteli az egyéni cselekvések összhangjának kialakítását. Ez a feladat viszont szükségessé teszi a különböző társadalmi cselekvésektől (termelő-, kulturális tevékenység stb.) eltérő, szakosított sajátos tevékenység, vagyis a vezetés kialakítását. Legáltalánosabb értelemben: *a vezetés a közösség tagjai által végzett tevékenységek koordinálását, összhangjának megteremtését, és ezúton maximális hatékonyságuk biztosítását jelenti.*

Tehát a vezetés a társadalmi rendszer funkciója, amely végigkíséri a társadalom egész fejlődését, természetesen történelmileg és osztályalapon meghatározott

formában. Az állam megjelenésével egyidejűleg a már kialakult uralkodó osztály — központosítva — maga veszi kezébe a különböző társadalmi folyamatok vezetését, hogy ezzel biztosítsa az alárendelt osztályok kizsákmányolására épülő társadalom hatékonyságát, más szóval saját privilegizált helyzetét. A vezetés a politikai hatalomra alapozódott, és főleg az állam tevékenysége révén érvényesült, magában foglalva a katonai vezetést, az államapparátus vezetését és az állami adminisztrációt, valamint a törvényhozást. A vezetés jellege legnagyobbrészt empirikus és intuitív volt.

A naturális gazdálkodásra épülő, úgynevezett hagyományos társadalmakban (beleértve az egyes helyeken jelenleg is létező hagyományos falusi életmódot is) a legtöbb társadalmi folyamat vezetése spontán módon alakult ki, és jelentős részben a szokások és a tradíciók révén ment végbe. Így például a termelőfolyamatoknak, a nevelési és oktatási tevékenységnek, a társadalmi ceremóniáknak (lakodalom, temetkezés) stb. vezetése a szokásokra és hagyományokra épült („úgy művelték meg a földet és úgy éltek, ahogyan apáik, nagyapáik, őseik tették és éltek"). A modern életformára, vagyis az ipari és városi életmódra való áttérés, a kapitalizmus kialakulása szükségszerűen szakít a hagyományokkal, és megváltoztatja az egész társadalmat s — ennek keretében — a társadalmi vezetés tartalmát is. A tőkés nagyipar fejlődése szükségessé teszi a gazdasági ismeretek és elsősorban a vállalatvezetés tudományos megalapozását (Taylor, Fayol, Ford, „managerizmus" stb.), a burzsoá demokrácia rendszere pedig az állami adminisztráció tudományának kidolgozását. Ugyanakkor fellendülnek a különböző társadalmi és politikai tudományok (szociológia, társadalmi lélektan, politológia stb.). A kapitalizmusban létrejönnek a vezetéstudomány egyes alkotóelemei, anélkül azonban, hogy az egész társadalom vezetése megvalósulhatna. Az antagonista társadalmakban ugyanis a vezetés alapvető funkciója, mint látjuk, az osztályuralom igazolása.

Vezetés a szocializmusban

A szocialista társadalmi rendszer megszünteti a magántulajdont, és ezzel megdönti azokat a korlátokat, amelyek a magántulajdon rendszerében lehetetlenné teszik az egész társadalom vezetését. A szocialista köztulajdon a dolgozók millióit, a termelő és más társadalmi egységek ezreit és tízezreit fogja össze, sajátos egységbe, és ily módon az egész társadalom vezetését nemcsak lehetővé, hanem szükségessé is teszi. A programtervezet hangsúlyozza, hogy „társadalmunk feltételei parancsolóan megkövetelik az egész gazdasági-társadalmi tevékenység egységes vezetését. Ez a vezetés nem szorítkozhat csupán a gazdasági tevékenységre, hanem egyenlő arányban ki kell hogy terjedjen a társadalmi élet minden vetületére, a társadalom valamennyi területére. Az összes tevékenységi területek rohamos fejlődése szükségessé teszi a társadalom egységes, harmonikus vezetését, az összes erőfeszítések egyesítését egységes, központi terv alapján."

A szocialista társadalom vezetésének feladata végső soron az egész népre hárul. Az új társadalom lényegéből következik, hogy a dolgozók saját kezükbe veszik sorsuk alakítását, Marx szavaival élve, „az egyesült termelők" ellenőrzik és ésszerűen szabályozzák a társadalmi folyamatokat, biztosítva az emberhez méltó és az emberi természetnek leginkább megfelelő létfeltételeket. A programtervezet ismételten hangsúlyozza a dolgozók szerepét, s rámutat, hogy a szocialista rendszert csak a dolgozó tömegek, az egész nép tudatosan végzett alkotó munkája teremtheti meg, továbbá a szocialista demokráciának ténylegesen biztosítania kell a lehetőségeket arra vonatkozóan, hogy az egész nép részt vegyen a társadalom vezetésében. Ugyanakkor a programtervezet kidomborítja a politikai vezetők jelentős szerepét, rámutatva, hogy „a forradalmi tevékenység szervezéséhez és vezetéséhez való hozzájárulásukat az határozza meg, hogy mennyiben azonosítják magukat a tömegek eszméivel, a nemzet érdekeivel, mennyiben emelkednek fel a társadalmi fejlődés objektív követelményeinek, a szocialista és kommunista társadalom építését kormányzó tudományos törvényszerűségek ismeretének a színvonalára. A káderek, a vezetők csakis a néptömegekkel szoros egységben, szabadságukat, jólétüket, boldogságukat, a haza előhaladásának ügyét, a szocializmus és a kommunizmus eszméit szolgálva érvényesülhetnek."

A tömegek történelemalkotó és a személyiségek vezető szerepéről, valamint a szocialista rendszer lényeges vonásairól szóló marxi—lenini tételekre épülnek a szocialista társadalom vezetésének alapelvei, a demokratikus centralizmus, a kollektív vezetés és a kollektív munka, az egyéni felelősség, a bírálat és önbírálat elvei stb. A vezetés célja az egész nép anyagi és szellemi jólétének a növelése, alapvető eszköze pedig a gazdasági-társadalmi fejlesztés egységes országos terve.

FINTA EDIT: ÜZENET III.

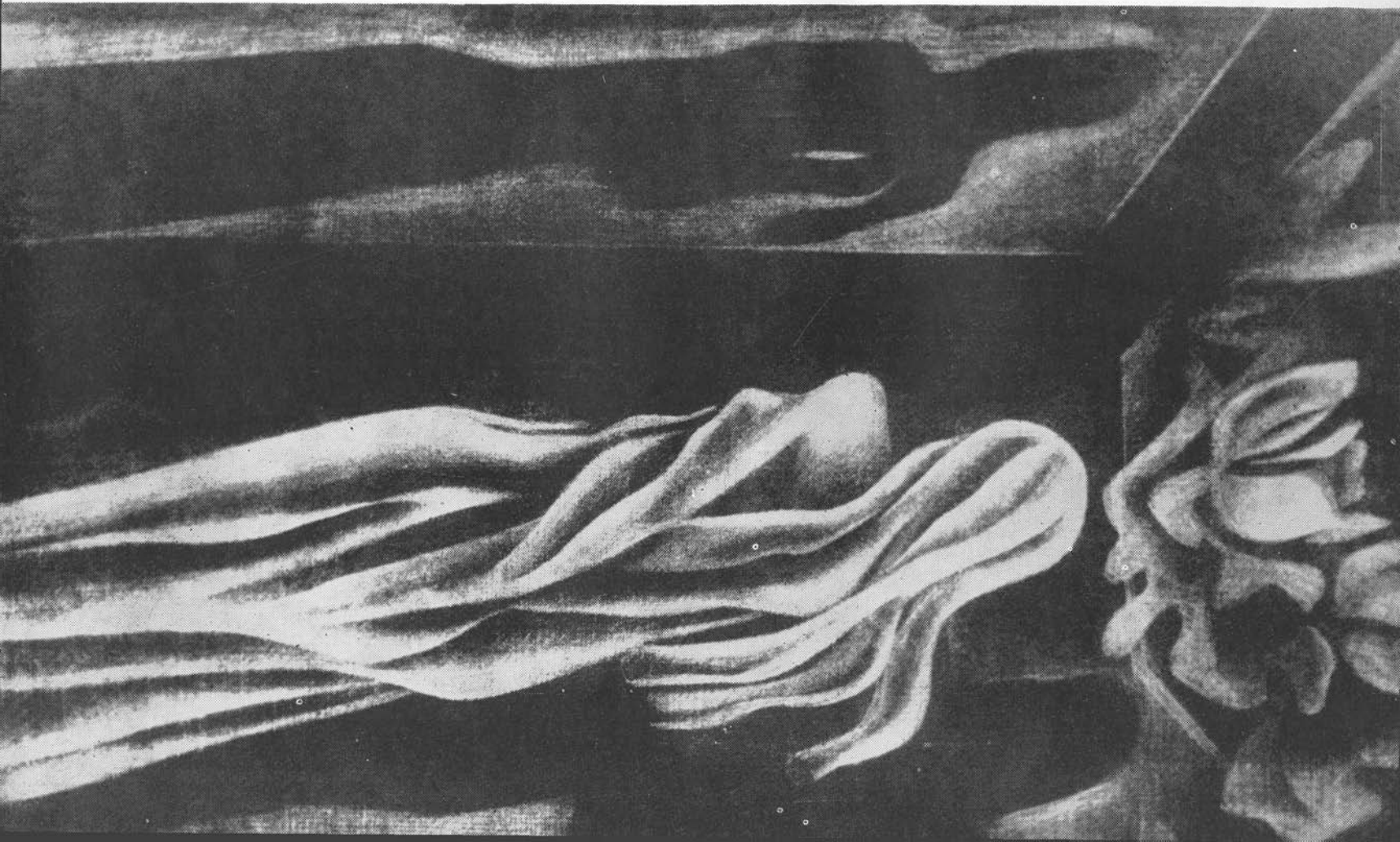

FINTA EDIT: NEMZEDÉKEK

A vezetés tudománya

A vezetéstudomány a társadalmi vezetés tartalmának meghatározásából indul ki. Ennek a fiatal — tulajdonképpen napjainkban kialakuló — tudományágnak az a hivatása, hogy lefektesse mindazokat az ismereteket, amelyek alkalmasak arra, hogy hatékonyan irányítsák a vezetés tevékenységét. A vezetés maga azonban nem tudomány, hanem gyakorlat, amely a tudományos ismereteken kívül számos más tulajdonságot is megkíván művelőitől (például tehetséget, bátorságot, állhatatosságot, lélekjelenlétet, kezdeményezőkészséget, leleményességet, határozatkészséget stb.). Éppen ezért sokan a vezetést „művészetnek" tekintik, és szembehelyezik a tudománnyal. Ez utóbbi nézetet hangoztatják azok is, akik a vezetéstudományt csupán a gyakorlatban előforduló hibák és hiányosságok fényében ítélik meg, csak azt látják, hogy egyes vállalatokban akadozik az anyagellátás, nem használják ki megfelelően a gépeket stb., és ily módon a vezetés nem tökéletes.

A vezetés tudománya és gyakorlata között a valóságban számos közvetítő tényező teremthet kapcsolatot. A tudomány — minden tudomány — végső soron ismereteket „termel", amelyeket — mint a termelés általában — értekezések, tanulmányok, előadások stb. formájában a tudományt elsajátítani kívánók, vagyis a „fogyasztók" rendelkezésére bocsát. A tudományos ismeretek közvetítése tulajdonképpen többé-kevésbé elhatárolható tevékenység, amely az oktatás, a tudománynépszerűsítés formájában megy végbe. Ennek keretében — általában leckék, tankönyvek alapján — sajátítják el az ismereteket mindazok, akik erre vállalkoznak. Ezután kerülhet sor az ismeretek gyakorlati alkalmazására, feltéve, hogy léteznek a szükséges anyagi és szellemi előfeltételek (anyagi eszközök, megfelelő szellemi atmoszféra stb.). Így tehát a vezetéstudománytól sem igényelhetünk többet, mint amit adhat, vagyis a vezetésre vonatkozó ismereteket. Ebben az értelemben a vezetés egy többé-kevésbé önállósult tudomány tárgyát alkothatja, és így teljes mértékben jogosult a vezetéstudományról beszélni. Ugyanakkor a vezetés mint gyakorlati tevékenység a társadalmi gyakorlat szférájába tartozik, és ebben az értelemben ugyancsak indokolt a művészethez hasonlítani, vagy éppen a vezetés „művészetéről" szólni.

A vezetéstudomány problematikája rendkívül széles körű. Magában foglalja az egész társadalom vezetését, s ugyanakkor az egyes társadalmi területek, a gazdasági, politikai, kulturális és más tevékenységek vezetését. Általában tekintve, e problematikának egyik első kérdése a vezetés szubjektumaira vonatkozik, vagyis azokra, akik a vezetést végzik.

A vezetés szervezete

A vezetés szubjektumai nyilvánvalóan a vezetők, a szocialista társadalomban az egész nép. A legtöbb társadalmi folyamat vezetése intézményi formát ölt, s így természetesen a szocialista társadalom vezetése is bizonyos intézmények révén történik. A szocialista vezetés intézményi rendszerének alkotóelemei országunkban a következők: 1. a Román Kommunista Párt, 2. az állam és 3. a társadalmi és tömegszervezetek. A programtervezet külön fejezetek keretében foglalkozik ezeknek az intézményeknek a társadalmi szerepével, amelynek fő tartalma a szocialista demokrácia, vagyis az egész nép vezetésének mind teljesebb érvényesítése.

Az RKP társadalmunk politikai vezető ereje. Történelmi hivatása, hogy vezesse a társadalom forradalmi átalakítását, a szocializmus és a kommunizmus építését. Létrejöttét ez a társadalmi szükségszerűség határozta meg, éppen úgy, ahogy az új társadalom teljes felépítése a párt fokozatos megszűnését fogja eredményezni. A programtervezet rámutat, hogy ez a folyamat a párt vezető szerepének erősödése és fejlődése révén megy végbe, és a kommunizmus teljes felépítésének szakaszában fejeződik majd be. A kommunizmus rendszerében a politikai intézmények, a párt, az állam és a politikai szervezetek átadják helyüket más társadalmi formáknak, amelyek lehetővé teszik, hogy a vezetés, a szervezés és a nevelés funkcióit demokratikus módon maga a nép végezze. A jelenlegi szakaszban azonban a politikai rendszer és — ennek keretében — elsősorban a párt alapvető jelentőségű, s egyre növekvő szerepet tölt be. A párt dolgozza ki az ország fejlesztésének irányelveit, s vezeti a politikájának valóra váltására irányuló politikai és szervező tevékenységet. A programtervezet hangsúlyozza, hogy a párt nem tekinthető társadalomfeletti szervnek, nem alkalmazhatja a parancsolás módszereit, éppen ellenkezőleg, valamennyi kommunistának szervesen bele kell illeszkednie a gazdasági és társadalmi életbe, a munkaközösségekbe, s közvetlenül részt kell vennie a szocialista építés problémáinak konkrét megoldásában.

Az állam fontos szerepet tölt be a gazdasági és társadalmi tevékenység megszervezésében, a forradalmi vívmányoknak, az ország függetlenségének és szuverenitásának megvédésében. Az állam tevékenységét a demokratikus centralizmus elvére alapozza, amely a gazdasági-társadalmi élet egységes vezetésének, valamint a helyi szervek — néptanácsok, gazdasági vállalatok és más társadalmi egységek — önállóságának, kezdeményezéseinek harmonikus egységét biztosítja.

A társadalmi és tömegszervezetek arra hivatottak — mutatnak rá a kongresszust előkészítő dokumentumok —, hogy a párt programjának teljesítése érdekében egyesítsék minden dolgozó erőfeszítéseit, széles körű tevékenységet fejtsenek ki a tömegek nevelése érdekében, közvetlenül vegyenek részt az emberek élet- és munkafeltételeivel, a társadalom általános fejlődésével kapcsolatos problémák megoldásában.

A szocialista politikai rendszer az egyre következetesebb és teljesebb demokráciára épül, feltételezi a társadalom tagjainak részvételét a közügyek intézésében és a társadalom fejlesztésében. A szocialista demokrácia fejlődése biztosítja a megfelelő szervezeti keretet ahhoz, hogy a lakosság részt vehessen a vezetésben, ugyanakkor elősegíti és megköveteli az emberek tudásának sokirányú gyarapítását azért, hogy ez a részvétel alkotó hozzájárulás legyen a közügyek intézéséhez.

A vezetés folyamata

A szocialista vezetés tárgya az egész társadalmi tevékenység, vagyis a társadalom a maga egészében. Ennek ismerete feltételezi egy olyan séma vagy modell kidolgozását, amely tartalmazza a társadalom lényeges alkotóelemeit, és feltünteti a közöttük szüntelen mozgásban levő kapcsolatokat. A társadalmat mint rendszert tekinthetjük, amelynek tulajdonságait a rendszerelmélet fogalmaival vizsgáljuk. Annak ellenére, hogy a társadalmat és a társadalmi fejlődés egészét nem tudjuk mennyiségileg is meghatározott modellbe foglalni, a rendszerelmélet perspektívája lehetővé teszi ennek mind pontosabb elméleti megközelítését.

Fejlődésünk jelenlegi szakaszában „a szocialista társadalom sokoldalú fejlesztésének" fogalma alkotja azt az alapvető elméleti iránytűt, amely eligazít fejlődésében levő társadalmunk bonyolult kérdései között. Ez a fogalom feltételezi a társadalom főbb alkotóelemeinek — alrendszereinek és részrendszereinek — az elhatárolását és a közöttük levő viszonyok minél pontosabb kifejezését. A kongresszus előkészítő dokumentumai, a programtervezet, az irányelvek, a tézisek egyaránt nagy figyelmet fordítanak a társadalom al- és részrendszereinek (gazdaság, politika, kultúra, társadalmi osztályok stb.) fejlesztési folyamatára, mivel ezek harmonikus együttese eredményezi az össztársadalmi fejlődést. Megjegyzendő, hogy ezek között szerepelnek olyan tevékenységi ágak is, mint például a vízgazdálkodás és a környezetvédelem, a terület, a városok és falvak szisztematizálása stb., amelyek az utóbbi években különültek el a társadalmi tevékenység egészében, és ily módon a legmodernebb irányzatokat képviselik.

A vezetés alapvető eszköze az úgynevezett mutatószámokban kifejezett országos terv, amely felöleli a gazdasági és társadalmi fejlődés valamennyi területét. A társadalmi mutatók rendszerére vonatkozó elméleti kutatásokat éppen a gyakorlati szükségletek lendítették előre abból a célból, hogy mind hatékonyabb eszközöket bocsásson a vezetés rendelkezésére. A különböző társadalmi mutatóknak fel kell tárniuk az egész társadalom minőségi változásait, amelyek végeredményben a nép életszínvonalának a növekedését tükrözik, illetőleg — a modern szociológia egyik újkeletű, bár egészen pontosan még meg nem határozott fogalmát használva — „az élet minőségének" a megjavítását fejezik ki.

A társadalmi vezetés természetesen felhasznál más eszközöket is, közöttük olyanokat, amelyek a múltban mint spontán mechanizmusok érvényesültek, és amelyeket ma „közvetett hatású eszközöknek" nevezhetnénk, mint például az értéktörvény és az ármechanizmusok, a közvélemény stb.

A közvetlen és közvetett hatású eszközök révén valósítja meg a vezetés a társadalmi tevékenység koordinálását és hatékonyságának növelését. A vezetés tehát végső soron a különböző területeken kifejtett tevékenységre vonatkozik, s mint ilyen maga is gyakorlati cselekvés. A hatékony emberi tevékenység tanulmányozása ma már egy viszonylag önálló tudományág, a praxiológia tárgyát alkotja. Az országunkban is kifejlődött marxista praxiológiai szakirodalom alapján elhatárolhatjuk az emberi cselekvés főbb alkotóelemeit, amelyek a vezetés szempontjából is fontos tényezők. A cselekvés feltételezi az egyéni vagy kollektív szubjektumok létét (Sz), akik egy adott történelmi helyzetben (Th) bizonyos mozgatóerőktől (Me) indíttatva és bizonyos motivációk (Mot) alapján célokat (C) tűznek

ki maguk elé, amelyeket az adott eszközökkel (E) és módszerekkel (Mod) megvalósítanak (realizálnak: R) oly módon, hogy a cselekvés tárgyaira (objektumára: O) hatnak, azt átalakítják, megváltoztatják. Így tehát az emberi cselekvés (praxis: P) sémája a következő képletbe foglalható:

$$P=Sz+Th+(Me+Mot+C)+(E+Mod)+R+O$$

A képlet jelentőségét nem szabad eltúlozni, ugyanis még távol vagyunk attól, hogy matematikailag megfogalmazhassuk az emberi cselekvés strukturális tényezői között levő összefüggéseket, és még az is kétséges, hogy ez egyáltalán lehetséges-e. A séma mindössze alkalmas segédeszköznek mutatkozik arra, hogy a cselekvés struktúráját megismerjük, alkotóelemeit rendszerezzük, és különböző tényezőit figyelembe véve hatékonyságának növelését biztosítsuk.

A vezetés gyakorlata szempontjából nagyon jelentős az egymás után következő műveletek elhatárolása, vagyis a vezetés operacionális sémájának kidolgozása:

- adatgyűjtés (információk)
- diagnózis
- prognózis
- tervezés

— döntés
— rendelkezés

- szervezés
- koordinálás
- ellenőrzés
- értékelés

A séma távolról sem tökéletes (például a koordinálás folyamatát a vezetés egyik mozzanatának tekinti, bár ezt előbb mint a vezetés tartalmát említettük, s így felmerül a fogalmak pontos elhatárolásának a kérdése, amellyel azonban most nem kívánunk foglalkozni), de alkalmas arra, hogy feltüntesse a vezetés fontosabb műveleteit, amelyek minden szinten jelen vannak.

Társadalmi szinten az adatgyűjtést a legmodernebb elektronikus gépeket felhasználó országos információnális rendszer hivatott végrehajtani. A diagnózis tulajdonképpen az adatok elemzését és a megoldandó problémák feltárását jelenti. A társadalmi fejlődés prognózisainak alapjan készíthetők el a fejlesztési tervek, amelyek konkrét formában irányítják az emberek tevékenységét. A vezetés központi művelete a döntés, ami végeredményben választást jelent a célok és lehetőségek között. A határozatot a kiadott rendelkezések útján juttatják el a végrehajtó tényezőkhöz. A szervezés feladata biztosítani a személyi, anyagi és szellemi feltételeket, és kialakítani a hatékonyan működő egységes „szervezetet", amelynek tevékenységét az ellenőrzés során figyelemmel kísérik, az egységek közötti összhang esetleges megbomlását a koordinálás útján kiigazítják, és így a szervezet egységét és működőképességét biztosítják. Az értékelés a tevékenységi ciklus befejező művelete (mérlegkészítés, beszámoló, jelentés stb.), bár gyakorlatilag ennek minden mozzanatában jelen van, mivel a gondos vezető minden egyes lépését kiértékeli, és a következőt a szerzett tapasztalatok alapján teszi meg.

A séma feltünteti a vezetés keretében elhatárolható fontosabb műveleteket, de nem jelöli meg a műveletek elvégzésének módját, s annál kevésbé az értékelés kritériumait. Ez utóbbi azért is jelentős, mert élesen elhatárolja egymástól a különböző szinten végzett vezető tevékenységet. Az egyén értékelése a mindennapi életben általában egocentrikus, mivel az úgynevezett közös vagy mindennapi gondolkodás is egocentrikus („mindenki magából indul ki"), amely saját egyéni érdekeinek fényében látja a világot. Ezzel szemben a társadalmi tevékenység egésze, és így a társadalom vezetése is, szükségszerűen a társadalmi érdekeket követi. Az egyén azonban nem ismeri — és nem is ismerheti — fel közvetlenül és azonnal az alapvető s távlati jellegű össztársadalmi érdekeket (néha még saját egyéni érdekeinek megítélésében is tévedhet, ha azok nagyobb távlatot foglalnak magukban, például pályaválasztás esetén). Ezek feltárása széles körű ismeretekre alapozódó elméleti tevékenységet igényel, mivel például valamely ipari egység egyik vagy másik megyébe való telepítésének előnyei, a gazdasági ágak közötti arányok megállapítása, a fogyasztási és fejlesztési alap nagysága stb. nem ítélhető meg a köznapi gondolkodás eszközeivel. A közös érdekek feltárására és tudatosítására épül minden emberi közösség programja, és ily módon a társadalmunk fejlesztésére irányuló kollektív tevékenység is.

A kongresszus dokumentumai szintetizálják és az egész nép elé terjesztik társadalmunk fejlesztésének legfontosabb problémáit és ezek megoldásának távlati programját. A társadalom tagjaira hárul az a feladat, hogy felemelkedjenek a közös érdekek és kollektív cselekvések szintjére, hogy alkotó módon részt vegyenek a program megvitatásában, majd pedig ennek gyakorlati megvalósításában, amely országunkat a haladás és civilizáció csúcsaira emeli.

GÁLL JÁNOS

A Román Kommunista Párt és a nemzetközi kommunista-forradalmi szolidaritás

A Román Kommunista Párt programjának tervezete a hazai fejlődés távlatainak felvázolásával egyidejűleg körvonalazza pártunk álláspontját a világtörténelem jelenlegi állapotáról és fejlődési távlatairól is. Abból kiindulva, hogy korunkban az egész világon nagy forradalmi, társadalmi és nemzeti átalakulások mennek végbe, a programtervezet rámutat: „Pártunk megítélése szerint a történelmi fejlődés következő időszakában még inkább megnövekszik a kommunista és munkáspártok szerepe az emberi társadalom átalakításáért folytatott forradalmi harc, az új nemzetközi rend meghonosításáért, a tartós békéért vívott küzdelem szervezésében és vezetésében. Ilyen körülmények között erősíteni és növelni kell az összes pártok befolyását nemzeti síkon, mert ez döntő feltétele történelmi hivatásuk jó körülmények közötti teljesítésének. Szükség van ugyanakkor az összes kommunista és munkáspártok együttműködésének és szolidaritásának erősítésére a marxizmus—leninizmus és proletár internacionalizmus elvei alapján, amelyek feltételezik a teljes jogegyenlőséget, minden párt azon jogának tiszteletben tartását, hogy önállóan dolgozza ki általános politikai vonalát, forradalmi harcának stratégiáját és taktikáját."

Egyértelműen elismert igazság, hogy a kommunista párt a proletariátus forradalmi akaratának szervezeti kifejeződése. A forradalmat, a társadalom minőségi megváltoztatását a gazdasági erők természettörvényszerű működése szükségszerűen hozza létre. A kommunista pártok feladata és küldetése pedig az, hogy irányt és célt adjanak a forradalmi mozgalomnak, és a tőkés gazdasági rend összeomlásához vezető akciókat az egyetlen járható úton, a szocializmus, kommunizmus építése felé vezessék. „A régi társadalomból az újba való átmenet azonban *nem pusztán gazdasági és intézményes, hanem morális változást* is jelent. Félreértések elkerülése végett: semmi sem áll távolabb tőlünk, mint azoknak a kispolgári utópizmusa, akik a társadalom megváltozását csak az ember belső átalakulása következményeként képesek elképzelni... Ezzel szemben hangsúlyozzuk: a régi társadalomból az újba való átmenet objektív gazdasági erők és törvényszerűségek szükségszerű következménye. Ez az átmenet azonban minden szükségszerűsége mellett egyben a kötöttségből és eldologiasodásból a szabadságra és emberiességre való átmenet is" (Lukács György: *Történelem és osztálytudat.* Budapest, 1971. 122.).

A kommunista pártok a munkásosztály és a lakosság más dolgozó rétegeinek élén haladva nem pusztán ellenzékként állnak szemben a polgári társadalommal, hanem annak tetté vált tagadását testesítik meg. Nem egyszerűen a „munkáspártok szélső balszárnyát" képviselik, hanem a szervezettség és a forradalmi cselekvés egymást feltételező egységének kifejeződései — azaz a lenini értelemben felfogott szocialista osztálytudat kívülről való bevitele az ösztönös mozgalomba, ami azonban nem jelenti a gyakorlathoz való formális „hozzárendelést", hanem az abból elvonatkoztatott tapasztalatnak a tudás alapján elméletté való szintetizálását és „visszaültetését" a gyakorlatba, a kettőnek elválaszthatatlan dialektikus egységét alkotó, szakadatlan továbbfejlődését testesítve meg. A kommunista pártok, éppen ideológiai és szervezeti lényegükből következően, a régi társadalom felszámolásának és az új társadalom megteremtésének feladatát egységes folyamat kibontakoztatása gyanánt fogják fel és valósítják meg.

A jelenkori nemzetközi kommunista mozgalom eredményei hosszú történelmi folyamatban gyökereznek.

A múlt század negyvenes éveiben kialakult kommunista mozgalomnak kezdetben mindössze 300—400 résztvevője volt, a Kommunisták Szövetsége elnevezésű nemzetközi szervezet keretei között. A mozgalom azonban rövid idő alatt gyökeret vert, a jelentősebb európai országokban már a XIX. század utolsó harmadában kialakultak a munkásosztály tömegpártjai. 1918-ban tíz, 1921-ben harmincnégy, 1957-ben hetvenöt, 1973-ban pedig mintegy száz kommunista párt műkö-

dött Földünk valamennyi kontinensén. Sokatmondó a kommunista pártok taglétszámának az alakulása is; 1917-ben négyszázezer kommunistát tartottak nyilván, 1973-ban viszont már több mint hatvanmillió kommunista dolgozik a világ minden sarkában. (*Era socialistă*, 1973. 23. szám, 41.)

A kommunista világmozgalom jelenlegi helyzete, fejlődése, sikerei és nehézségei csak a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet világviszonylatban megvalósuló, több síkú és egyre bonyolultabb folyamatának összefüggésében érthetők meg. Nyilvánvaló, hogy a népek életének gazdasági, társadalmi és politikai feltételei rendkívül sokfélék. Ezért a világ egyes országaiban és térségeiben a forradalmi átalakulások történelmileg meghatározottan más-más érettségi fokon állnak, és különböző módon valósulnak meg: 14 országban, amelyekben a Föld lakosságának több mint 30 százaléka él, s közel 40 százalékát adják az anyagi javak világtermelésének, győzött a forradalom és sikeresen épül a szocializmus, a kommunizmus; az államok jelentős hányadában pedig még az állammonopol kapitalizmus, a feudalizmus vagy éppenséggel feudalizmus előtti viszonyok, a kolonializmus és neokolonializmus elleni harc formájában bontakozik ki a történelmi változás. „A szociális forradalom — mondotta Lenin — nem mehet végbe másképpen, mint egy egész olyan korszaknak a formájában, amely egyesíti a proletariátusnak a fejlett országok burzsoáziájával viselt polgárháborúját és a fejletlen, elmaradott és elnyomott nemzetek demokratikus és forradalmi mozgalmainak, köztük a nemzeti szabadságmozgalmaknak egész sorát" (*Összes Művei*, 30., 110.).

A győztes proletárforradalmak eredményeként létrejött szocialista világrendszer nem tekinthető úgy, mint a szocialista országoknak egy nemzetek feletti szervezete, hanem úgy, mint a jelenkori gazdasági-társadalmi fejlődésnek objektív történelmi realitása.

A forradalmi világfolyamat előrehalad a kapitalista világrendszerhez tartozó országokban mind a belpolitikai keretben folyó osztályharc formájában, mind a nemzetközi küzdőtéren, az imperializmus, a reakció, az agresszív politikát folytató körök, valamint a szocializmus, a demokrácia, a nemzeti függetlenség, a béke, a haladás erői között. A jelenkori tudományos-műszaki forradalom, a termelőerők, a termelés rohamos nemzetközi fejlődése, az anyagi és szellemi javak fokozódó cseréje, a nemzetközi közlekedési, információs és egyéb kapcsolatok bővülése egyaránt hozzájárul ahhoz, hogy világszerte tovább növekedjék a politikai-társadalmi-nemzeti mozgalmak kölcsönös kapcsolata. Ugyanakkor a végső fokon forradalmi célkitűzésű mozgalmak szociális bázisának kibővülésével, újabb országoknak és népeknek a forradalmi folyamatba kapcsolódásával azok formáinak sokfélesége is szükségképpen növekszik.

A romániai munkásmozgalom, az RKP egész története magán viseli a cselekvő proletár internacionalizmus megnyilvánulásának jegyeit. A hazai forradalmi munkásmozgalomnak már indulásakor kapcsolata volt a tudományos szocializmus megalapítóival, Marxszal és Engelsszel, a Nemzetközi Munkásszövetséggel, majd a II. és a Kommunista Internacionáléval. Romániai forradalmárok fegyverrel a kezükben küzdöttek a Párizsi Kommün barikádjain, az oroszországi, 1917-es szocialista forradalom osztálycsatáiban, a fiatal szovjetállamnak a belső ellenforradalmi erők és az idegen intervenciósok elleni háborújában. De hazánk szülöttei — kommunisták, antifasisztá — nagy számban harcoltak a nemzetközi brigádokban a spanyolországi polgárháború idején, Európa sok népének antihitlerista ellenállási mozgalmában a második világháború éveiben. Hadseregünk több mint félmillió katonája és tisztje — vállvetve a szovjet hadsereggel — nem kis áldozattal járult hozzá a náci Németország fölött aratott végső győzelemhez. „Ugyanakkor — állapítja meg a pártprogram-tervezet — a Romániában lezajlott osztályharcok, forradalmi mozgalmunk tevékenysége, a Román Kommunista Párt tevékenysége mindig a nemzetközi forradalmi erők támogatását és szolidaritását élvezte."

Pártunk mint a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom aktív osztaga „...a jövőben is azon fáradozik — hangsúlyozzák az RKP Központi Bizottságának Tézisei a párt XI. kongresszusára —, hogy fejlődjék együttműködése és szolidaritása az összes kommunista és munkáspártokkal, erősödjék egységük és összeforrottságuk a teljes egyenlőség alapján, minden párt azon joga alapján, hogy önállóan dolgozza ki politikáját, stratégiáját és harci taktikáját."

A jelenlegi helyzetben a kommunista világmozgalom egyes pártjai országuk sajátos gazdasági, politikai, nemzeti, kulturális feltételeit ismerő, edzett és az élenjáró szerep betöltésére alkalmas erővé váltak, s új, a mostani történelmi helyzetnek megfelelő formában valósítják meg a nemzetközi összefogást. Ebben a helyzetben magától értetődik, hogy lehetetlen egy olyan központ fenntartása, amely a kommunista és munkáspártok tevékenységének összehangolását és centralizált

irányítását tűzze ki célul. Nem egy ilyen szerv létezése és működése biztosíthatja az egységet, hanem az egység a pártok alapvető céljainak közösségéből és a nemzetközi szolidaritásból kell hogy következzék.

Az élet bebizonyította, hogy egy irányító központ bármilyen formájának fenntartása vagy az úgy felfogott „policentrizmus", amely szerint a kommunista mozgalom különböző központjait kell a világon megteremteni, túlhaladott, és a jelenlegi fejlődés követelményeinek ellentmond. A nemzetközi forradalmi haladás egyetemes és minden ország munkásosztályának, dolgozó tömegeinek sajátos nemzeti érdeke — a megmerevedett központosított szervezés helyett — a kommunista és munkáspártok új típusú együttműködésének, új, hatékony egységének a megvalósítását sürgeti. Az ilyen egység úgy értendő, hogy a kialakításáért, megvédéséért és erősítéséért folytatott szakadatlan erőfeszítések során nem lehet figyelmen kívül hagyni az egyes országok helyzetének és politikai fejlődésének eltéréseit, tiszteletben kell tartani mindegyik kommunista és munkáspárt teljes egyenjogúságát, önállóságát, autonómiáját, szuverenitását, azt a kizárólagos jogát, hogy minden külső beavatkozás nélkül úgy teljesítse feladatait a közös célokért, hogy sajátos, konkrét, nemzeti körülményeiből indul ki, azokhoz igazodik, és teljes felelősséget vállal tevékenységéért elsősorban saját országának munkásosztálya és dolgozó tömegei előtt, s ugyanakkor a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom előtt. „Ez vonatkozik mind a szocialista országok, mind a tőkésországok pártjaira, mind pedig a gazdaságilag elmaradott övezetekben és a nemrég függetlenné vált országokban működő pártokra egyaránt" (Palmiro Togliatti: *A demokrácia és a szocializmus problémái.* Budapest, 1965. 429.).

Minden egyes párt autonómiája és szuverenitása elvi kérdés és a mozgalom jelenlegi fejlődésének elengedhetetlen feltétele. Ez semmiképpen sem mond ellent a nemzetközi proletárszolidaritásnak és e szolidaritás gyakorlati megvalósításának, nem áll ellentétben az egész mozgalom céljainak közösségével és a pártok közötti együttműködés feltétlen szükségességével. Az autonómia és a szuverenitás az a szilárd alap, amelyen az imperializmus ellen és a szocializmusért vívott harc egységének ma meg kell valósulnia.

„A Román Kommunista Párt, miközben teljesíti a hazai munkásosztály, a román nép iránti nemzeti kötelességét, továbbfejleszti széles körű nemzetközi együttműködését, bővíti szolidaritási kapcsolatait az egyetemes forradalmi mozgalommal, az összes kommunista és munkáspártokkal." Ennek érdekében a testvérpártok minden lehetőséget kihasználnak kapcsolataik bővítésére. A kapcsolatok formái — két- és sokoldalú megbeszélések, regionális vagy szélesebb körű, esetenként világtanácskozások — járulékos elemek, a mozgalom fejlettségi szintjétől, a megoldandó feladatok tartalmától, jelentőségétől, súlyától függnek. Az egyes pártok részvétele vagy távolmaradása teljesen az illető párt döntésének lehet csak az eredménye, és nem „fokmérő" a szóban forgó párt nemzetközi szerepének, szolidaritásának a megítélésére, nem hathat ki a pártok közötti viszony fejlődésére, közös akcióikra.

Ebben a keretben következik be a forradalmi mozgalom nemzeti és nemzetközi érdekeinek a helyes összeegyeztetése, őrizkedve az erőszakolt, külsőleges egyformaságtól, hiszen a nemzeti érzés a mozgalom állandó, természetes tényezője marad hosszú ideig; a szocializmus felépítése után is még sokáig hajtóerőként működik. A munkásmozgalomban a valóban nemzeti eszmék és törekvések egyszersmind nemzetköziek is. A kettő szervesen és természetesen összefügg. Ezt az igazságot Antonio Gramsci így fogalmazta meg: „A »nemzeti« viszony valójában egy (bizonyos értelemben) páratlan »eredeti« kombináció eredménye, amelyet ebben az eredetiségében és páratlanságában kell megértenünk, ha uralni és irányítani akarjuk. A fejlődés kétségkívül a nemzetköziség felé tart, a kiindulópont azonban »nemzeti« jellegű, és ebből a kiindulópontból kell előrehaladnunk. De a távlat nemzetközi jellegű, és nem is lehet más. Pontosan meg kell tehát vizsgálni a nemzeti erők ama kombinációját, amelyet a nemzetközi osztálynak majd irányítania kell s a nemzetközi távlatok és irányelvek szerint kifejlesztenie... Egy nemzetközi osztálynak, amennyiben korlátozottan nemzeti társadalmi rétegeket (értelmiségieket) vezet, sőt, gyakran még csak nem is nemzetieket, hanem partikularistákat és municipalistákat (parasztokat), bizonyos értelemben el kell »nemzetiesednie«, méghozzá nem is túlságosan szűk értelemben, mert amíg ki nem alakulnak a világméretű tervgazdaság feltételei, a szakaszok egész során kell áthaladnia, amelyekben a regionális (nemzetek csoportjából álló) kombinációk különbözők lehetnek" (*Filozófiai írások.* Budapest, 1970. 336—337.).

Kézenfekvő, „hogy világos határvonalat vonjunk a nacionalizmus és a minden nép nemzeti érdekeinek megvédéséért vívott harc között. Merőben helytelen volna a jogegyenlőség, az állami nemzeti szuverenitás és a pártok független-

sége elveinek érvényesítését nacionalista megnyilatkozásnak vagy a proletár internacionalizmus megsértésének tekinteni — hangsúlyozza Nicolae Ceauşescu elvtárs. — ...A nemzeti érdekek megvédéséért, az országok, a pártok teljes jogegyenlőségéért vívott harc és a nemzetközi szolidaritás megnyilatkozása között nincs semmilyen ellentmondás, ellenkezőleg, a kettő szoros, dialektikus egységbe kapcsolódik. Senki sem harcolhat sikeresen saját országa munkásosztályának érdekei védelmében, ha nem fejleszt ki szoros együttműködést más országok munkásosztályával; úgyszintén senki sem lehet internacionalista, ha nem gondoskodik saját munkásosztálya és népe érdekeinek védelméről. Csak a nemzeti érdekek helyes egybefonása a nemzetközi harc érdekeivel biztosíthatja a marxista—leninista elvek igazi megvalósulását" (*România a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építése útján*. Bukarest, 1970. 4. kötet, 95—96.).

E kérdések megoldása, elveinek és módszereinek kimunkálása nem könnyű dolog. Lenin több ízben beszélt a növekedés nehézségeiről, problémáiról, amelyek a történelmi fejlődés meggyorsulásából, a forradalmi világfolyamat kibontakozásának egyenlőtlenségéből származnak. Ezért nem valami megmagyarázhatatlan „tünet" a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban a véleménybeli eltérések jelentkezése a különféle problémák megítélésében. Teljesen hibás — és rossz szándékú, a reakciós körökből származó — az a megítélés, amely szerint a jelenleg folyó nemzetközi vita a mozgalom „halálos válságát, vagy annak akár csak a kezdetét is jelentheti. Ez egészen mást, ennek éppen az ellenkezőjét jelenti. Azt jelenti — szögezte le Palmiro Togliatti —, hogy a szocialista és kommunista mozgalom a fejlődésnek azon a pontján van, amikor feladata már nem csupán az objektív fejlődés kilátásainak elméleti kidolgozása és meghatározása, nem csupán az egyes országokban és területeken végzendő tevékenység és megvalósítandó előrehaladás, hanem az is, hogy saját perspektíváit és céljait világviszonylatban valósítsa meg, s hogy olyan horderejű kérdéseket vessen fel, vizsgáljon és oldjon meg, amelyek immár az egész világot érdeklik. És a történelem megmutatja, hogy minden eszmei és gyakorlati mozgalom mélyreható vitákon ment keresztül és azok révén haladt előre, mégpedig éppen akkor, amikor világviszonylatban elérkezett a megszilárdulás és az előretörés e szakaszához... Mozgalmunk, bár ma belül differenciálódott, és bár problémáiról — olykor éles hangon — vitát folytat, olyan mozgalom, amely előtt nyitva áll a történelem országútja, s amely éppen azért vitázik és fáradozik, mert egyre jobban meg akarja nyitni önmaga előtt ezt az utat, és egyre biztosabb léptekkel akar előrehaladni rajta" (*I.m.* 390—391.).

A véleményeltérések — amelyek elkerülhetetlenek a jelenkori körülmények között — csak elvtársi, közvetlen, objektív vitákban oldhatók meg. Az ilyen véleményeltéréseknek, vitáknak semmiféleképpen sem szabad kihatniuk a pártok együttműködési és szolidaritási kapcsolataira. „A nemzetközi szolidaritás összeegyeztethetetlen az egymás belügyeibe való beavatkozással, illetőleg egyik vagy másik pártban jelentkező frakciós csoportok vagy elemek támogatásával. Az ilyen akciók erősen ártanak a pártok egységének és erejének, összeegyeztethetetlenek a marxizmus—leninizmussal, a proletár internacionalizmussal" — állapítja meg a Román Kommunista Párt programjának tervezete.

De hát ez teljesen világos, hiszen a kommunista egység kérdésének tudvalevően két fő aspektusa van: a kommunista pártok belső egysége és nemzetközi összefogása. A két elem szorosan összefügg, egymást feltételezve. A kommunista pártok belső egységének megszilárdítása, a marxista—leninista elvi irányvonaltól, a párt szervezeti fegyelmétől való különféle, esetleges elhajlások leküzdése szilárd alapot nyújt ahhoz, hogy minden egyes párt eredményesen működjön hazájában mint a munkásosztály és az összes dolgozó rétegek élenjáró osztaga, s ez egyszersmind növeli annak a lehetőségét, hogy a pártok fokozott mértékben és tettekben teljesítsék internacionalista kötelezettségeiket, elősegíti, hogy előbbre vigyék a kommunista világmozgalom közös ügyét. És megfordítva, a kommunisták nemzetközi egységének erősödése nemcsak fő feltétele annak, hogy mozgalmunk teljesítse nemzetközi kötelezettségeit, hanem egyidejűleg erősíti minden párt belső pozícióit is. Egy sorba tömörülve, a kommunista mozgalom minden osztaga szilárdabbá válik, s egyre újabb lehetőségekhez jut az előtte álló feladatok megoldására.

Mindezek alapján tehát teljesen indokolt az RKP programtervezetének állásfoglalása: „Tekintettel azokra a nagy feladatokra, amelyek az elkövetkező időszakban a kommunista és munkáspártokra hárulnak, a Román Kommunista Párt úgy véli, hogy mindent meg kell tenni az egyenlőségen és mindenik párt függetlenségének a tiszteletben tartásán, a közös marxista—leninista ideológián alapuló újtípusú egység létrehozásáért a nemzetközi kommunista mozgalomban. A kommu-

nista és munkáspártok ilyen újtípusú egysége és nemzetközi szolidaritása összehasonlíthatatlanul tartósabb lesz, s elvezet a kommunisták erejének növekedéséhez, a társadalom forradalmi átalakításában, a világbéke megteremtésében játszott szerepének fokozódásához."

A nemzetközi kommunista mozgalom sikeres tevékenységének kibontakozása számára kedvező feltételeket teremt a társadalom haladásáért küzdő összes erők növekedése. Ennek középpontjában az emberiség történelmének mai szakaszában és a további fejlődésében döntő szerepet játszó munkásosztály áll. Mind aktívabban kapcsolódnak bele a társadalmi-politikai küzdelembe — s potenciálisan is, valóságosan is szélesítik a világforradalom frontját — a parasztság, az értelmiség, a nők, az ifjúság széles tömegei. Az antiimperialista, önálló nemzeti politika híveinek fellépésében fokozódó mértékben vannak jelen a mai kapitalizmus gazdasági-társadalmi struktúrájában még számottevő szerepet játszó középrétegek, sok országban adva van annak a feltétele is, hogy a hadsereg a nép érdekeinek, a nemzeti függetlenségnek, szuverenitásnak és végeredményben a társadalom forradalmi átalakításának a szolgálatába álljon. „Ezeknek az erőknek a szoros egyesülése — állapítja meg a pártprogram-tervezet —, a kommunista és munkáspártok befolyásának növekedése soraikban, meghatározó tényezője az emberi társadalom forradalmi átalakításának, a nemzetek közötti egyenlőség, együttműködés és kölcsönös tisztelet meghonosításának."

A munkásosztály szolidaritása, összefogása, egysége — tanulságul szolgál erre számtalan történelmi példa, köztük mindenekelőtt az antifasiszta ellenállás tanulságai — az a kimeríthetetlen forrás, amelyből fakad minden győzelem, amit a munkásosztály elért, minden eredmény, amit megszerzett. És fordítva, minden torzulás, csalódás és bukás, amely a munkásosztály mozgalmát érte, végső fokon megosztottságában, egységének hiányában lelte magyarázatát.

Szilárd alap ehhez az együttműködéshez, az egység megvalósításához a munkásosztálynak a marxizmus—leninizmus megfogalmazta történelmi helyzete és hivatása. A kommunisták számára a munkásegység nem teoretikus fikció, nem taktikai kérdés, hanem stratégiájuk egyik alappillére, törvény, politikai szükségszerűség. Az utóbbi másfél-két évtized számos eredménye biztató perspektívát nyújt.

Ugyanígy vetődik fel a kérdés a különböző ideológiai alapvetésű szakszervezetek együttműködését illetően is. Mindegyik szakszervezet — következetesebb vagy kevésbé következetes formában — végeredményben a kizsákmányoltak érdekeiért harcol. A kommunisták egységfrontja a szocialista, keresztény vagy más beállítottságú szakszervezetekkel — nemzeti és nemzetközi síkon egyaránt — azok szervezettségének, ütőképességének növekedéséhez járul hozzá, s ezzel erősíti a munka frontját, kedvezőbbé teszi küzdelme kilátásait a tőke s főleg a monopóliumok abszolút uralmának gyengítése, majd megdöntése távlataiban. A kommunisták egységfront-politikája és gyakorlata nem kis mértékben hozzájárult a szervezett katolikus tömegek körében az utóbbi időszakban megnyilvánuló balratolódáshoz. Nem a történelmi materialista álláspont feladásáról, hanem a vallásos tudat tömegekbe lenyúló gyökereinek az eddiginél tudományosabb feltárásával, a leküzdésükre irányuló erőfeszítések körültekintőbb és konkrétabb gazdasági-politikai összefüggésekben való megközelítésével biztosított akcióegység kialakításáról van itt szó.

A Román Kommunista Párt programtervezete külön kitér a független gazdasági-társadalmi fejlődésért síkraszálló országok haladó kormánypártjaira, a nemzeti felszabadító mozgalmakra. Ez kézenfekvő, hiszen a gyarmati, újragyarmatosítási politika ellen küzdő erők igencsak súlyos csapásokat mérnek a monopóliumok uralmát megtestesítő politikai-gazdasági-katonai rezsimekre. „Ez a harc — hangsúlyozza pártunk főtitkára —, amely az egész haladó emberiség szolidaritását, rokonszenvét és aktív támogatását élvezi, fontos szerepet játszik az antiimperialista harcban. A gyarmati rendszer összeomlása folytán a világon tucatnyi új, független állam jelent meg, amelyek előtt az a történelmi feladat áll, hogy felszámolják az imperializmustól örökölt gazdasági és társadalmi elmaradottságot, és határozottan rátérjenek a haladás és a jólét útjára. Az új, független ázsiai és afrikai államok harca az imperializmus és a neokolonializmus ellen, nemzeti függetlenségük és szuverenitásuk megvédéséért, azért a jogukért, hogy minden külső beavatkozás nélkül, maguk válasszák meg társadalmi fejlődésük útját, óriási befolyást gyakorol a mai világ alakulására" (Nicolae Ceauşescu: *România a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építése útján.* Bukarest, 1970. 4. kötet, 85—86.).

A nemzetközi kommunista mozgalom saját sorainak szorosabbra zárásával mindinkább kivívja magának a legszélesebb néptömegek politikai mozgósítójának és vezetőjének szerepét. Eközben a kommunisták tekintetbe veszik annak a társadalmi közegnek a bonyolult összetételét és jellegét, amelyből az antiimperialista

mozgalom résztvevői kikerülnek. Számolnak az eltérő ideológiai, világnézeti áramlatok jelenlétével és hatásával. De a mai világ alakulása a legkülönbözőbb társadalmi-politikai erők összefogásának szükségességét diktálja. Ennek tudatában és a legmesszebbmenő felelősségérzettől áthatva szögezi le az RKP programjának tervezete: „A leghatározottabban küzdünk a kommunista és munkáspártok, a szocialista, a szociáldemokrata pártok, a demokratikus pártok, a haladó mozgalmak, az összes antiimperialista erők egységének erősítéséért, mert véleményünk szerint ettől az egységtől függ az, hogy évszázadunk utolsó negyede úgy kerüljön be a történelembe, mint a nagy forradalmi átalakulások időszaka, amelynek során új, demokratikus rend honosodott meg a nemzetközi kapcsolatokban.

Pártunk tántoríthatatlanul küzd azért, hogy előmozdítsa az emberi társadalom haladó fejlődését, új, forradalmi átalakítások végrehajtását a világon, az egyetemes anyagi és szellemi haladás meggyorsítását. Pártunk és népünk, miközben arra összpontosítja erőfeszítéseit, hogy magasabb szintre emelje a román társadalmat, aktívan részt vesz a felvilágosult erők általános harcában egy új korszak eljöveteléért a nemzetközi életben, hogy évszázadunk vége jelentse a háborúk kizárását a nemzetközi életből, a népek megszabadulását a katonai kiadások terhétől és a nukleáris veszély rémétől, jelezze az összes nemzetek szabadság- és jóléttörekvéseinek megvalósulását, a természet és a társadalom átalakítását az ember javára és boldogulására."

Kancsura István:
Leány virággal

B. M. KEDROV

A tudományok szintéziséről

A tudományos megismerést szintetizáló eljárások osztályozásakor két, egymástól független mutatóra kell figyelnünk elsősorban: 1. A megismerésnek milyen területeit öleli fel a szintézis? 2. Milyen a szintézis természete?

Az első alapján megkülönböztetünk 1. *külső szintézist,* amely a természettudományokat és más tudományokat egyaránt magában foglalja, és 2. *belső szintézist,* amely csak a tulajdonképpeni természettudományokra terjed ki (beleértve a matematikát is). A belső szintézis lehet *interdiszciplináris,* ha az egyes tudományágak közötti kapcsolatok rendszerét jelenti, és *intradiszciplináris,* ha egyetlen tudományág kereteiben valósul meg.

A második paraméter arra utal, hogy a szintézis ellentmondásos egység: nemcsak különböző, hanem ellentett elemeket is tartalmaz, amelyek mibenléte alapján a következő osztályozás adódik: a) az általános és a partikuláris szintézise — ez az általános (összefüggéseket vizsgáló) tudományokat (például matematika) a partikuláris („szak-") diszciplínákkal foglalja egységbe; b) az alacsonyabb és magasabb rendű (megismerés) szintézise abban az esetben lehetséges, amikor a tárgy történetében és megismerésének történetében az alacsonyabb lépcsőfok létrehozza a történetileg és logikailag magasabb fokozatot; c) a szintézis mint a legáltalánosabb értelemben vett ellentétek azonosságának a megvalósulása nem kapcsolódik kötelezően az azonosság két különböző megnyilvánulásához, hanem a tárgy vagy az emberi tevékenység két ellentétes oldalának kölcsönös összefüggéseként is értelmezhető (például változékonyság és állandóság a tárgyban, elmélet és gyakorlat az emberi tevékenységben).

Ez a felosztás meglehetősen konvencionális: az egyes szintézisfajták a valóságban nem fordulnak elő vegytiszta formában. A gyakori átfedések és közbenső zónák miatt igen nehéz éles határvonalakat megállapítani közöttük.

Mégis elsősorban az alaptípustól függ az, hogy milyen lesz a szintézis általában vett jellege és sajátos mechanizmusa az egyes konkrét esetekben.

Az elméleti szintézis elemi fokon már a törvényszerűségek feltárásával vagy az elmélet kidolgozásával létrejön. Kezdjük az egyes diszciplínák belsejében lejátszódó megismerési folyamatokkal. Az empirikus tények általánosítása a törvények vagy a tudományos elmélet útján már példát szolgáltat a legegyszerűbb intradiszciplináris szintézisre. Ez egyúttal a legelemibb formája a partikuláris (az elszigetelt tények) és az általános (e tények általánosítása fogalmak, törvények, hipotézisek, elméletek formájában) közötti ellentmondás megoldásának.

Jellemző esete: a törvény.

A természeti törvények feltárása, a hipotézis vagy elmélet kidolgozása azonban igen gyakran túlvezet a tudományág keretein, és interdiszciplináris szintézist eredményez. A törvény a természetben lévő általánost fejezi ki, ezért feltárását a legkülönbözőbb tények elméleti egyesítése és általánosítása, vagyis: szintézise készíti elő.

A kiinduló elméleti szintézis továbbfejlesztése a törvények vagy az elmélet extrapolálását jelenti. A megismerés sohasem áll meg a már elért szinten, hanem állandóan előrehalad a valóság mélyebb rétegei felé. E mozgás során a kiinduló tudományos elméletbe vagy elméleti szintézisbe foglalt törvények maguk is fejlődésen mennek keresztül. Ez az utólagos fejlődés olyan új, átfogóbb érvényű törvények feltárását jelenti, amelyeknek a kiinduló törvények csak sajátos hatását képviselik. Ugyanígy: a kiinduló elmélet kereteinek tágításával keletkező új elmélet merőben új tényeket vesz számba, olyannyira, hogy a régi elmélet az újnak csak határeseteként marad érvényes. Ily módon megvalósul a régi (alacsonyabb rendű és korlátozott érvényű) és az új (magasabb rendű és átfogóbb) megismerés szintézise. Mivel a folyamat jellegzetességét az elmélet (a törvények) érvényességi területének kiterjesztése adja, extrapolációs szintéziséről beszélhetünk. Az extrapoláció nem érinti a szóban forgó tudomány kereteit: a szintézis intradiszciplináris.

A konkurrens elméletek harcának kimenetele különös jelentőségű az intradiszciplináris szintézis különböző típusainak jellemzésénél. Az intradiszciplináris szintézis egyik alapvonása, hogy ellentéteket foglal egységbe. A természetben köz-

vetlenül adott az ellentétek reális, elválaszthatatlan egysége. A megismerő alany azonban nem tudja egyetlen pillantással átfogni ezt a közvetlen egységet, ezért felbontja összetevőire, hogy az ellentmondás valamennyi oldalát megvizsgálhassa. De ennek a szétválasztásnak a célja végül is az újraegyesítés. Az analízist ezen a ponton szintézis követi, amely rekonstruálja a tanulmányozott tárgy eredeti totalitását. Ez azonban már nem a tárgy közvetlen realitása, hanem egy elméletileg újraépített egység; nem kiindulópontja, hanem végeredménye a megismerő folyamatnak. Az egység rekonstruálásával az ellentétes oldalak egyoldalú értelmezései feloldódnak egy dialektikus szintézisben.

A tények tanúsága szerint a természettudományok gyakran haladnak a dialektikus szintézis útján. A természet minden objektuma belsőleg ellentmondásos: ellentétekből felépülő egység. Mivel azonban a megismerés során az ellentétek egysége nem közvetlenül felismerhető, először két szélsőségesen ellentétes elmélet keletkezik a tárgyra vonatkozóan. Akár párhuzamosan, akár egymást követően jelennek meg, mindegyikük csak egy részét képviselheti az igazságnak.

Elkeseredett harc indul meg a két elmélet hívei között, amely egyik vagy másik fél ideiglenes győzelméhez vezethet. De a végeredmény mindkét egyoldalú elmélet szükségszerű csődje, és egyidejű meghaladása egy olyan elmélet keretében, amely a tárgy ellentétes oldalait kölcsönös összefüggésükben vizsgálja. Ez az új elmélet dialektikus lényegű, még akkor is, ha alkotói nem használnak dialektikus fogalomrendszert, mint ahogyan például Darwin, Einstein, Mengyelejev, de Broglie esetében történt. Tudniillik nem a megfogalmazás a lényegi eleme ennek a szintetikus elméletnek, hanem a tartalom, amely kifejezi a természeti tárgy reális ellentmondásait azáltal, hogy ellentétes oldalak egységének fogja fel.

A szintetikus elmélet nem kompromisszum, nem az ellentétes szempontok összebékítése vagy a két elmélet elemeinek eklektikus keverése útján keletkezik, hanem elkeseredett harc eredményeként, és elvileg különbözik a kiinduló elméletektől.

Például a fény modern kvantummechanikai elmélete két homlokegyenest ellentétes felfogás — a korpuszkuláris és a hullámelmélet — szintézise, s az ellentétbe állított szempontokat párhuzamosan érvényesíti.

Hasonlóképpen: a folytonosság és megszakítottság kémiai és fizikai értelmezése körül a XIX. században folyó elméleti vita századunkban egy olyan elmélet keretében oldódik meg, amely nem szembeállítja, hanem dialektikusan egyezteti a két fogalmat.

A határszintézis az elméleti szintézisnek az a típusa, amely az összes természettudományokra érvényes (beleértve a matematikát is). Ez esetben az interdiszciplináris belső szintézis a természettudományok és a matematika kölcsönös kapcsolataként jön létre.

Az osztályozás és rendszerezés a legáltalánosabb formái ennek a kapcsolatnak.

A formális (mesterséges) és tartalmi (természetes) szempontból történő osztályozás problémájának jobb megértése végett legelőször is figyelembe kell vennünk a tudomány hatáskörének egyre erőteljesebb kiterjedését az összes megismerési folyamatokra és az emberi tevékenység többi szférájára. Ez a folyamat szükségessé teszi a formális szempont feladását.

A formális osztályozásról a tartalmira való visszatérés mindenekelőtt a két szomszédos tudományág közötti (interdiszciplináris szintézist eredményező) átmenetek jellegét érinti. Ez az eset logikai szempontból bizonyos mértékig megfelel a dialektikus intradiszciplináris szintézisnek.

A határszintézis tulajdonképpen hídverés két, azelőtt különálló és csak külsőlegesen kapcsolt szomszédos tudományág között. Például miután az energia megmaradásának és átalakulásának törvénye megmutatta, hogy a kémiai és fizikai mozgásformák kölcsönösen átmehetnek egymásba, felbukkan a megismerésnek egy sajátos interdiszciplináris területe, amelynek tárgya éppen ez az átmenet, ennek törvényei, mechanizmusai, megvalósulásának feltételei és formái.

Ez a határtudomány a múlt század hetvenes és nyolcvanas éveiben jött létre, a kémiai termodinamika és az elektrolitikus szétválasztás elméletének, valamint Mengyelejev elméleti eredményeinek nyomán. Az új tudomány — a fizikai kémia — belső, szubsztanciális kapcsolatot teremt két önálló tudományág között.

A molekuláris biológia példa a magasabb szintű határszintézisre.

A határtudományok azonban csupán egyik sajátos esetei a legkülönbözőbb tudományágak keresztezéséből származó köztes diszciplínáknak.

Az *alapozó szintézis* úgy jön létre, hogy bizonyos kutatási területeken más tudományok módszereit alkalmazzuk. Ezt az eljárást az indokolja, hogy az összes magasabb rendű tárgyak történetileg az alacsonyabb rendű tárgyak leszármazot-

tai. A komplexebb mozgásformák mindig magukban foglalják az egyszerűbb mozgásformákat, ami lehetővé teszi a komplexebb tárgy vizsgálatát az alacsonyabb mozgásforma szempontjából.

Ezért alkalmazhatók például a fizikai és kémiai módszerek a biológia és a geológia, vagy a fizikai módszerek a kémia tárgyának vizsgálatában.

A komplexebb mozgásformát globálisan vizsgáló tudomány és a módszereket kölcsönző („alacsonyabb rendű") tudományok viszonyát úgy határozhatjuk meg, mint az előbbi megalapozását az utóbbiból kiindulva. Nevezzük el ezt a folyamatot alapozó szintézisnek. Az eredmény: olyan köztes tudományok, mint: biokémia, biofizika, geokémia, geofizika stb.

A „tengelyszintézis" során bizonyos absztrakt (általános összefüggéseket, általános minőségi struktúrát, a vezérlés és önirányítás folyamatait stb. kifejező) tudományok „behatolnak" a partikuláris diszciplínák területére. A megfelelő általános tudomány mint egy „főtengely" működik, amely köré a partikuláris tudományterület összes tényei és folyamatai logikailag rendeződnek.

Hosszú ideje a matematika szolgál ilyen tengelyként. Idestova az összes tudományok felhasználják a matematikát mint kutatási módszert, mint a kapott eredmények kifejezésére szolgáló eljárást, mint eszközt az új igazságok feltárását szolgáló (matematikai) hipotézisek kidolgozásához. A XX. században a kibernetika kezd hasonló szerepet játszani.

A határtudományok mintájára az általános és konkrét tudományok keresztezésével köztes tudományokat is létre lehet hozni. Máris van erre gyakorlati példa: biomatematika, biokibernetika.

Hol a *természettudományok* helye a tudományos megismerés általános rendszerében? Az univerzum három kölcsönösen összefüggő szférájának (természet, társadalom, gondolkodás) megfelelően a tudományos megismerés egésze három fő területre oszlik: 1. természettudományok; 2. gazdasági és társadalomtudományok; 3. az emberi szellemet és gondolkodást vizsgáló tudományok.

De ezenkívül létezik a dialektika mint általános tudomány, amelynek törvényei átfogják az univerzum mindhárom szféráját, következésképpen a tudományok mindhárom alaptípusát, és így az összes tudományok külső interdiszciplináris szintézisének általános kifejezésévé válik. Ez a külső szintézis jelenti ugyanakkor a természettudományok kapcsolatának feltárását és elmélyítését a többi tudománnyal, az alábbi három irányban: 1. kapcsolatuk a társadalomtudományokkal és a társadalmi élettel; 2. kapcsolatuk a technikai tudományokkal és a termeléssel; 3. kapcsolatuk a filozófiával, a dialektikával, az emberi gondolkodásmóddal.

Ezenkívül az átmeneti és köztes tudományok keletkezési folyamatának újabb formáit és változatait világítja meg, amelyek részletesebbé és árnyaltabbá teszik a tudományok külső szintézisét. Például a XX. században a biológia és a technika találkozásából létrejött a bionika mint köztes tudomány.

A külső szintézis szemszögéből vizsgálva a természettudományok viszonyát az emberi tevékenység és a tudományos megismerés más területeihez, a közbenső szintet a műszaki tudományok alkotják, amelyek — mivel céljuk a természettudományos ismeretek gyakorlati alkalmazása — a természettudományokhoz kapcsolódnak, de ugyanakkor a társadalom- és gazdaságtudományokhoz is, hiszen a természeti törvények felhasználása az ember érdekei és céljai szerint történik. A technikát 1. a természettudományok színvonala; 2. a társadalmi gyakorlat minősége határozza meg.

A *természettudományok és társadalomtudományok* külső szintézise elsősorban a technikai tudományok közvetítésével valósul meg. De közvetlen kapcsolat is van közöttük. Ezt egy olyan diszciplína valósítja meg, amely az antropogenezis engelsi elméletére vezethető vissza. Ez az elmélet átmeneti lépcsőfok a természeti állapot és a reflexióra képes társadalmi létnek felfogott emberi állapot között.

A matematika, a kibernetika és más absztrakt tudományok a társadalom- és a műszaki tudományok, sőt a lélektan területén is felhasználhatók. A modern matematikai módszereket alkalmazzák például a gazdaságtudományokban, a „konkrét" szociológiában, a nyelvészetben és más „humán" tudományokban.

De a „hagyományos" tudományok némelyike is (például statisztika, földrajz) már eleve a természet- és társadalomtudományok keresztmetszeteként jött létre.

Mindezek a folyamatok elemei egy majdani átfogó reál—humán szintézisnek.

A tudománynak a technikát meghaladó fejlődése következtében a XX. század közepe táján kezd kibontakozni a tudományos-műszaki forradalom, amelynek alapvető jellegzetessége a tudomány és a technika szerves egysége, kölcsönös ok—okozati kapcsolata.

A jövő a tudomány (elmélet) és a gyakorlat évszázados ellentmondásának feloldását ígéri egy egységes társadalmi fejlődésben, ahol a tudomány és technika, a tudomány és termelés csak különböző összetevői egy és ugyanazon történelmi mozgásnak. Ezen az alapon megvalósul a természettudományok és a műszaki tudományok még teljesebb szintézise: a *technika* mint külső szintézis.

A dialektikus *filozófia* mint a természet, a társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb mozgástörvényeinek „tudománya" az emberi megismerés valamennyi területének közös magva. Átitatja a megismerés mindhárom területét, anélkül azonban, hogy partikuláris közvetítő diszciplínákat hozna létre önmaga és az egyes tudományok között. Ily módon minden egyes tudomány vagy elméleti probléma, a megismerés valamennyi törvénye és módszere tárgya lehet a filozófiai vizsgálódásnak. A dialektikus filozófia a leghatékonyabb eszköz valamennyi megismerési területnek, az összes tudományoknak egyetlen elméleti szintézisbe való szervezésére. A filozófiai szintézis sajátos eset, mert egy általános tudomány (a filozófia) és az összes partikuláris tudományok között jön létre.

Az elméleti szintézis tipológiáját az alábbi táblázat tartalmazza. A függőleges tengely az *1*-es paramétert képviseli (a szintézis által felölelt terület), a vízszintes pedig a *2*-es paramétert (a szintézis jellege, amelyet az előzőleg szétválasztott mozzanatok — tudományok, a megismerés fokozatai, a tárgy különböző oldalai — egységbe szerveződése határoz meg).

Az elméleti szintézis valamennyi típusában és a köztük levő viszonyok mindegyikében egy-egy dialektikus elv érvényesül; közös magvuk az ellentétek egységének elve. Ugyanígy a megismerés előrehaladó mozgása konkrétan példázza a megismerés elvileg ellentmondásos jellegét.

Az evolúció elve szintén áthatja a tudományok szintézisét, és lehetővé teszi a törvények és a tudományos megismerés utólagos fejlődésének, valamint a köztes tudományok kialakulásának megértését.

Az alább bemutatott tipológia korántsem tekinthető teljesnek és egyedül lehetségesnek. A kritériumoknak pusztán egy szelektív együttese alapján állítottuk össze.

Összefoglaló táblázat

A szintézis jellege mint átmenet

A szintézis területe		a partikulárisról az általánosba	az alacsonyabb szintről a magasabbra	a tárgy szétválasztott oldalaitól az egységhez
Belső szintézis	Intradiszciplináris	A törvény mint szintézis	Extrapolációs szintézis	Dialektikus szintézis
	Interdiszciplináris	„Tengelyszintézis"	Alapozó szintézis	Határszintézis
Külső szintézis		A filozófia mint szintézis	Reál—humán szintézis	A technika mint szintézis

Andrásy Zoltán: A munka dicsérete

EDUARDAS MIEŽELAITIS

A KÉK SZEMŰ SZIKLA

1.

A Niagara-vízesés közelében nemrég láttam egy sziklát. Repedéseiből kék szemek néztek — amikor a kandallónak dőlve, alkonyatkor Robert Frost, a költő, verseit olvasta. Én már írtam erről. Akkor azt hittem, soha többé nem találkozunk. Öreg a szikla, alámosta az élet tengere, a földgolyó pedig hatalmas: míg egyik felén süt a nap, a másikon az éj csillagai ragyognak, és rajta — megszámlálhatatlan sok az út. De kitűnt, kisebb a földgolyó, mint képzeltük. A költők pedig, egészen váratlanul — találkoznak a keresztútjain. A költők mind találkoznak a keresztútnál, hol gondolatokba merülve áll az Ember.

2.

Moszkvában a szállodai szobámba telefonált jó barátom: — Halló! Mit csinál? Latin-Amerika történelmét tanulmányozza? Oda akar utazni? Mondja, szabad-e ma este? Jöjjön az Aelita kávéházba. Ott fogadjuk Robert Frostot. — Micsoda? idejött? átszelte az óceánt ez a Szürke Század? — Igen, képzelje, megkockáztatta az a Szikla — jöjjön el, várjuk.

3.

A kozmikus nevű Aelita kávéházban egy pohár bor meg egy kávéfőző mellett ül a repedezett Szikla. És feléje, mint a gépfegyverek vagy a légelhárító ágyúk csövei, úgy meredeznek az objektívek és a filmfelvevő kamerák — a Look, a Life és a Times egész hadserege támadja a Sziklát, de sikertelenül —, mert ez a Szikla békeszerető. A kék szemekben jóság lakozik, nem méreg. De ezeknek a jó nem alkalmas fényképezésre. A szaxofonok nevetnek ezeken a sikertelen ágyúkon. A Kék Szemű Szikla ott ül a költők tolongásában, bort és kávét iszik, és közben mosolyog.

4.

— Vajon a Kék Szemű Szikla most, alkonyatkor miért ül a tűznél, és miért nem melegszik saját dicsőségének visszfényében, miért szállt az Éjből át az óceánon, hogy elérje a Nappalt? Mi kell még neki — ennek az öreg szívnek? Miért nem pihen a párnán ez az őszhajú fej? — Szemem nem akar lecsukódni, míg nem látja meg e földgolyó sorsát. Öreg szememnek, fülemnek, fáradt szívemnek joga van ahhoz, hogy megtudja az igazat: vajon saját lángjában ég el a földünk? Avagy élni fog? Világos és pontos választ várok. Csak azután egyezem bele, hogy lecsukódjék szemem, megsüketüljön fülem, megszűnjék dobogni a szívem. Az, aki csak a dallamos szavakat ismeri, még nem költő. Az igazi költő hozzászokott a lényeg felismeréséhez. A lényeg pedig — az ember sorsa.

5.

— Szeretném, mondja barátom, ha az Önök űrhajósai meg a mieink közös űrhajóban repülnének a Holdra. — A kőrepedések közül fürkészően, hallgatagon néznek a kék szemek. — Hát nem úgy lesz, hogy egy szép napon együtt indulunk a Holdra? — Lám, ez a gondolat kínozza ezt a Kék Szemű Sziklát.

6.

Nem, az eljövendő világ itt, az Aelita kávéházban énekel, táncol és teljes szívből tapsol a Kék Szemű Sziklának, amikor ő, engedve a kérésnek, erőteljes és mély hangon szavalja a mikrofonba saját gránitkemény, hagyományos strófáit. Az eljövendő világ megmutatja neki életerős színekkel festett vásznait, verseket olvas. És ez a Szürke Század átszelte az óceánt, hogy személyesen meggyőződjék kék szemével, mire készülődnek nálunk: életre vagy

halálra? Az eljövendő világ pedig kék szemének pillantására kék szemű űrhajósainak mosolyával válaszol. S látom, amint a Kék Szemű Sziklán egymás után tűnnek el a nyugtalanság ráncai, és a Szikla mélyen, megkönnyebbülten lélegzik.

7.

Aztán barátomhoz megyünk vacsorázni. A Kék Szemű Szikla remegő ujjaival tartja a nagy piros paradicsomot, és gyönyörködik a földgolyó erejében. Majd az almák sora következik. A Szikla ezt is óvja, ebben is gyönyörködik. Valahol itt, a lélek útvesztőiben fiatalnak találja magát, és odaviszi, saját fiatalságába ezt az almát és ezt a paradicsomot. Már idős, és ezek az ő számára ehetetlenek. De a virágjuk, földhöz hasonló kerekségük örömmel tölti el a lelkét.

8.

Barátom mindnyájunkat pihenni hív, s mondja, gyújtsunk rá egy cigarettára. Dolgozószobájában, a nagy íróasztalon, mint hullámcsapás után, különböző kőzetdarabok hegyei, amelyeket fényesre csiszolt a tenger. Barátom pipájával rám mutat — ezen a nyáron a Borostyán-tenger partján nyaralt, és ott szedte össze e csodálatos tengeri ajándékokat. A Kék Szemű Szikla remegő keze lassan mozog a kincsek között, s gyönyörködik a fantasztikus formákban.

9.

Fák, ágak és gyökerek csonkjai vannak itt, sokáig ringatta és mosta őket a művész — a mi Borostyán-tengerünk. A tenger, az én csodálatos, kedves szobrászom, fokozatosan hosszúcsőrű madárfejeket, szarvaspatákat, szárnyakat, rakétamodelleket faragott ki belőlük, még szakállas Neptunt is. A Kék Szemű Szikla int nekem, és arra kér, meséljek valamit borostyánköves vidékemről, s olvassak fel egy verset litvánul. Barátom azt ajánlja a Kék Szemű Sziklának, hogy válasszon ki valamit emlékbe. A Szikla sokáig habozik, gondolkozik, forgolódik, és végül felemel egy furcsa fadarabot, amely hajlásával madárszárnyhoz hasonlít.

10.

Milyen szerencsés választás. A madárszárnyak árnya — a költő életútja. Úgy emlékszem, mint egy mesére, arra, amit Buffalóban mondott nekünk, amint a tűz körül ültünk. — Hogy írtam meg első versemet? Egy virágzó almafa alatt csókolóztam egy lánnyal. És az ágon ülő madár így szólt: „Mit csinálsz, Róbert? Mivel fizetsz neki az édes csókért? Ha nincs mivel, hát énekelj!" És megírtam első versem. — A madár — a költő fantáziája. A madár — a repülőgép modellje. A madár — a rakéta mintaképe. A madár szárnyára vesz bennünket, s elvisz a messzi csillagokra. Mindenütt van madár. És mindenkor. Gyermekkorunktól halálunkig kísér végig. Az öreg költő szárnyai kifáradtak. Mélyen töprengve választ ki egy, a tenger formálta madárszárnyat. Az Atlanti-óceánon át — a Niagara-vízesés szomszédságába — repül a Kék Szemű Szikla zsebében ez a madárszárny, amelyen annyit fáradozott a Borostyán-tenger. Jó utat! Ó, madárszárnyak — ó, szárnyak! —, ti a költőt viszitek. Föld — madárszárnyak — csillagok!...

Moszkva

P. S.

Útijegyzeteim rendezgetése közben értesültem Robert Frost haláláról. Gondolom, nem esett nehezére a halál. Abban a tudatban halt meg, hogy bolygónk keringeni és az ember élni fog. Sit tibi terra levis...

Vilnius

Litvánból fordította BÁN PÉTER

JEVGENYIJ VINOKUROV

A SZEMKÖZT LAKÓ EMBER

Vannak emberek, akiknek a szeme
mélyen-mélyen a szemüveglencse mögé rejtezett.
Ezek a szorzótáblát — elszavalják!
Ezek lerajzolják az énekesmadár
hangjának görbéjét.
Ezek a kör kerületét megpróbálják
vonalzóval mérni.
Bízd csak rájuk, és ők az időt
kalapáccsal szögzik a térhez.

A szemközti házban
lakik egy ember.
Reggelente az ablakból látom,
hogyan jön ki a kapun.
Kalapja, egész kiterjedésével,
merőlegesen esik
egyenes alakjára.
Két élesre vasalt,
végtelenbe futó nadrágszára
sosem találkozik.
Keze, melyben nem az aktatáskát tartja,
előre-hátra ing, mint az óra mutatója,
mely otthon, a komód felett, őt várja haza.

Egyszer megállított az utcán.
Óvatlanul tekintetének gyújtópontjába estem.
Megragadott zakóm egyetlen
gombjánál,
melyet már-már leszakított.
Dörmögött valamit.
Én meg egyik lábamról a másikra álltam,
hátam mögött tartva a hálót,
melyben üveges sört vittem hozzám látogató
barátom megvendégelésére.
A szomszéd dörmögött. Elégedetlen volt.
Hát hol élünk! Mi ez!
Szemtelenség!
Így nem beszélnek! Na ez új!
Panaszt tesz! Megírja!
Hosszan néztem a szemébe.
Messze-messze volt,
ezer kilométerre.

Éjjel rémeset álmodtam.
Láttam a szomszédot:
papucsban és nadrágtartósan
mászik föl egy székre.
Vörös az erőlködéstől.
Szájából csillogó fejű szögek
merednek elő.
Kalapács van a kezében.
Felesége egyik kezével pongyoláját,
másikkal a szék lábát tartja.
Lám, a szomszéd nekilátott!
Kopácsolást hallok.
Minden ütés az agyamat éri.
Szomszédom hozzászögzi kalapáccsal
a térhez az időt.

BÖLÖNI SÁNDOR fordítása

JUSTINAS MARCINKEVIČIUS

MESSZI VASÁRNAPOK

Már nem álmodom vasárnapokról.
S ha néha előfordul,
messzibetűnt vasárnapokat látok.

...álmos távoli kisváros
és déli forróság, nyugalom...

...s a vásártéren szekerek,
a szekérrudak az égre néznek...

...és lovak fújtatása
és nehéz patáik dobogása...

...az orgona lustán búg a kistemplomban,
izzadság, háziszőttes és friss tej szaga érzik...

...és mint a nehéz facipők a kisvároson át,
a vecsernyékről megy a „Miatyánk"...

...és a leküzdhetetlen szendergés,
édes, mint a vásári cukorka
„ha jó leszel, hát biztos megveszem"...

...és az oldalba bökött néni,
a suttogás: „hogy nem szégyelled, látja az isten"...

...és a keserű bosszankodás:
ő lát és bizonyára mindenki látja,
csak én nem látom...

...és legutoljára, mint mély lélegzet, ha nehéz tehertől szabadulunk,
az érthetetlen, de úgy várt „ámen".

Már nem álmodom vasárnapokról.
S ha néha előfordul,
messzibetűnt vasárnapokat látok.
Leggyakrabban a kisváros fölött
terjengő csípős trágyaléről,
a széna és a templomi tömjénfüst
maró szagáról álmodom.

Néha, de nagyon ritkán, a régen
óhajtott vásári cukorról álmodom —
„ha jó leszel, hát biztos megveszem".

Vajon valaha ki tudom várni
a rég megígért, rég megálmodott
ünnepi cukorkát?

Litvánból fordította BÁN PÉTER

JURIJ TRIFONOV

Türelmetlenség

Jurij Trifonov történeti regénye a *Narodnaja volja* hőseiről — akiket Lenin az orosz forradalmárok második nemzedékének nevezett (a történelemben utat nyitó nemesi forradalmárok: a dekabristák után) — folytatásokban jelent meg 1973 elején a *Novij mir* című moszkvai folyóiratban. A regényt azóta több nyelvre lefordították. A könyv sikere, szovjetunióbeli és külföldi visszhangja szinte-szinte bizonyossággal jelzi, hogy olyan mű született — középpontjában Sztyepan Zseljabov és Szofja Perovszkaja alakjával — a múltról, ez esetben a forradalmi múlt immár évszázada mögöttünk maradt eseményeiről, amely mint műalkotás és mint filozófiai meditáció a legközvetlenebbül szól a jelenhez.

Trifonovnak sikerült az orosz történeti regény felállította magas mércét elérnie, s egyben ezt a műfajt, amelynek annyian és olyan nyomós érvekkel keltették halálhírét, legnagyobb hagyományainak teljes tiszteletben tartásával formájában és mondanivalóiban megújítania, huszadik századivá tennie.

Ennek az elliptikusan tömör regénynek nagy formai és eszmei gazdagságát aligha érzékelteti az a viszonylag rövid szöveg — részlet a záró-fejezetekből —, amellyel az olvasó az itt következő lapokon megismerkedhet. De bizonyára alkalmas arra, hogy egy nagy jelentőségű alkotás keletkezésére figyelmeztessen, és jó előre felkeltse az érdeklődést e regény fordítása iránt, amely remélhetőleg nálunk sem késik soká.

M. I.

A lakás, amelyet Vera és Iszajev bérelt a Végrehajtó Bizottság ülései számára, a Voznyeszenszk sugárúton volt. Három nagy, kényelmetlen, mindig hideg szoba, kevés bútor, rossz kályhák; különösen hideg volt azon az estén — kint az utcán dermesztő fagy uralkodott —, amikor dértől borítva megérkezett Iszajev, és furcsa mosollyal egy összecsavart papírlapot mutatott az asztal körül ülőknek:

— Mit gondolnak, uraim, kitől érkezett levél?

Éppen komor, nem túlságosan vigasztaló beszélgetés folyt a felkelés-kísérletek lehetőségéről, és senkinek sem volt kedve más témához, így nem reagáltak Iszajev különben sem világos célzására. Csak Andrej kérdezte mogorván:

— Kitől?

— Nyecsajevtől — mondta nyugodtan Iszajev, és letette a papírt az asztalra. — A Péter-Pál erődből.

— Nyecsajevtől? Micsoda bolondság? Hát életben van? Róla van szó? Szergej Gennagyijevics? Aki olyan vihart váltott ki? Akit Hercen, Bakunyin, Ogarev, Marx ismert? Akit elátkoztak? Aki monstrum volt, szörnyeteg, a cár első számú ellensége? És aki, miután húsz évi kényszermunkára ítélték, nyomtalanul eltűnt nyolc évvel ezelőtt az ismeretlenségben, a kazamaták mélyén?

— Igen, uraim, Nyecsajev az Alekszejev-bástyában van. Él, nem törték meg, harcol, tele grandiózus tervekkel, és üdvözletét küldi a Végrehajtó Bizottságnak. Novemberig a bástyában Nyecsajeven kívül csak egyetlen fogoly volt, egy titokzatos, bomlott agyú elítélt, de novemberben ebbe a bástyába zárták Leon Mirszkijt, majd Sztyepan Sirajevet, akivel Nyecsajevnek sikerült kapcsolatot teremtenie. Sztyepan egy Nyecsajev hatása alatt álló katonával elküldte a Végrehajtó Bizottsághoz intézett levelet gimnáziumi barátja, Dubrovin címére. Jevgenyij Dubrovint, a medikus hallgatót Andrej jól ismerte a munkás-körökből. Dubrovin pedig átadta Nyecsajev levelét Iszajevnek, aki kollégája volt, az Orvosi-Sebészeti Akadémián. Ezen az úton jutott el a levél ide.

A levél meghökkentő volt nyíltságával és tárgyilagos hangjával. Nyecsajev azt kérte, pontosabban, nem kérte, és nem is követelte, hanem javasolta a Bizottságnak, hogy intézkedjék kiszabadításáról. Nem volt benne egyetlen fölösleges szó, semmi ömlengés, érzelgés, hangos frázis, megbánás, önigazolás, célzás a múltra. Lehetséges, hogy nem sejtette, milyen gyűlöletes lett neve a fiatalok körében. Igaz, hogy tíz év telt el az első pör óta, amikor még nem ő maga, hanem a nye-

csajevisták álltak bíróság előtt. De Nyecsajev neve akkor vált első ízben híressé. Most egyszerűen és pontosan, ugyanolyan stílusban, ahogy a híres „Kátét" írta, Nyecsajev javaslatokat tett a cselekvésre. Az őrség katonái befolyása alatt állnak. Sokéves munkával — s milyen munka volt, milyen makacs, kitartó beszélgetések! — sikerült meggyőznie őket. A legnagyobb részletességgel közölt minden, az erődre vonatkozó adatot: a csapatok és a fegyverek mennyiségét, a katonák és a tisztek számát, a helyiségek beosztását, mi hol van. Az egyedüli, amit kér: a külső segítség. Kész-e a Végrehajtó Bizottság segíteni Nyecsajevnek?

Andrejnek pedig eszébe jutott Ogyessza, a második év utáni nyár, az erő és a siker érzése, „teljes ösztöndíj", július, fürdés, és reggelenként rohanás a városi könyvtárba, a *Pravityelsztvennij vesztnyik*ért. Abban jelentek meg a beszámolók a pörről. És minden összefüggött azon a nyáron: az éjszakák, a leánykák, a verekedések a rakparton, és reggelenként a petersburgi egyházi iskola vallástanárának, Szergej Nyecsajev ivanovói kispolgárnak ijesztő, vonzó s egyben elriasztó alakja. „Szervezetet" teremtett. Csalt, hazudott, másnak adta ki magát, mint aki volt, senkinek nem mondott igazat, megzavarta az emigránsok fejét, még a szegény Herzenét is halála előtt, pénzt csalt ki tőlük, misztifikált, hamisított cédulákon azt állította, hogy viszik a Péter-Pál erődbe, elterjesztette a hírt, hogy sikerült megszöknie az erődből, kiugorva az árnyékszék ablakán. Hirtelen megjelent külföldön, gyilkolt, vérszerződéseket kötött, s mindezt azért, hogy földig lerombolja ezt a gyűlöletes rendet!

Eszébe jutott, hogyan csente el a könyvtárból a *Pravityelsztvennij vesztnyik*nek azt a számát, amelyben *A forradalmár kátéja* megjelent, *A szervezkedés általános szabályai* vagy valami hasonló címmel, és azt hangosan felolvasták, vagy Miska Trigoni, vagy Zaszlavszkij lakásán. Nem tudták pontosan, ki írta a „Kátét", egyesek azt mondták, hogy maga Nyecsajev, mások pedig, hogy az emigránsok, Bakunyin. Ezt az írásművet a nyecsajevisták papírjai között találták. Milyen hadakozás! Milyen harci kiáltás: „A forradalmár — elítélt ember. Nincs saját érdeke, ügye, érzése, hajlama... Csak egyetlen tudományt ismer — a pusztítás tudományát... Megveti a közvéleményt... Megveti és gyűlöli a társadalmi erkölcsöt... A rokonság, a barátság, a szerelem, a hála, sőt maga a becsület minden gyengítő érzését el kell hogy fojtsa benne a forradalmi ügy kizárólagos, hideg szenvedélye." ...Ezek a vas-sorok, amelyek annyi zajt és szidalmat váltottak ki, bevésődtek az ember emlékezetébe. Természetesen! Egyesek ezt mondták: „Provokáció, melyet azért rendeztek, hogy meggyűlöltessék a társadalommal az ifjakat", „Nyecsajev mániákus", „Nyecsajev vakmerő ember: kimondja azt, amiről mások félnek nyíltan beszélni", „Aljas gazember! Csábító!" Hát a társadalom nevezetes felosztása hat kategóriára!...

Tíz éve annak, hogy a *Pravityelsztvennij vesztnyik*et olvasta, de néhány kifejezésre, például „rátenni kezünket mocskos titkaikra", amelyek akkor meghökkentették, szó szerint emlékezett. A forradalom tiszta, szent ügy — és hirtelen „valamilyen barmok titkai"? Idegen mocsokban turkálni? Valakit rabunkká tenni? Hiszen mindent a mocsok és a rabság ellen teszünk! A negyedik kategóriában voltak a becsvágyó emberek és a liberálisok, akiket zsarolással szintén kézbe kellett venni... az ötödikben a forradalmi fecsegők, doktrinérek, akiket szintén be kellett vonni az akcióba... és végül a hatodik kategória, amely Ogyesszában a legzajosabb vitákat váltotta ki — a nők. Ha jól emlékszik, azokat a „Káté" három csoportra osztotta. Az első a nem gondolkodó, lélektelen nők, akikkel úgy kell elbánni, mint a férfiak harmadik és negyedik kategóriájával; a második a forró fejű, odaadó nők csoportja, akik azonban még nem egészen megbízhatók, őket úgy kell felhasználni, mint az ötödik kategóriájú férfiakat; és végül azok a nők, akik egészen velünk tartanak. Ezeket drága kincsünknek kell tekinteni, akiket nem nélkülözhetünk.

Mindez közelebb volt, nem Karl Moorhoz, nem a dekabristákhoz, nem a nemeslelkű, acélos jellemű Rahmetovhoz, hanem egy könyvecskéhez, amely két évvel azelőtt jelent meg oroszul: Machiavelli *A fejedelem*éhez. Sokakat azonban nem annyira az e könyvecskére emlékeztető szavak riasztottak el, hanem a barlangról, a gyilkosságról, az áldozat nyakára kötött tégláról szóló beszámolók. Odacsalták, öten rávetették magukat. Nyikolajev ezt kiáltotta: „Ne engem, ne engem!" A sötétben fojtották meg. Ivanov megharapta Nyecsajev kezét. Nem megtorlás az árulásért, hanem kisszerű leszámolás és — vérszerződés. Azért volt szükség vérre, hogy egymáshoz kösse őket. Azt mesélték, hogy az egyik bebörtönzött nyecsajevista ajánlatot tett: megkeresi s megöli Nyecsajevet. Mindnyájan gyűlölték. A tárgyaláson senki egyetlen jó szót sem mondott róla. Bár egyesek csodálták rendkívüli képességeit: bírta az álmatlanságot, páratlan munkaképességgel rendelkezett, és végletekig menően elszánt volt. Alekszandrovszkaja, aki nem győzte

eléggé mocskolni, mégis ezt mondta róla: „Az a meggyőződése, hogy a legtöbb ember, ha kiút nélküli helyzetbe hozzák, képes bátran, vakmerően viselkedni."

Valóban ez volt a feladata, célja, szenvedélye: kiút nélküli helyzetbe hozni az embereket. Két év múlva híre jött, hogy Nyecsajevet Svájcban letartóztatták, és mint köztörvényes bűnözőt kiadták az orosz kormánynak. Erről részletesen mesélt Verocska, aki akkor Zürichben tanult. Nyecsajev Svájcban hol Ogarevnél lakott, hol Mazzini ügynökeinél. Cégtáblafestésből élt, és egy provokátor adta a rendőrség kezére. Az orosz diákok pedig, akik jól emlékeztek a Nyecsajev-pörre, egyáltalán nem rokonszenveztek vele, és meg sem kíséreltek, hogy kiszabadítsák. Pétervárott bíróság elé állították. A tárgyaláson Nyecsajev keményen, kihívóan, engedetlenül viselkedett. Húszévi bányarabságra ítélték, és amikor kivezették a tárgyalóteremből, ezt kiáltotta: „Éljen a Zemszkij szobor!* Le a despotizmussal!" Ezután eltűnt szem elől. Jött a nép közé menés ideje, kiábrándulás, lázadás, troglodíták, „Föld és szabadság", Zaszulics merénylete, az egész világot megrázó, hangos pörök, és Nyecsajev valahol ismeretlen poklok mélyén szenvedett. Azonban a levele után ítélve nemcsak szenvedett, hanem szüntelenül harcolt is börtönőreivel. Reménytelenül harcolt, síri ismeretlenségben és sötétben, egyszerűen természeténél fogva, neki élni, lélegzeni, elégni — egyet jelentett a harccal. Megpofozta Potapov rendőrfőnököt, aki arra szólította fel, hogy tegyen szolgálatokat a rendőrségnek. A pofontól a tábornok orrán-száján megindult a vér. Nyecsajevet összeverték, megnyomorították, megbilincselték. Két éven át a falba kovácsolt láncon tartották. És kint erről senki semmit nem tudott. Mindent kibírt, szakadatlanul küzdött, túlélte fő kínzóját, Mezencevet, és most nem könyörög, nem vinnyog, hogy mentsék meg, hanem nyugodtan, józanul írja: „Ha a Végrehajtó Bizottság lehetségesnek tekinti..."

Andrejnek eszébe jutott, hogy régi barátja, Feliksz Volhovszkij — akire éppen azért figyelt fel, mert nyecsajevista volt, és vádlott a pörben, Ogyesszában pedig rendőri felügyelet alatt állott —, ezt mesélte róla: „Sovány, gyermekien szakálltalan emberke, szürke arcú, körmei lerágottak, szája szakadatlanul görcsösen remeg. És ennek a jelentéktelen külsejű embernek az akaratereje mégis gigászi, hipnotizáló!"

— Mi gondolkoznivaló van ezen? — mondta Vera. — Természetesen mindent meg kell tennünk a megmentésére.

Andrej elmosolyodott.

— Verocska, eszembe jut, hogy milyen dühödten mocskoltad Lipeckben. Nekem kellett téged csillapítanom.

— Most is felháborítanak a tettei, és nagyon jól tudod, Tarasz, hogy nem ismerek nagyobb sértést annál, mint ha valakit nyecsajevistának nevezek. De meghajlok hősiessége és szenvedései előtt!

Bászka, aki sokat tudott Nyecsajevről bakunyinista barátnője, Lipa Kutuzova-Kafiero elbeszéléseiből, Vera segítségére sietett. Természetesen segíteni kell, de nem szabad megfeledkezni arról, hogy mindenki elítélte, még Bakunyin is, aki jezsuitának, banditának nevezte. És hogyan csalt ki pénzt Ogarevtől, a Bahmetyev-alap utolsó maradványait? És hogyan próbálta félrevezetni egyes ismerőseinket? Tisztára női viselkedés: egy halomba mindent, a fontosat és a mellékest is, s mindent egyformán fájlalni. De Szonja különbözött mindenkitől.

— Most mindez nem számít — mondta. — Azok után, amiket megtudtunk.

— Elsősorban ez! — kapott rajta Andrej. — Másodsorban: két-három évvel ezelőtt valóban távol állottunk tőle, jogunk volt a felháborodásra, most azonban, drága barátaim, érezhetően közeledtünk hozzá.

— Hogyan?

— Miket beszélsz!

— Bizonyítékokat! Ilyen vádakkal nem szabad csak úgy dobálózni!

— Uraim, mi majdnem megvalósítjuk a programját. A „Káté" azt mondta, hogy a forradalmárnak mindenhová be kell hatolnia, minden társadalmi rendbe, az úri házakba, a katonai körökbe, az irodalomba, a Harmadik Ügyosztályba, még a Téli Palotába is. Jól emlékezem, mivel ez a rész akkor meghökkentett, és dajkamesének tartottam. Most már tudjuk, hogy ez egyáltalán nem mese, hanem egészen megvalósult: behatoltunk a tisztek, az irodalmárok közé, van ügynökünk a Láncos hídnál, és ez megfordult a Téli Palotában is.

— Tarasz, képes lennél megölni egy embert? — kérdezte Vera. — Nem árulót, nem kémet, nem ellenséget, hanem egyszerűen azért, mert a halála bizonyos hatalmat adna a kezedbe?

— És mire kell a gyilkosnak az a bizonyos hatalom? Talán a közjóért, talán

* A zemsztvók (nemesek helyi képviselete, önkormányzata) országos gyűlése.

azért, hogy e hatalom birtokában rendet teremtsen a földön? Hiszen az egyik legközelebbi vasárnapon ki akarjuk végezni a cárt, aki pedig nem kém, nem áruló, nem személyes ellenségünk, de azt reméljük, hogy kivégzésével bizonyos hatalomra teszünk szert a történelem fölött, és megfordíthatjuk az orosz Fortuna szekerét. Oroszország boldogulásáért gyilkolunk. Ebben áll az egész tragikus bonyolultság: békés virágzásról álmodunk, és kénytelenek vagyunk ölni, a Zemszkij szoborra törekszünk, hogy másokat szavakkal győzhessünk meg, magunk pedig bombákat készítünk, hogy dinamittal győzzünk meg.

— Bocsánat. Különböző dolgokat hasonlítsz össze: a boldogtalan Ivanov meggyilkolását a cáréval.

Egyedül Vera ellenkezett, erőtlenül. A férfiak hallgattak.

— A méretek különbözők. A modell azonos. Mi is értelmetlen gyilkosságokkal kezdtük. Valamilyen Gorinovics, valamilyen bamba Gejkin meggyilkolásával... És ha Szergej Gennagyijevics nem volna most a várbörtönben, itt ülne velünk, s keze éppoly fekete volna a dinamittól, mint Grisa Iszajev keze.

Az egyik férfi komoran megszólalt:

— Elég az elméletekből! Szorít az idő. Döntsünk: mi a teendő, hogy megmentsük? Szükségünk van rá. Nincs emberünk.

Úgy döntöttek, hogy Nyecsajev és Sirajev kiszabadítását a katonai szervezetre bízzák, az akció élére Andrejt és Szuhanovot állítják. Minden ment a maga rendjén. Nyirkos ködökkel nem túlságosan fagyos január köszöntött be. Az akna mind mélyebbre jutott, mind több föld halmozódott fel a hátsó szobában az üres kádakban és a padlón, gyékénnyel és koksszal letakarva. Január vége felé egyik katasztrófa a másikat követte: huszonnegyedikén letartóztatták Fridenszont. Egy nappal később az ő lakásán rendőri csapdába került Barannyikov. Ugyanazon a napon Szemjon lakásán letartóztatták Kolodkevicset, január 28-án pedig bekövetkezett a legsúlyosabb csapás. Kolodkevics lakásán rendőri csapdába futott Nyikolaj Vasziljevics Kletocsnyikov. Négy nap alatt a párt legjobbjai buktak le. Mit jelentett ez? Nyilván, nemcsak a párttagok gondatlanságát. Bár abban sem volt hiány. Megszokták, hogy Dvornyik mindnyájuk biztonságáról gondoskodik, Kletocsnyikov pedig idejekorán figyelmeztetett mindenkit. De Dvornyik eltűnt, Kletocsnyikov meg elvesztette mindenhatóságát, mivel most már a városparancsnokságnak is joga volt házkutatásokra és letartóztatásokra, oda pedig Kletocsnyikov nem juthatott be. Így aztán sorra buktak le az emberek; egyik csapda a másikat követte, valamilyen ördögi kísértetjárás. Volt éjszaka, amikor Andrej és Szonja egyetlen pillanatra sem hunyta le szemét, találgatták, próbálták megérteni, honnan fúj ez a pestises szél. Szonja követelte, hogy Andrej ne járjon tovább könnyelműen a városban, ne menjen kocsmákba, ne találkozzék rengeteg ismerős és ismeretlen emberrel. Andrej megígérte, abbahagyja. Csak az marad, ami a legfontosabb: az aknaásás, a várbörtön, a bombavetők. De tudta, hogy nem tarthatja be ígéretét. Hát ki, ha nem ő? Az emberek száma katasztrofálisan csökkent. Újra számolták, számolták, hogy ki is maradt meg. Iszajev és Kibalcsics, ők ketten a dinamitnál. Bászka és Bogdanovics a boltban. Gyesza, Szonja, Vera, Anja Korba, Marja Nyikolajevna, a nővére, a nők megmaradtak, de férfi harcos szinte egy sem. Petyerkát, a párt bérkocsisát egyidőben tartóztatták le Kletocsnyikovval. Lev Zlatopolszkijt a következő napon. Tehát maradt: Florenko, Szablin, Szuhanov, Langansz, a beteg Franzsoli... És néhány nem egészen kipróbált újonc: Liszakov, Tyimoha, Grinyevickij, Podberszkij. Anja is küldött egy nyurga kamaszt.

De mindez már nem számított. Amikor a szimpatizánsok erőit vették számba, az eredmény ötszáz volt. Még csak gondolni sem lehetett felkelésre. De ebből az ötszázból akad-e legalább tíz ember egy akcióra?

Andrej azon az álmatlan éjszakán ezt mondta:

— Tudod, Szonja, semmi sem állíthat meg bennünket, még akkor sem, ha mi akarnánk önmagunkat megállítani.

Az egész Vlagyimir utcát betöltötte a tömeg. Lassan hömpölygött a Nyevszkij felé. Lehetetlen volt átmenni az utca másik oldalára. Andrej a Ligovkáról jött vissza, ahol Podberszkijjel volt találkozója a Bizottság lakásán, és nagyon sietett. Különben most mindig sietett. Leszokott az alvásról. Néha napközben szenderült el váratlanul valahol, egy szobában, a széken. Most megértette, miért csodálkozott Nyecsajevnek azon a képességén, hogy megvolt álom nélkül: akárcsak Andrej, nem tudott aludni, s ez volt az állandó, természetes, szüntelen állapota, mivel valamit meg kellett élniük. A tömeg lépésben haladt, sűrűn, furcsa némaságban. A fejek fölött babér- és pálmakoszorúk lebegtek. Mi volt ez? Talán temetés? Igen, hirtelen eszébe jutott: meghalt Dosztojevszkij. Két nappal

azelőtt hallotta valakitől, talán Szablintól. Dosztojevszkij egy házban lakott Szemjonnal és Marja Nyikolajevnával. Szemjon mesélte: néha látta őt a lépcsőházban, a ház mellett, és egyszer beszélt is vele valami madarakról. Szemjon kenyérmorzsát szórt a madaraknak egy fagyos napon. Íme, már egy hete, hogy eltűnt. Marja Nyikolajevnának már annyiszor sikerült megmenekülnie, hála kitűnő szimatának. Most is szerencsére idejekorán eltávozott ebből a lakásból. Rögtön azután ott tartóztatták le Kolodkevicset. De hogyan juthatna át az utca másik oldalára?

A tömeg lassította lépteit, megállott. Andrej felment egy bejárat kőlépcsőjére, és elnézett az oszlop eleje felé. Ott magasra emelték a koszorúkat és egy fekete-sárga zászlót; kórus hallatszott. Világos, ködös, nem téliesen meleg nap volt. A menet megállott a Vlagyimir-templom mellett. „Miért álltak meg?" — kérdezték az emberek a tömegben. Valaki megmagyarázta: „Hogyan, hát gyászszoltárt énekelnek..." Sok volt a sápadt, komor, kisírt arc. De sok volt az egészen nyugodt, sőt valamitől elégedett arc is. Mintha azzal lettek volna elégedettek, hogy sikerült ide jutniuk és részt venniük az eseményben. Az oszlopot összefogózkodott diákok lánca vette körül. Andrej elhatározta, hogy előresiet a járdán, s megpróbálja a menetet elölről megkerülni, annál is inkább, mert az éppen állott, és az oszlop biztosan olyan hosszú volt, hogy úgysem várhatta ki a végét. Hol gyors léptekkel, hol furakodva a diákok lánca és a házfalak között, messze előre jutott, majdnem a menet élére, és lábujjhegyre állva megpillantotta a virágoktól borított és hatalmas levélkoszorútól övezett koporsót. A járdán tömegesen álltak az emberek, nézték a temetést, és találgatták, hogy kit temetnek. Andrej hallotta, hogy az egyik ember azt mondta, tábornoki rangú tisztviselőt temetnek, a másik pedig, hogy tanárt. Más helyen pedig ezt hallotta: „Egy tanárt temetnek, aki ártatlanul négy évet volt kényszermunkán..." A kényszermunkának ez az említése valamiért fájdalmasan érintette Andrejt, és gonosz káröröm mel gondolta: „Várjatok, rövidesen más temetés lesz." Sikerült előretolakodnia a tömegben, és igyekezett átszelni az utat a menet előtt. Ott előkelő emberek voltak, drága bundában, talán ügyvédek, professzorok, irodalmárok. Sok volt a nő és az ifjú. A tömeg haladt, pontosabban úszott a Nyevszkij felé. Olyan sűrűn és szétszakíthatatlanul, hogy áthatolni ezen a megindult tömegen nemcsak nehéz, hanem egyenesen elképzelhetetlen volt. Andrej felismerte, hogy hibázott, amikor lelépett a járdáról és behatolt a menet sűrűjébe. Az magával sodorta, jobbra-balra vetette, akár a többi embert, majd hirtelen megállította, és ő ott állott minden oldalról összeszorítva, és hajladozott, mivel körülötte minden hajladozott. Akaratlanul figyelt a beszélgetésekre, és a gondolatai, amelyeket a várbástya, Nyecsajev, barátainak letartóztatása, az Orenburg kormányzóságbeli éhínség foglalkoztattak, most a nagy, ellenségesen távoli, gyűlölködő író felé fordultak. Dosztojevszkij alázatosságra intett, ugyanakkor szenvedélyesen gyűlölt: „Alázkodj meg, büszke ember, s mindenekelőtt törd meg saját büszkeségedet!" Hirtelen világosan villant meg agyában: tulajdonképpen mindketten ugyanazt gyűlölik — a szenvedést. És mindketten meghajoltak az emberi szenvedés megváltó ereje előtt, és hittek benne. Szenvedni és üdvözülni. Vagyis valahol a legtávolabbi távolban, amelyet nem ér el a tekintet, kell lennie egy olyan egyesítő pontnak, a szenvedés eltűnésének, amely felé törekszik mindegyik, a maga módján. Csakhogy az író megalázkodással akart győzni, évezredek után, márpedig nincs olyan türelem, amely ehhez elégséges volna. Nincs, és nem is lehet az emberi nemnek ekkora türelemkészlete.

A tömeg megindult. Áttörni a menet baloldalára és feljutni a járdára szinte lehetetlennek tűnt. Halk beszélgetéseket, sóhajokat, topogást, köhögést, ijedt hangokat, női sírást hallott, és szakadatlan, elölről is és valahonnan hátulról is hallotta a kórust. Mindez egység volt, folyam, amely egyetlen, mindnyájuk által ismert cél felé áramlott. A kolostorba? A temetőbe? Alázkodj meg, büszke ember, és ússzál együtt a többiekkel.

De már percnyi ideje sem maradt.

Vállával előre nyomakodott, széttaszította maga előtt az embereket, hirtelen felugrott a járdára. Egy fél óra múlva, dél felé, már a Voznyeszenszk úton volt. [...]

A kapuk kinyíltak, és Sándor cár az utászzászlóalj egyenruhájában belovagolt a lovardába. A cár a zászlóalj felé fordította lovát, és intett kezével. A zenekar rázendített a himnuszra. Két percen át visszhangzott a hurrázás.

Az utászok kétszer vonultak el a cár előtt. Feltűnést keltett, hogy a parádé után Sándor mindenki másnál hosszasabban beszélgetett el Chanzy tábornokkal, a francia nagykövettel.

A díszszemle után Sándor cár a Mihajlovszkij palotába hajtatott, kedvelt unokanővéréhez, Jekatyerina Mihajlovnához, akinél megteázott. Negyed háromkor ismét hintójába ült, és visszaindult a palotába. Az Inzsenyernaja utcán a cári kíséret száguldva közeledett a rakparthoz. A kozákok vágtában követték a hintót. Befordultak a Jekatyerina-csatorna partjára. A rakpart üres volt, egy gyermek kosarat vonszolt a jégen, vele szemben egy tiszt ment, egy fedetlen fejű fiatalember a járda szélén állt, kezében csomaggal, és amikor a hintó vele egy vonalba jutott, a csomagot a lovak lába alá dobta.

Riszakov volt, aki akarata ellenére első lett a bombavetők közül: egyszerűen az történt, hogy Tyimofej Mihajlov megijedt, és az utolsó pillanatban nem foglalta el kijelölt helyét. Reggel a cukrászdában megbeszélték, hogy kinek hol kell majd állnia. A Szőke nő, aki az akciót irányította — Riszakov nem tudta, hogy Perovszkajának hívják, és magában Szőke nőnek nevezte —, azt az utasítást adta, hogy a helyeket minél gondosabban osszák fel egymás közt a barátság kritériuma alapján. A közelebbi barátok álljanak egymás mellett. De a bombavetők nem voltak barátai egymásnak. Csak nemrégiben ismerkedtek meg. Mindent sietve végeztek, s ugyanakkor valahogy határozatlanul, mintha álomban cselekednének, valamilyen parancsoló akarat hatása alatt. Riszakovnak úgy tűnt, mintha a Szőke nő, nagy akarat- és képzelőereje ellenére, nem magától, hanem nyomasztóan szuggesztív erőnek a hatása alatt intézkedne. A cukrászdában senki sem evett Kotyikon kívül; ezen az álnéven ismerte Riszakov Grinyevickijt. A Szőke nő ezt mondta: „Intek a zsebkendőmmel, és ez azt jelenti, hogy ki kell mennetek a csatorna partjára." Együtt ment Kotyikkal a Mihajlovszkij utcán, és meglátta, hogy a Szőke nő orrát törli egy fehér kendővel; erre mindketten befordultak a Jekatyerina rakpartra.

A Szőke nő már a csatorna túlsó partján volt. Intett a fehér kendővel: így jelezte, hogy a paripák befordultak a sarkon, és dübörögve, patkócsattogással, csillogva, viharosan rohantak a...

A cár sértetlenül lépett ki a hintóból. A füst szétoszlott. A gyermek, aki a kosarat cipelte a havon, halálra sebzetten sikoltott. Riszakovot megrohanták, leteperték. Odament hozzá a cár. Valaki fájdalmasan hátracsavarta Riszakov karját.

— Ki vagy?

— Gazov kispolgár.

— Jó! — mondta a cár, és arca fehérnek, tésztaszerűen dagadtnak tűnt Riszakov szemében.

Körös-körül kiáltozás:

— Fenség! Azonnal! Vissza! Gyorsan a palotába! Hálistennek, a cár nem sebesült meg.

Vajon máris hálistennek? Riszakov karját hátracsavarták. Nyakát mintha vasgyűrű szorította volna. A cár néhány lépést tett abba az irányba, ahol Grinyevickij állott. A levegőt hirtelen dörrenés rázta meg, mindent elborított a füst. Egy perc múlva a cárt az összetört hintó mögött álló szánhoz cipelték. Nagy tömeg verődött össze. Mindenki ijedten kiáltozott.

Grinyevickijt, aki a cárral együtt magát is felrobbantotta, az udvari istállók kórházába vitték, ahol nyolc óra múlva meghalt. Halála előtt kis időre magához tért, és arra a kérdésre, hogy hívják, mi a rangja, ezt válaszolta:

— Nem tudom.

A cár egy óra és húsz perc múlva meghalt a palotában. Csak néhány ember, aki tudott a cigányasszony jóslatáról, ébredt rá arra, hogy a párizsi boszorkánynak igaza lett: a cár szerencsésen túlélte a hetedik merényletet, Riszakov bombáját, amely megölt két kozákot, a gyermeket és a lovakat, de elpusztult a nyolcadik merényletben. Ez természetesen badarság, hiszen csak véletlen volt. De egy ember, egyáltalán nem jós, pontosan tudta, hogy mi fog történni ezen a vasárnapon, és három óra felé a vizsgálati fogház udvarán körbe-körbe járva — az ebéd utáni séta ideje volt — fülelt a városból odahallatszó zajokra, azt remélve, hogy robbanást hall. Nem hallotta, és nem is hallhatta meg. De mégis makacsul és szenvedélyesen hallgatózott. Ezekben a percekben, ebéd után három óra felé egész lényével egyszerűen képtelen volt másra gondolni.

Andrej első vallomása letartóztatásának napján, 1881. február 27-én, pénteken, miután Donbrzsinszkij ügyész örvendezve kiáltotta: „Zseljabov, hát ez maga?", a következő rövid, sajátkezű írás volt:

„Nevem Andrej Ivanovics Zseljabov, harmincéves, vallásom... (a helyet üresen hagyta), a tauriszi kormányzóság teodosziai járásának Nyikolajevka községéből való paraszt vagyok; hazám felszabadulását szolgálom; rokonaim: apám, anyám, nővéreim, bátyám (Alekszandra, Marja, Olga, Mihajlo); mindnyájan ugyan-

abban a teodosziai járásban laknak; nős vagyok, egy fiam van; családom tartózkodási helyét nem ismerem, úgy gondolom, hogy apósomnál, Jahnyenkónál laknak a tiraszpoli járásban. Vádlott voltam a 193-ak perében, és felmentettek. A nép felszabadítását szolgáló alap tartott el. Sok álnevet használtam, ezeket felsorolni nem tartom szükségesnek. Beismerem, hogy a „Népakarat" párthoz tartozom. Beismerem, hogy megszerveztem az alekszandrovszki merényletet, és hogy én kapcsoltam be a villamos elemet, vagyis megkíséreltem a levegőbe röpíteni a cári vonatot 1879. november 17-én Alekszandrovszk közelében, ahol Cseremiszov néven laktam akkor. Pétervári lakásomat, valamint ismerőseimet nem óhajtom megnevezni. Letartóztatásomkor egy megtöltött Schmidt-Wesson ' revolvert találtak nálam néhány lövedékkel, valamint lepecsételt borítékban két oldal rejtjeles szöveget, amelyet természetesen nem kívánok megfejteni..."

Két éjszaka, hosszú idő óta első ízben, kitűnően aludt.

A harmadik, március 1-éről 2-ára virradó éjszakán nem alhatott. Éjnek idején, két óra körül hirtelen felébresztették, ráparancsoltak, hogy öltözzék fel, és elvitték a Láncos hídhoz, a rendőrség központjába...

Moravszky István fordítása

BÖSZÖRMÉNYI ZOLTÁN

THÁLIA

A szélkürt összetrombitálja
nagy csordába az évszakokat.
Még egy villanás
a színpad-éjben,
dermedten áll a kiáltás,
csírázik az összevisszaság.
Bejön az ember,
két mozdulattal helyére
állítja az eget,
elrendezi a csillagokat,
kirázza a csendet,
s leereszti a függönyt —
nyugalmát.

KAPUI ÁGOTA

BÁRMERRE IS LÉPJ

Bármerre is lépj
hűtlen leszel elhagyott lábnyomaidhoz
Bármit is szólj
hűtlen leszel ki nem mondott szavaidhoz
Bármerre is nézz
hűtlen leszel lehunyt szemű éjszakáidhoz
mert:

egyetlen lépéseddel
megcáfolod bejáratlan útjaidat
egyetlen szavaddal
megcáfolod hosszantartó hallgatásaidat
egyetlen nyíló tekinteteddel
megcáfolod meg nem álmodott álmaidat

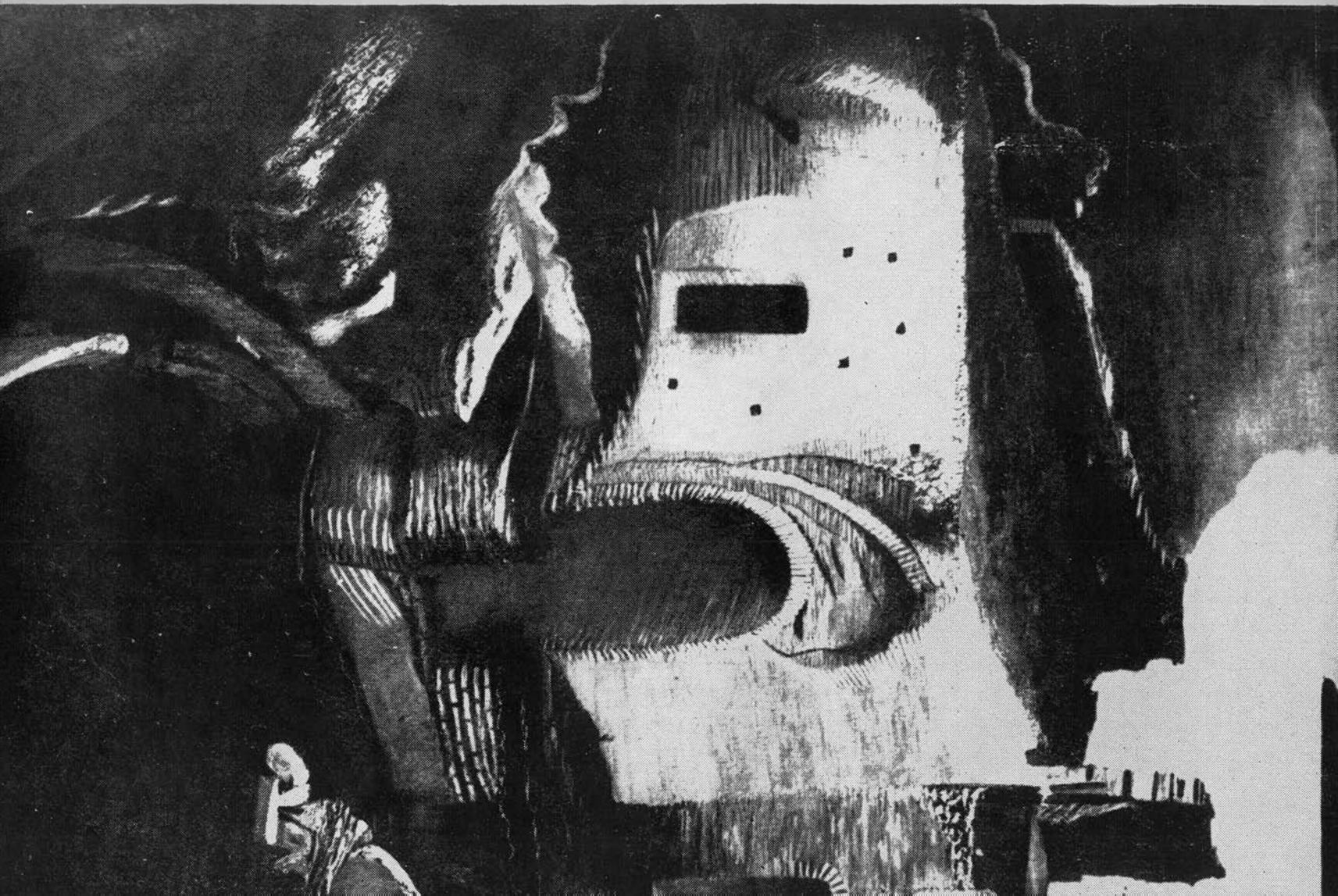

CSONTVÁRY KOSZTKA TIVADAR:
1. A TAORMINAI GÖRÖG SZÍNHÁZ;
2. MAGÁNYOS CÉDRUS;
3. VIHAR A NAGY HORTOBÁGYON (1903)

VIORICA GUY MARICA

A talányos Csontváry

Csontváry művészetének szövevényes stílustörténeti vetülete annyira tág teret biztosít az összehasonlításra, hogy besorolása akár a magyar, akár közvetlenül az európai képzőművészet fejlődésmenetébe egyaránt megnehezíti a művészettörténészek dolgát. Különc, nemegyszer zavarba ejtő egyéniségének sajátos vonásai öntörvényű, elszigetelt szférába utalják.

Az átlagost meghaladó teljesítményekre törekvés lankadatlan tüzétől sarkallva, teljes odaadással, elhivatottságának tudatában, Csontváry önmagát avatja példaképpé. Az áldozatvállalásban megtorpanást nem ismerő alkotásvágy ekként kerül annak az önemésztő életnek a tengelyébe, amelyet bízvást hasonlíthatnánk a végtelenre függesztett tekintettel végigjárt, hosszú, viszontagságos zarándokúthoz. Bármiként is értelmeznénk élethivatása kései felismerésének tényét (a lélekbúvárok előszeretettel minősítik pszichotikus kulcsélménynek, olyan delíriumos kényszerképzetnek, amely a később elhatalmasodott szkizofrénia előjele), ez a mozzanat kétségtelenül sorsdöntő lett életében. A kortársak szűk, vidékies polgári környezetében önmagának a művészet egyetemességébe való kivetítése joggal tűnhetett fellegjárásnak, nem csoda tehát, ha az eljövendő művészt úton-útfélen nagyzási hóborttól megszállott „bolond patikusként" emlegették. Ennek ellenére korántsem az egyetemességre való határtalan, fellengzős szavakban kifejezésre juttatott törekvés, valamint a világmindenséggel való panteista azonosulás („keblem csak az eredetit óhajtja s a természet minden parányáért lelkesedni is bír!") árnyékolja be a rajta elemi erővel eluralkodott megvilágosodást („valami különös eset történt, amely kifejezhetetlen boldog érzésben nyilvánult meg, s e perctől fogva a világ legboldogabb embere lettem"), hanem a végletekig felfokozott igény és ennek az elhivatottságnak versengő jellege, vagyis az az eltökélt szándék, hogy „a világ legnagyobb napút festője" váljék belőle, és olyan művet hozzon létre, amely „nemcsak azt kívánja, hogy a munka a világot túlszárnyalja, hanem nagyobb legyen Raffaelnél". Az elhivatottság meghirdetésének ezek szerint újabb tápot ad a versengés zsarnokian követelődző képzete, amelynek mércéjéül az európai műveltségtudatot több mint háromszáz éve uraló hírneves urbinói művész rangját tekinti. Egyetemesen nagyra becsült eszményképének teljesítményét értékelve, Csontváry — aki csak elvitathatatlan csúcsokhoz volt hajlandó mérni magát — hozzá hasonló elismerésre tartott igényt. A nagyzási hóbort bomlásra hajlamos lelkialkatának jellegzetes vonásaként jelentkezik, és arra ösztönzi, hogy merőben új univerzumokat teremtő félisten szerepében tetszelegjen, egzisztencialista árnyalatú életérzéseket juttatva kifejezésre.

Az egyéniség kijegecesedése hosszas vajúdással teli folyamat, számos buktatóval jár, önként vállalt áldozatok árán valósul meg. Csontváry önmagát hajszolja aszkézisbe, nemegyszer éhezik, nekivág a szélviharnak, szembenéz a sivatagban leselkedő veszélyekkel, tűri a magányosságot, amelyre remetesorsa kárhoztatja. Látásmódja fokozatosan körvonalazódik, miközben szívós kitartással készül fel arra, hogy az elhivatottságának vélt küldetést beteljesítse.

Első római (1881) és párizsi (1884) útja — ekkor még kapcsolatokat keresett csupán — nem gazdagította maradandó benyomásokkal. Dermesztően hatnak reá a Vatikán görög-római szoborgyűjteményének rideg, élettelen pózai, sőt Raffael alkotásainak láttán sem járja át a gyönyörnek az a borzongása, amelyet elvárt volna. A keresett távlatot végül honfitársa, Hollósy Simon müncheni iskolájának szabad szelleme nyitja meg előtte, noha Csontváry aligha barátkozott meg a módszeres tanulással, hiszen a párizsi Julien Akadémiát is egy hét múlva faképnél hagyta. Müncheni stúdiumai arról tanúskodnak, hogy mindinkább a portrészerű kifejezésmódra és a légkör érzékeltetésének problémáira helyez súlyt, s főként az az expresszionista sajátossága fokozódik, amely olykor a lélektani összpontosításban, más esetekben pedig a kompozíció eredetien megválasztott szögének hangsúlyozásában érvényesül.

A festőt azonban leginkább palettájának világosabbá tétele foglalkoztatja, egy olyan színskála birtokba vétele, amely a nappali fényhatásokat érzékeltesse. Egyelőre inkább elméleti síkon kezd a Csontvárytól képletesen „napút"-nak neve-

zett eszme kijegecesedni, szoros kapcsolatban a plein air festészettel, amelyet a francia impresszionisták az 1860-as években kezdeményeznek. A napsugárnak festészetet forradalmasító fényproblémája azon kulcskérdések egyike lett, amelyek mintegy benne voltak a levegőben, és az európai festészet minden modernségnek elkötelezett műhelyében a művészi keresés gyújtópontjába került. Évekbe telik azonban, míg a festő palástolatlan diadallal, lakonikusan rövid táviratában hírül adhatja, hogy felfedezte a szabadban való festésnek — természetesen egyéni megfogalmazása értelmében — a titkát („Plein air erfunden." Kairó, 1904). A sötét, fény-árnyék kontrasztokra alapított kezdeti színvilágtól a vibráló palettáig az átmenet valóban fokozatos és viszonylag lassú ütemű.

1894 és 1901 közötti utazásainak állomáshelyei Karlsruhétől Zaráig, Düsseldorftól Párizsig, majd Svájcban és Olaszországban (Genf, Róma, Nápoly, Pompeji, Taormina, Castellamare), a későbbiek során pedig Trogir szigetén és a dalmát tengerparton mindmegannyi tájképezési alkalom. Ennek az időszaknak főleg délszaki tájképábrázolásai előrevetítik Csontváry bizarr hangulatú, megdöbbentő stílusát. A komor völgyek s még inkább a kihalt, mozdulatlanná merevedett városok fölött nyomasztó csend honol. A járókelők nélküli utca üressége, az elhagyatott rakpartok egyetemes magányt lehelnek. A látvány mozdulatlansága nyomasztó és izgató, akár a kővé dermedt Pompeji öreg bolthajtásait és magukban álló oszlopait ábrázolja a füstölgő Vezúv hátterén, akár holdvilág vagy pislákoló villanykörték fényében álló épületeket, vízben tükröződő világítótornyot, virágzó manduláskerteket avagy városi alkonyatot idéz. Rideg hangulat ömlik el ezen a sűrített, hermetikusan zárt, valamiféle titokzatos szorongástól bilincsbe vert világon.

A képstruktúrák szigorú összefüggéseit titkos feszültségnek rendeli alá, valami rejtélyes jelenlét uralja a valóságtól elvonatkoztatott egekre vetülő városokat és partokat. A kihalt települések mintha időtlen idők óta varázslomba merültek volna. Csontváry talányos urbanizmusa legalábbis egy évtizeddel megelőzi Giorgio de Chirico metafizikai festészetét, amely az 1910—1915-ös években hódított teret Párizsban, úgyhogy minden ilyen vonatkozású összehasonlítás Csontváryt mint úttörőt említi meg, nem pedig mint egy később kialakult áramlat követőjét.

Még szorosabbnak tűnik rokoni kapcsolata a német romantikával, főleg Caspar David Friedrich festészetével. Azonosképpen nyomasztó magányérzet vetül ennek a képein is a természet fantasztikus ábrázolására. Más földrajzi keretben, jellegzetesen déli környezetben hasonló szenvedéllyel jeleníti meg Csontváry is a holdfény, a magányos fa, a hajótörés, az éjjel és az alkony motívumát. Feltűnően közös a vonzódásuk az elhagyott helyek, romok iránt, akár a térben való feloldás, akár a zártság érzetével, de ez még nem meríti ki a magyar festő alaptermészetének romantikus vonásait. A romantikus vándorokra emlékeztet utazó szenvedélye, a táj, a látványnak énjén való átszűrése, amellyel melankolikus álmodozásának képére hasonítja át, illetve sajátos belső táját vetíti ki (paysage état d'ame). Hozzászámítandó ehhez a Közel-Kelet egzotikumának keresése (Észak-Afrika, Palesztina, Szíria, Libanon) s végül a mitikus múltba fordulás. Ez utóbbi Csontvárynál eredetileg régészeti motívumok ábrázolásában nyilvánul meg, majd — ossziáni szellemben — egy tiszteletet parancsoló múlt lényegét kutatva, amely beleivódott a mítoszokat és ősrégi legendákat híven őrző emberiség életébe.

Talán nem kockáztatunk, ha — lazább kötelékben ugyan — Arnold Böcklin mitológiai invencióival is rokonítjuk, akinek bizonyos manierista mágiával átszőtt, gyakran anekdotikus látásmódja igen divatos volt a század végén. Képzeletszülte, transzcendentális álmodozással átitatott világának valószerűtlen elemeit reális eszközökkel ábrázolta, miáltal a reálisat egy időtlen abszolút létbe helyezte, akár Csontváry. Látomásszerű festményeit néha sötét színvilág uralja, néha mély kékek, amelyeknek hidegségét a piros rideg szomszédsága még jobban kiemeli.

1902—1903 táján tájékozódása többrétűvé válik, látásmódja kevésbé egységes, de témában gazdagabb. Tájainak addig steril ásványi világa lassan megelevenedik, benépesül, monumentális statikáját drámai rezdülések mozgatják meg, egy naiv expresszionizmus első jeleként. Az emberi alakok, többnyire statikusan, egyelőre csak színfoltot alkotnak eseményleíró jellegű csoportokban — mint például *Selmecbánya látképén* —, személytelenül, alárendelt elemként, akár a hajdani vedutákon, anélkül, hogy a táj jellegét befolyásolnák.

Kifejezővé válik ezzel szemben az egymást szertartásosan átölelő szerelmespár vagy a liliomos nő jelképes alakja, hattyúívben meghajló, telt fehér karjával. Az idealizmussal telt lírai érzékiség néha szürrealista kifejezést nyer Csontvárynál, mint például a *Randevúban*. Az örökkévalóság fuvallata időtlenné teszi az alakokat, azt a benyomást keltve, hogy kortársi létük csak jelmez, álarc,

amelybe az állandóság érzése burkolózik esetenként. Az ösztönös vonzódás túllépi a gravitáció törvényét, vagy éppen a súlytalanság állapotába helyezi a szerelmespárt, amint Chagall is ugyanazon évtizedben kezdi — de Csontváry után — repülő szerelmesek ábrázolásával kifejezni Bella iránti rajongását.

Nehéz lenne meghatározni, mennyire hasonlítható Csontváry naiv expresszionizmusa a kortárs Rousseau le Douanier naiv festészetéhez, jóllehet ezt az összehasonlítást sokan megkísérelték. Rousseau vasárnapi festő volt, zseniális műkedvelő, aki könnyen túltette magát a művészi felfogás gondjain. Naiv, úgynevezett primitív stílusa az egyetlen lehetséges kifejezésmódot jelentette számára, s ebben kiélhette erőteljes díszítő ösztönét. A magyar festő már nem érintetlen őstehetség, hanem képzett szakmabeli, akkor is, ha szíve szerint autodidakta maradt. A naiv festészet iránt művészi fejlődése egy bizonyos fokán kezdett érdeklődni, látszólag indokolatlanul, de az biztos, hogy egyéni stílusa kialakításában ennek határozott befolyása volt. Rousseau, a vámos átlényegíti a valóságot, lefokozza egy ártatlan mesehangulatra, gépies figuráinak mozdulatlansága a népies panoptikum viaszbabáinak merevségére emlékeztet, egzotikus tájain nem restelli a vasárnapi sétáin látott párizsi növény- és állatkert flóráját és faunáját ábrázolni. Erőszakos díszítményként burjánzik el képein a trópusi növényzet. A szokványost csodálatossá teszi, a közönségest egyedülállóvá. Aprólékosan hímezi ki a varázsos valóságot csodálatos díszítménnyé, mintegy hétköznapi tündérmesévé. Csontváry-nak viszont elengedhetetlen szükséglet a festendő tájjal való közvetlen kapcsolat, egzotikuma nem véletlen, hanem igazi, és sohasem fest bizonytalan és indokolatlan metaforákat. Igazságkeresése nem betű szerinti, hanem mintegy varázslat kényszere folytán épít be művébe szimbólumokat. A természet átalakítását az alkalmazott elemek kirostálásával végzi. Az egyszerűsítés nála nem cél, hanem eszköz, ami által az esetlegest kiküszöböli, a lényegest pedig kidomborítja. A megválogatott valóságelemeket új rendbe illeszti össze, nagyjából a grandiózus és örökkévaló irányába mutat. Sorslátása tragikus, mert az anyag és szellem, valamint a véges és végtelen egymásbaolvasztását próbálja. „Legnaivabb" ábrázolásain is — melyeket netán Louis Vivin vagy Camille Bombois műveivel hasonlíthatunk össze — szembeötlenek az expresszionista túlzások. Az a tény pedig, hogy Csontváry expresszionizmusa hol a naiv festészet eszközeivel, hol szürrealista elemekkel fejezi ki magát, nem szolgáltat perdöntő bizonyítékot sem a modern „neoprimitivizmus", sem a szürrealizmus kereteibe való besoroláshoz.

Naiv expresszionizmusa határozottan kimutatható az 1903-ban festett történelmi kompozícióin. *Zrínyi kirohanása* és *Hunyadi János a nándorfehérvári ütközetben* című képein olyanszerű talányokat teremt, amelyek a naiv elbeszélés ellenére is elhitető hangulatot árasztanak. Ahogyan kifejezi a pillanat rendkívüli jelentőségét, Csontváry a történelmi valóságot legendássá teszi. Vagyis a festő expresszionizmusa onnan származik, hogy saját lelkiállapotának óriási feszültségét át tudja ültetni a képbe. A tárgy és tartalom kapcsolatát nem mindig az epika segítségével hozza létre, például a *Vihar a Nagy Hortobágyon* közvetlenül és élesen, színes ködök és fényvillanások által fejezi ki a mondanivalót. A *Hajótörés* is közvetlen élményre utal, a tüntetően színpadias pózok és gesztusok ellenére, s az elszabadult természeti erők és emberi reakciók különböző síkokban történő kibontakozása egymáshoz kapcsolódik.

A főművek 1904—1910 között készült sora *A panaszfal bejáratánál Jeruzsálemben* monumentális vásznával indul. Számos életnagyságú alakját behatóan jellemzi pár szándékosan eltúlzott vonással, s a részben valós, részben képzelt megjelenítésű alakok eleven mozaikja sokféle s mégis egységes képet ad, szorosan ötvöződik egybe. A jól válogatott kiegészítő színek vibráló, sőt olykor rikító hangsúlyokat adnak, különös, telített színfelületet képeznek.

Egyéni nyelvezetének kiteljesedésével, képein a festő egy mikrokozmoszt teremt, tömör kivonatát a makrokozmosznak, mintha egy lencse fókuszába gyűjtené az eszmévé és festői gondolattá vált valóságot. *A Nagy-Tarpatak a Tátrában* a történelemelőtti kéregmozgások lenyűgöző voltát idézi, a végtelen mozdulatlanságba kövült lávakitöréseket. A régmúlt gigászi drámája, a geológiai földindulás nagyszerű, ünnepélyes csenddé vált. 1904-beli új sorozatán ismét a régészet tükrében jelenik meg a holdfényes város, legyen az a szivárványszínekben játszó Athén, amelyen, mint halotti urnák, karcsú ciprusok őrsége sorakozik, vagy a kísértetiesen üres athéni utca, amely fölött az Akropolisz időmarta váza uralkodik. Máskor a görög templomromok az örökkévaló szépség állandóságaként jelennek meg, s mintha magát az eget is korinthusi oszlopok tartanák. Expresszionizmusa a múlt átható erejét tükrözi, amelyet megsokszoroz a komor dekorativitás. A *Görög színház romjai Taorminánál* különös alkonyatot ábrázol, amelyen, mint egy narancsvörös dagály, ömlik szét a lemenő nap sugárzása, a violaszín és a

világító smaragdzöld ellenpontozásaként. A tiszta színek hideg élessége és a vad ellentétek a svájci Ferdinand Hodler tragikus expresszionizmusára emlékeztetnek.

Görögország és Szicília után a festő ismét Szíriába és Palesztinába zarándokol (1905—1906). Baalbek végtelenbe nyúló körképét egy 32 négyzetméteres vásznon bontja ki. Az előtér félkörös ívelése megengedi az amfiteátrumszerű lépcsőzetes háttérbe hatolást. A képsíkok teraszosan emelkednek a legfelsőig, ahol állnak még a Napváros (Heliopolisz) erődjének sárga kőfalai, Tamerlán rablófoglalásának nyomaival (1400). Túl a romokon zöld és vörös mezők magasodnak, ritmikusan váltakozva, azután a széles hegykoszorú vérző rózsaszínjét szűz hóval borított láncolat kettőzi a párás zöld láthatár alatt, majd a halvány violaszín beleolvad a végtelen hatalmas kékségébe. Ismét Hodler színvilágát idézi a jeges fényben fürdő, fantasztikusan hideg délszaki táj. Expresszionistává teszi az ellentétes színsávok egymásra következése, akár kiegészítő színek, akár sötét—világos ellenpárok által sugallja a térbeli távlatokat, posztimpresszionista módszerrel egymás fölé helyezve ezeket. Csontváry azonban tökéletes egységbe hozza a reneszánsz óta szokásos klasszikus vonalperspektívát az elsősorban színellentétekre épülő színperspektívával. Egyáltalán nem követi az esetleges látványt, hanem behelyettesíti ennek a mesterien leszűrt lényegével.

Feltevődik a kérdés, hogy ilyen méretű vásznakon lehetett-e a befejezésig kint dolgozni a szabadban? A valódi plein air feltételezi az alla prima festést, kezdettől fogva végéig a természetben. Teljesen valószínűtlen, hogy ilyen monumentális vásznakat végképp be lehessen fejezni a helyszínen, tekintettel a folyton, óráról órára változó fényhatásokra és atmoszferikus jelenségekre, amelyeknek mása még a következő napok azonos óráiban is nehezen lelhető. Valószínűbb, hogy a festő keverte a két eljárást, annál inkább, mert távol áll tőle az impresszionizmus értelmében vett látványhoz való ragaszkodás, és nem elégszik meg a lokálszínek áttételével, mint az impresszionisták. Számára a színnek önálló kifejezőereje van, és a napfényt testesíti meg, nem szórtan, mint az impresszionizmusban. A napjelenség ábrázolása nem azonos a fizikai jelenségeknek festői eszközökkel való visszatükrözésével, hanem egy jelképrendszerre alapuló programnak a képzőművészet nyelvére való lefordítása, amelynek értelmében a valóságos tónust annak festői egyenértékével helyettesíti.

Ezért hitte hát Csontváry, hogy újra feltalálta a szabadban való festést, függetlenül nemcsak az impresszionista gyakorlattól, hanem a posztimpresszionisták eredményeitől is, amelyekkel — legalább érintőleg — találkoznia kellett Párizsban, mert a nyelvezetében előforduló hasonlatosságok letagadhatatlanok. Piktúrájának érzelmi szimbólumai, amelyek a kifejezés teljességét utolsó korszakának főműveiben érik el, Csontváry művészetét a posztimpresszionizmus fölé emelik.

A magányos cédrus (1907) kifinomult ezoterizmussal vegyíti a csodást és a dekoratívat. A karcsú ágak finom vonaljátéka lírai hangulatú hullámvonalakat ír a derűs, türkizkék égre, majd váratlanul fehér hattyúnyakká duzzadva magaslik az alkonyat fényébe. Egy szürkésfehér tollú madár hol felhővé válik röptében, hol kígyózó tűzmadárrá a visszasütő nap égőpiros sugárzásában. *A magányos cédrus* kétségtelenül a keleti mitológia hom-motívumára utal, az iráni mazdaizmus ősi szent fájára, amelynek elágazó gyökereiből fakad az öröklét vize (ikonográfiai motívumát átvette, keleti és őskeresztény közvetítéssel, a bizánci művészet is). A képen jelentése összeolvad az elemekével, föld, tűz, víz, levegő, növényi és repülő állatok jelképeiben megtestesítve, a metamorfózisok körforgását ábrázolván, amelyek által az elemek átlényegültek. Ősi intuíció sugallja a művésznek eme átváltozási ciklus képzőművészeti metaforáját, a mindenség látképét az örökkévalóság szimbólumába sűrítvén.

A mitikus szimbolizmus mondává magasztosul a *Zarándoklás a cédrusfához Libanonban* című vásznán. Egy tőről sarjadt hatalmas cédrusok terítik szét lombkoronájuk sötét ragyogását, hogy az áhítat órájában sátorként boruljon a hosszúinges asszonyok körtánca felé. Asszonyok egymásba fonódott karjának eleven lánca hullámvonalat rajzol a képen. Arab telivéreken lovagló keleti alakok népesítik be az előteret, a háttérben pedig lazacszínbe hajló rózsaszínes homokbuckák választják el a vörhenyes talajt a levantei kék égtől, amely fokozatosan mélyül, s beleolvad a gúla gyanánt rétegeződő lombozat egyre sötétebb zöldjébe.

A valóság eszményített értelmezése és rejtett jelentéstartalmának kiaknázása révén Csontváry karnyújtásnyi közelségbe kerül az 1885—1886-os években az irodalom és a képzőművészetek terén egyaránt az antinaturalizmus jegyében kibontakozó szimbolizmushoz. A felajzott képzeletvilág, az eszmét érzéki formában megjelenítő álom jelképpé sűrítése s az ezzel párosult dekoratív kifejezésmód mindmind szervesen beletartoznak a magyar festő művészetébe. Az egyedüli különbség

az, hogy nála a szorongásos alaphelyzetből sarjadt érzelem és forma különös telítettséggel, expresszionista jellegű kifejezésmódban jelentkezik.

A mediterrán régiségek iránti nosztalgiában kifejezésre juttatott múltba-fordulása (legyen az akár a görög-római antikvitás, akár a Közel-Kelet hagyománya) valójában időtlenbe menekülés, a korabeli romlott civilizáció elutasítása. A művész közvetve a természetes állapothoz való visszatérésnek a vágyát juttatja kifejezésre, ugyanis ő nem dialektikus jelenségként fogja fel a történelmet, hanem mint a lényegek maradandóságát. Az átlényegítés állandó szükséglet nála, és a „kultúrember tévedésé"-től való szabadulás szerepét tölti be.

Az átlényegítés a révülettel párosul, látvány-jelleget öltve magára, minek folytán a grandiózus a változhatatlanságot juttatja kifejezésre. Csontváry panteizmusa józan, de költői is egyben, és eposzi egyetemességet ölt magára. A meseszerű az egyediség igényével párosul nála, az ősi bölcsesség forrásainak intuitív felfedezésében rejlő léttitkok kizárólagos letéteményese akar lenni. Ezoterizmusának mibenlétét a misztériumok beavatott főpapjának tekintélyével és burkolt kifejezési eszközeivel adja tudtul.

A valóság önmagában jellegtelen Csontváry számára, s csupán akkor nemesedik meg, midőn mint az eszme visszhangja és sugallója értelemmel telítődik. A valós mozzanat a képjel szerepével azonosul, amely a művész személyes benyomását közvetíti. A naturalista hitelességet kerüli, s a természet utánzása helyett a kép a festő személyes látásmódja szerint torzul. Festészete mégis csupán bizonyos mértékig él ezzel a módszerrel. A stilizálás mindenkor az ésszerűség határai között marad, s tapintatos visszafogottsággal tolmácsolja a kép szellemi mondanivalóját; a festő mindenkor rátalál az élményvilága és a valóságmozzanat közötti kapcsolatra, amelyben önmagát kivetítheti. A tiszta képiség és a plasztikus jelképes voltának ellentmondásos egybefonódása azonban zavaró benyomást kelt, s a hallucináció, az érzéki csalódások érzetét tulajdonítja a látomásnak.

Miként a szimbolisták általában, Csontváry a művészetet kizárólag a lélek termékének tekintette, amelyhez a természet csupán alkalmat, nem pedig célkitűzést is biztosít, éppen ezért szakadatlanul kereste a belső rezdülései hordozására alkalmas, ihletkeltő motívumokat. Az egyenértékű kapcsolatok kutatása szinte életprogrammá vált nála, és gyakori bolyongásainak indítéka lett. Az adekvát látvány fellelése, a lelkiállapotokat megtestesíteni képes környezet megválasztása vezéreszmeként irányítja vizsgálódásait.

A nap- és holdkultusz között való ingadozás végül is nem befolyásolja a képzőművészeti megfogalmazást, mert ez az újrafeltalálás mágiáját, a valóság önkényes átírását jelenti művész-énjének külön világában. Ám bármilyen elmélyülten elmélkedjék, bármilyen hosszú ideig érlelje kompozícióit, Csontváry mégsem spekulatív egyéniség. A művek kiérlelése a kompozíció vázára, megépítésére vonatkozik, amit viszont szigorúan és reálisan szerkeszt meg. Az eszmei átültetés a színnél kezdődik, amely pedig teljes egészében a szubjektív én kifejezését szolgálja. Erre pedig annál is döbbenetesebb hatással telepszik rá az érzéki káprázat rideg zsarnoksága, mivel egy teljesen fegyelmezett szerkezettel párosul. Az így felajzott valóság szétfeszíti a látható és tapintható sorompóit. A teljesen zárt formák és síkok új, eszmei vonatkozásokkal telítődnek, egyszóval szellemivé lényegülnek át. A festő kerüli a határozott kifejezéseket, a talány áttételes, fedő fényébe burkolózva az utalásokhoz, a szimbólum kimunkált lepléhez folyamodik.

Noha a szimbolizmus nem egyedüli sajátossága Csontváry festészetének, de a legerőteljesebb, s még azokban az időszakokban is ott lappang, amikor közvetlenül nem tör a felszínre. Túl a valóság látványán ugyanis, az emberi dimenziókat hatalmasan nagy léptékre felnagyítani hivatott díszletek valóságos monumentalitásán túl, egy mélyen érző, megfoghatatlan kétségektől marcangolt én rejtőzik, egy megszállottnak az énje, aki felajzott önkitárulkozásában a mindenséggel azonosul. Csontváry rejtélye beleérző képességével, azzal a fogékonysággal áll arányban, amely — miként a harmat kristálycseppje a romantikus felfogás szerint — a teremtés végtelen nagyságát tükrözi.

E. Szabó Ilona fordítása

ÁGOSTON VILMOS

Szimbólum és cselekvés

Glossza egy Byron-vershez

A cselekvés leegyszerűsíti az elméletet, dönt, tesz, és ha igazolni akarja magát, a szimbólumra is hivatkozik. Az ilyen szimbólum nem más, mint régi, leegyszerűsített cselekedet. Így válik szimbólummá a költő, nem érzelmi, emberi, művészi teljességével, hanem a születés—cselekvés—halál hármasságával. És a költészet? A költészet valahol a cselekvés szimbólumain túl kezdődik, valahol ott, ahol a cselekvő képes átérezni tettét, képes elmélyedni önmagában, és a vers olyan belső teljességgé válik, amelyet már többé nem lehet leegyszerűsíteni egyszerű cselekménysorra. A szenvedés és akarat közötti küzdelem volt Prométheusz sorsa, olvassuk Byron *Prométheusz* című versében, és itt a cselekvő akaratra gondolunk, amely meri vállalni a szenvedést. Itt a cselekvés már leegyszerűsített, szimbolikus állapotban jelenik meg, a költő kijelenti, hivatkozik, utal rá, mint olyan köztudott jelenségre, amelyet egy mitológiai szótár segítségével bárki elképzelhet. Az első két szakasz ódai megszólításával nem közeledik a költő a szimbólummá vált hőshöz, hanem arra kényszerül, hogy saját érzéseit továbbra is második személyben mint szemlélő magyarázza. Ez a magyarázat még inkább eltávolítja a belső átélés lehetőségétől, az érzelem fogalmivá válik, olyan általánossá, ami már elveszítette a művészet legjellemzőbb tulajdonságát, a különösséget. Azzal, hogy kívülről szemléli és retorikusan szólítja meg a költő, furcsa helyzetet teremt: Prométheusznak magyarázza Prométheusz tetteit, a szimbólumnak sorolja tulajdonságait, ahelyett hogy belsőleg egyesülne a szimbólummal, még jobban eltávolodik tőle. Az ilyen leegyszerűsített cselekvésen alapuló vers utolsó sorában rendszerint rövid következtetést is találunk, így Byronnál: „Ha harcolni mer, Győzelemmé változik a Halál." Az illúzió mint biztató bizonyosság nem vált lírává, megmaradt egyszerű érvnek, amelyet vagy elfogadunk, vagy nem, végiggondolunk, ahelyett hogy átéreznénk. A versben szereplő húsz, nagybetűvel írt szót nem érdemes önálló szimbólumként értelmezni, jelentésük nagyon eltérő, így kiemelésük esetleges; a pillanatnyi hangulat dönthette el például, hogy az Istenit emelte ki a „gyilkosság" helyett, a Lelket az „akarat" helyett stb. Mégis, ha végigtekintünk a nagybetűs szavakon, érdekesnek tűnhet, hogy a Végzet, Gyűlölet, Csend, Ítélet, Halandók, Halál sorát a Győzelem zárja. Azok, akik elfogadják bizonyító érvként a tudatos cselekvésen alapuló szimbolizmust mint művészi megvalósítást, egyetértenek ezzel a logikai ellentmondással is, sőt ezzel igazolnak egy olyan sokat vitatott erkölcsi fogalmat, mint a „hősiesség". René Wellek és Austin Warren ezért írhatta nem minden irónia nélkül a költőről: „Byron körülhordozza Európában vérző szívének látványát." Vajon észrevennék e szavakat, ha kisbetűvel írta volna, vajon mélyebb lett-e az érzelem, vagy csak a cselekvés lett konkrétabb? A cselekvés-szimbolikát maradéktalanul elfogadó magyarázatok megkerülik ezeket a kérdéseket, hisz számukra eleve fontosabb a cselekvés, mint a líra; a tett, mint a művészet.

Prométheusz csak úgy válhatott a szenvedéseken túli győzelem szimbólumává, ha eleve túlnéztek rajta, időben túlélték vagy megelőzték, mielőtt szenvedett volna, erkölcsileg feloldozták. Hogy Byron Prométheuszt szimbólumnak tekintette, az nem az utókor mitizáló magyarázata, hanem e költeményben is olvasható: „A mighty lesson we inherit: / Thou art a symbol and a sign." A szimbólum művészet nélküli tartalom. Csak egy bizonyos cselekménysort jelez, nem a formát. A versbe így forma nélküli tartalom kerül, olyan tartalom, amelyre csak hivatkozik a költő ahelyett, hogy művészivé oldaná. Ez az eljárás ahelyett, hogy gondolatilag elmélyítené a verset, szegényíti, a tartalom és forma egyensúlya megbomlik, a forma már nem bírja el a tartalmat. Mivel a művészetet az a forma jelöli, amely magában hordozza a tartalmat, az erkölcsi cselekvés-szimbolikán alapuló költemények rendszerint kívül maradnak a művészet fogalmán, és az ilyen alkotásokat az irodalomkritikai gyakorlat is művészeten kívüli szempontokkal igyekszik megközelíteni: életrajz, korrajz vagy a szimbólum jelentősége. Életrajzi adalékok alapján nem tudnánk eldönteni, mi a különbség például művészet és giccs között (a kettő közötti viszony megfelel a szándék és cselekedet különbségének), tehát nincs olyan életrajzi adalék, amely módosítani vagy

befolyásolni tudná a kritikai ítéletet. A kész művet szemléljük, nem az életrajzi tények szubjektív csoportosítását, s ezzel a kritika végérvényesen magára marad, egyedül, mint az alkotás.

Már az angol romantika első szakaszának alkotóit foglalkoztatta a szimbólumok lehetősége és jelentősége, de csak a második angol romantikahullámban módosulnak tartalmilag. Egyesek ezért csak a második angol romantikát tartják jelentősnek, éppen e nyílt, világosan érthető, leegyszerűsített „cselekvő" szimbolikáért. Coleridge számára a szimbólum még a teljességet jelentette, amint az alábbi idézetből kiderül, még az eszményi alkotás összességét: „az individuálisban levő speciális (species), vagy a speciálisban levő általános (genus) áttetszősége... s mindenekfölött az örökkévaló áttetszősége az időlegesen át az időlegesben." Viszont Coleridge *Albatrosza* a versen belül válik szimbólummá, a versből nő ki, telítődik szimbolikus varázzsal, nem egyszerű utalás valamilyen versen kívüli cselekménysorra, mítoszra. Byron *Prométheusza* már szimbólum volt, mielőtt a versbe bekerült volna, így a lényegi jelenség helyett dekoratív elemmé változik, a költő érzelmeinek távoli dekorációjává. Tévednénk, ha azt hinnénk, hogy ez a tartalmi leegyszerűsítés csak a romantikára jellemző. Az ókori irodalmakban éppen úgy megtaláljuk e kétféle szimbolizmust, mint a későbbiekben, anélkül, hogy így nevezték volna. A sor nem úgy alakult ki, amint azt Wellek és Warren irodalomelméletében olvashatjuk: kép, metafora, szimbólum, mítosz; hanem éppen fordítva, először volt a formához szorosan kapcsolódó cselekmény (-hős) és a mítosz, csak ez válhatott szimbólummá, képpé vagy metaforává. Habár az óind *Rig Véda* virágai: Lótusz, Jázmin, Asóka, Pátali stb. mind szimbólumok, de még megmaradnak a mítoszon belüli természetes megjelenés formájában, a mítoszt szolgálva, szerepük nem a kívülről bevitt jelentéstartalom, hanem a mítosz képkonkretizálása. Ugyanezt figyelhetjük meg a sumér—akkád eposzoknál, a héber vagy a görög mitológia megteremtőinél. A mítosz egyes elemeinek vagy hőseinek a kiemelése csak a későbbi alkotások során válik szimbólummá, illetve képpé. Aszklepiadésznál még ezt az átmenetet figyelhetjük meg:

Szomjuhozónak a hó szép nyáron, a téli hajósnak
szép, ha a csillagokon látja, hogy itt a tavasz.
S legszebb az, mikor egy takaró borul a szeretőkre,
s áldva nagy Aphroditét, összefonódik a pár.

Radnóti Miklós fordítása

Itt Aphrodité már egyetlen fogalommá egyszerűsödött, a szépség, szerelem „szinonimája" lett, elveszítette azt a cselekménysort, amely nevéhez kapcsolódik, de ez még nem zavaró, harmonikusan illeszkedik a versbe, a formát nem terheli olyan cselekmény, amelyről a költő csak szeretne beszélni, de nem beszél. Kallimakhosz a nagy tanácstalanság korában már csak utal a mítoszra anélkül, hogy újat teremtene, vagy újraértelmezné, szinte úgy fordul felé, mint ahogy sokan később a szimbólumokat akarják új mítosszá alkotni:

Timóné. De melyik? Jaj, istenek, itt ha apádnak,
Timotheosznak nincs fönn neve, meg se tudom,
s, hogy Méthümna a városod, itt áll; jól tudom immár:
kinnal emészti a gyász Euthümenészt, uradat.

Devecseri Gábor fordítása

Ez már nagyon hasonlít Byron retorikus formájára a Prométheusz-versben: „Titan! to thee the strife was given", de még mindig nem válik jól körülhatárolt szimbólummá, hiányzik az, amit később talán a leglényegesebbnek véltek: a konkrét szimbólum cselekvésre ösztönző célzatossága. A szimbólummal lényegében megszűnik a régi mítosz, és új keletkezik: a cselekvés mítosza. A szimbólum így eszközzé válik, s a művész most már nem arra törekszik, hogy megteremtse, hanem hogy felhasználja. Ezért az ilyen versek többségét is fel lehet „használni" művészeten kívüli szempontokból, céljuk most már nem a művészi megrendítés lesz, hanem a cselekvés. Éppen ahol bonyolultabb érzelmi és gondolati hatásra törekszik ez a verstípus, lemond az árnyaltabb kifejezésekről, hisz számára az immár leegyszerűsödött szimbólum puszta megemlítése jelenti a teljességet.

A szimbólumnak tehát önmagában kellene hordoznia *egy és egyetlen* cselekménysort, de egyúttal sugallnia kell ennek hiányát is. Az eredeti mítosz többértelműsége azonban megakadályozza a hősök azonnali szimbolizálását, így a mítosz néhány elemét kiemelik, a hős néhány tulajdonságát fontosabbnak tartják,

mint az egész történetet. Ez a kiemelés esetleges, egyedi és — ha a szerző nem utal a költeményben azokra a tulajdonságokra, amelyeket kiemelt — könnyen félreérthető. Ha Byron nem a már időközben szimbólummá egyszerűsödött Prométheusz-mítoszt használja fel, hanem a héber mitológia kevésbé közismert Tubalkainját (*Genesis* 4:22.), aki emlékeztet az ékírásos táblák Tabaljára és a görög irodalomba Tibaroi néven került be (nevükhöz hasonló történet fűződik, mint a Prométheuszéhoz), akkor talán arra kényszerül, hogy verséből nőjön ki a szimbólum, s így cselekvésre ösztönző tartalma konkrét példává vált volna. Byron, aki jól ismerte a héber mitológiát, nem azt választotta, nem az volt a célja, hogy új szimbólumot teremtsen, hanem, hogy a meglevőre hivatkozva, cselekvésre buzdítson. Ebből a leegyszerűsített cselekvés-szimbolikából hiányzik a mítosz gazdagsága, többértelműsége, de hiányzik a konkrétum is. Retorikus példabeszéd, amelyben nem találjuk meg a byroni lírát: Kain fájdalmát, a chilloni fogoly kételyét. Amíg Aiszkhülosz *Leláncolt Prométheusz* című drámájában a mítosz egyenlő érvek szembeállításával válik drámaivá, és a kettő közötti gondolatváltás sugallja Prométheusz szenvedését:

Emlékezzetek arra, amit
mondtam, a romlás majd ha utolér,
vádat ne a sors ellen emeljetek,
Zeuszt se okoljátok, ha előre nem
látott bajba sodort, magatok
vontátok a vészt magatokra

— addig a szimbólummá vált Prométheusz Byronnál már csak az egysíkú cselekmény kifejezése: a dicsőséggé váló halál szimbóluma. A halál dicsőítése pedig megint csak nem új fogalom, az ókori világszemléletnek egyik szerves része volt, és annak idején fel is oldotta a tragikumot; az élet volt tragikus, a halál nem. A romantikában viszont a halál már a tragikum hordozója, a tragikus halál újrafeloldását, a halálban új értelmet látó földi hősiességet szimbolizálja Byron Prométheusza. Ezzel a régi mitologikus világkép a jövő mítoszává alakul. A hős nem egy képzeletbeli isten-hős világban nyeri el az elégedettség egyensúlyát, hanem a földi jövőben igazolódnak tettei, értelmet kap bukása, halála szerves része a jövő mítoszának. Ha e hipotetikus jövőből visszatekintünk, az elbukott hős sorsa ismét tragikusnak tűnik, hisz élete véget ért, mielőtt tetteinek helyessége bebizonyosodott volna, mielőtt valóra vált volna, amiért küzdött. Prométheusz bukása így még tragikusabb a földön, mint az antik világképben, de a romantikát ez már nem érdekelte, a jövőben élt, és illuzórikusan feloldhatta a jelent. Jövővel vigasztalta a tragikumot. Ahol Aiszkhülosznál a dráma a mélyponton megszakad:

Szentséges anyám, s magas ég, mindent
közös fénnyel ki bevonsz, látod
hogyan ért méltatlanul ily sors

— Byronnál ott kezdődik: e mélypontról heroikusan felemelkedik a jövőbe. A jövő, mint a cselekvés-szimbolika szerves része, hősiességgé oldja a tragédiát, feloldja a szimbólum utolsó lírai lehetőségét. Az a cselekménysor, amelyre a szimbólum utalhat (szerelem, lázadás, szenvedés), most kiegészül egy újabb összetevővel, a jövőben megvalósuló cselekvéssorokkal.

De ezt a szimbólum már képtelen közvetíteni, itt meg is szünteti önmagát.

Csontváry Kosztka Tivadar: Tengerparti sétalovaglás

DEMETER JÁNOS ÚJ UTAKON

Pop Traian, a büntetőjog professzora minden kriminológiai órán kirukkolt egy-egy meglepetéssel. Most azt jelentette be, hogy vezetése alatt látogatást teszünk a fogházban, s bemutat néhány bűnözőtípust. A terv természetesen élénk érdeklődést keltett, s én, aki újságírónak is tekintettem magam, reméltem, hogy valami riportanyag is kikerekedik belőle. Az igazságügy nem volt újdonság számomra. Mint a Ionel Pop iroda egykori gyakornoka nap mint nap jártam a bíróságot, és a fogház igazgatójának irodájába nemegyszer hívattam le letartóztatott ügyfelet meghatalmazás kiegészítésére, információ végett, vagy a helyzetében beállt valamilyen fordulat közlésére. Mindez azonban mindennapi gyakornoki kötelességszámba ment, s nem járt különös élménnyel. Nagyrabecsült professzorunk vezetése alatt, tanulmányi misszióban a börtönlátogatás is szenzációval kecsegtetett.

Hosszú sorban végigvonulva a keskeny, homályos folyosón, az előttünk járó őr, maroknyi kulcscsomóval a kezében, sorra kinyitott minden cellát, és illedelmesen hátrahúzódva élvezte a hatást. Iszonyatos látvány volt a mocskos cafatban, félhomályos cellasarokban meghúzódó ifjak tömege. Mozdulatlanul, bizalmatlan, szúrós, esdő, ellenséges, kétségbeesett tekintettel meredtek ránk. A professzor elő akarta csalni őket, hogy példákat keressen a Lombroso-típusokra vagy a társadalmi környezet hatására, amit viszont Ferri kolportált. Meginvitálta őket egy barátságos beszélgetésre, aminek esetleg ők is hasznát látják, de senki nem állt kötélnek. Akkor, nyilván korábbi tapasztalatai alapján, egy cigarettát dobott a cella közepébe. Mintha dróton rángatták volna őket, úgy ugrottak elő egyszerre, versenyt futva a cella mély, árnyékos alakjai. A nagyobb hatás kedvéért Pop Traian még bedobott néhány cigarettát. Olyan hegyén-hátán való tülekedés támadt, hogy az őrnek kellett közbelépnie a rabok testi épségének védelmében. A professzor megpróbált ebből a zűrzavarból is kiszemelni egy-egy torz arcot, kidülledt vagy behorpadt homlokot, abnormálisan nagy vagy abnormálisan zsugori koponyát, amiből érveket kovácsolhat Lombroso tételére, de egyik kiszemelt példánya sem volt hajlandó modellt állni. Csalódottan tovább vonultunk; cigaretta nélkül figyelemre sem méltattak, viszont a cigaretta megvadította őket.

Örvendtünk, amikor a lehangoló fogház-demonstráció után helyet foglalhattunk az egyik tárgyalóteremben, hogy meghallgassunk néhány tárgyalást. Meglepetésemre az egyik per vádlottjai ifjú kommunisták voltak, akik azért kerültek lakat alá, mert állítólag forradalmi dalokat énekeltek egyik, éhségsztrájkjába belehalt társuk sírjánál. Az öreg Giurgiu Ioan, a tömzsi, pocakos ügyvéd volt az ifjak védője, aki arról volt hírhedt, hogy mindenkit leszólított a törvényszék kapujában, és mindenkinek biztos felmentést ígért. A vádirat felolvasása után Giurgiu nehézkesen a tanács elé vánszorgott, s mutatóujját intőleg felemelve a legkategorikusabban kijelentette, hogy a dalok nem voltak forradalmiak. Az ügyész fölényes mosollyal hárította el érveit, és tagoltan felolvasta az állítólag énekelt dalok szövegét, amely a tőkés rend megdöntésére szólított fel. Giurgiu nem vesztette el lélekjelenlétét.

— Egymagában a szöveg — mondotta — nem elegendő annak elbírálásához, hogy egy dal forradalmi-e, vagy sem. Ismerni kell a szöveg dallamát is. Én hallottam az inkriminált szöveg dallamát, s merem állítani, hogy annak nem forradalmi, hanem gyász-, kegyelet-jellege van. Ha a törvényszéknek volna ebben

Részlet a Kriterion Könyvkiadónál megjelenendő emlékiratból.

a tekintetben kételye, indítványozom, hogy rendelje el a dal eléneklését.

Az ügyész és az elnök is meglepetten meredt Giurgiura.

— Ilyen indítványnak — szögezte le az elnök kissé erőltetett szigorral — a törvényszék nem adhat helyt.

— Akkor — replikázott Giurgiu — elénekelem én.

[...]

A „szakmai" kirándulásról azzal a tanulsággal tértem haza, hogy az elmélet pódiumáról tekintve, a konkrét jogi valóság visszatetsző képeket nyújt. Már a cellaajtóban éreztem, hogy az egyébként nagyrabecsült professzorom két tekintélyének, Lombrosónak és Ferrinek a látomásain túl az, ami ott bent mélyen a jogi élet utolsó lépcsőfokán végbemegy, több, mint amiről idekint akár szakmai, akár nem szakmai szinten szó esik. Lappang ott — mind a rabok történetében, mind a fogház rendszerében — valami, nem is érdektelen szociális kérdés is, amelynek tanulmányozása talán többet mondana, mint a kriminológia minden elmélete együtt. Milyen kedvem lett volna leülni a börtön fenekére süllyesztett egyik-másik ifjúval, és elmeséltetni vele tragédiáját kezdettől — minden részletében. Ahogy György Istvánnal, „a társadalomból kitaszított emberrel" tettem, akinek a kálváriáját éppen akkor közölte az *Ellenzék* sorozatban *A teremtés koronája* címen. Meg voltam győződve, hogy egy ilyen ankét rendkívül leegyszerűsítené az itt senyvedők kriminológiai rejtélyét, és talán új perspektívát nyitna a társadalmi életbe való visszatérésre is. Giurgiu ötletes, de bizarr kísérlete arra, hogy enyhítse az ifjú kommunisták ellen felhozott vádakat, némileg feloldotta a cellák látványa nyomán ránk nehezedő hangulatot. De a humor sem tudta elterelni figyelmünket arról a képről, amely a parádés ügyész—ügyvéd szópárbaj mögül, a vádlottak padjáról tárult elénk. Szétszakadozó, foltos, gyűrött ruhába öltözött gyerekemberek szorongtak egymás mellett, s reményvesztetten várták a verdiktet. Egyik-másik megtörten meredt maga elé, mások dacos tekintettel viszonozták a rájuk szórt rágalmakat. Ha nem vonulnak ki a temetőbe, s nem hívják fel a figyelmet magukra dalaikkal, most valahol a szabadban sütkérezhetnének a tavaszi nap üdítő fényében, vagy vidáman szaladgálhatnának a labda után a sétatér pázsitján. Ők fontosabbnak érezték, hogy áldozzanak elpusztult barátaik emlékének, hogy világgá kiáltsák nemzedékük elégedetlenségét és lázongását. Honnan ez az átütő erő és erkölcsi elszántság? — Imponáló — jegyezte meg az egyik padtársam, aki pedig sohasem titkolta rokonszenvét az ifjúság jobboldali szervezetei iránt.

Steuermann György, az optikus beinvitált Egyetem utcai üzletébe, s átadott egy szöveget, amely — első pillanatra meglepett — a magyar kormányhoz volt címezve. Steuermann is érezte, hogy szokatlan dologról van szó, amire meglepetéssel vagy éppen visszautasítással replikázhatok, és kissé elfogódottan sietett megmagyarázni.

— Bizonyára értesült arról — adta elő —, hogy Magyarországon letartóztatták és a Töreky-tanács elé állítják Karikás Frigyest, a tehetséges és népszerű munkásírót.

Amikor észrevette, hogy számomra a név nem mond sokat, buzgón megmagyarázta, hogy *A harminckilences dandár* szerzője és Hašek *Svejk*jének magyar fordítója.

— A kérdés lényege az — fejtegette —, hogy aki a jelenlegi magyarországi terror árnyékában a Töreky-tanács elé kerül, eleve akasztófára van ítélve. Világszerte mozgalom indult Karikás életének megmentéséért. Arra gondoltunk, hogy nekünk is kellene valamit tennünk. Magyarországi haladó írók, barátaink azt üzenik, hogy az erdélyi magyar író- és értelmiségi társadalom tiltakozása nem maradhatna visszhang nélkül. Ilyen céllal átadnék egy szöveget azzal, hogy nézze át, s ha egyetért, volna szíves aláírni. Önnek, az *Ellenzék* szerkesztősége révén, széles ismeretségi köre van a magyar írók és újságírók között, s rendkívül fontos volna, ha minél több íróval, újságíróval, egyetemi hallgatóval aláíratná.

Megmenteni egy becsületes, tehetséges író életét? Állást foglalni az akasztás mint az eszmei és politikai ellentétek megoldásának módszere ellen? Olyan kérdések ezek, amelyekre nyilván nem mondhattam nemet. Aggályom volt azonban a tekintetben, hogy lehet-e egy ilyen állásfoglalásnak eredménye. Van-e annyi súlya szavunknak, hogy egyáltalán figyelemre méltassék? Azzal a fenntartással vettem át az írást, hogy nem tulajdonítok neki gyakorlati jelentőséget, de megpróbálhatom.

Az aláírásgyűjtés első kísérleteinek mérlege lehangoló volt. Munkatársaimat nem az aggasztotta, hogy van-e értelme, hanem maga az állásfoglalás. Volt, aki bent a szerkesztőségben gyanakvó, görbe tekintettel mért végig, mások meglepetten, mintha azt kérdezték volna, hogy valóban komolyan gondolom-e. Már azon voltam, hogy visszaadom, amikor meglepetésemre vonakodás nél-

kül aláírta Tamási Áron. Csak annyit jegyzett meg, hogy hallott az esetről, és ámbár kételkedik akciónk jelentőségében, örvendene, ha mégis lenne foganatja. Most már két aláírással mutogathattam, és lassacskán gyűltek hozzá a nevek. Hogy juttassuk el az illetékes címre? Nem akadt jobb megoldás, mint hogy személyesen vigyem el a magyar konzulátusra. Mondanom sem kell, hogy a titkár azzal a leghatározottabb válaszszal jött ki a konzultól, hogy nem hajlandó fogadni. Mindazonáltal a levelet átvette. Valószínűleg érdekelték az aláírások. Örvendtem, hogy átestem a feladaton, amelyben kezdettől elszigeteltnek éreztem magam, s gyakorlati hasznát sem fogtam fel kellőképpen.

Harmadnap Tüzes Margitka, a gépírónő azzal fogadott, hogy hívat Szentimrei Jenő, és mielőtt munkához fognék, fáradjak be hozzá. Szentimrei ideges váll- és arcrángatás kíséretében közölte — nyilván ő is csak utasítást hajtott végre —, hogy az *Ellenzék* nem refléktál többé a közreműködésemre. Megdöbbenve, értetlenül, kérdőleg meredtem rá.

— Igen, szó szerint! — felelte. — Sajnálom.

Sértődötten sarkon fordultam.

— Milyen botrányod volt neked a magyar konzulátuson? — kérdezgették később suttyomban szerkesztőségi kollégáim.

— Botrány? Átadtam egy levelet Karikás Frigyes ügyében.

— Ja? Arról a memorandumról van szó, amelyet a múltkor mutattál?

Tavasztól őszig munka nélkül voltam, és teljesen magamra hagyatva, kilátástalanul róttam Kolozsvár utcáit. Megbízóim is sajnálkozhattak a történteken, és szidalmazták az *Ellenzék* hatalmasait, akik annyira össze vannak szövődve a Töreky-rezsimmel. Sok ismerős és ismeretlen szólított meg, hogy diszkréten hosszan kezet rázzon, de elhelyezkedésemmel kapcsolatban senki még csak tanácsot sem tudott adni. Ahogy múltak a napok, úgy lett mind elviselhetetlenebb a helyzetem. Azt sem tudtam, mi nyomasztóbb: az erkölcsi és politikai kivetettség, vagy a megélhetés gondja. Már a keresetnélküliség első napjaiban fel kellett adnom a lakásomat. A nővéremnél, Irénnél húzódtam meg, aki közben a mezőségi postáról bekerült a kolozsvári telefonközpontba. Nála lakott húgom is, aki a Marianum kereskedelmi iskoláját járta.

A sehova sem tartozás nyomasztó érzése elől egy ideig a Jogi Kar termeiben kerestem menedéket. Amúgy is hátrálékban voltam a beindexelt órák lehallgatásával, s gondoltam, hogy pótszorgalommal és közéleti elfoglaltság nélkül meggyorsíthatom tanulmányi előmenetelemet. Sajnos, akkor a Jogi Kar nem volt alkalmas arra, hogy behegesszse az ember szellemiségén és lelkületén ejtett sebeket. A tanárok zöme, és ráadásul éppen azok, akiknek már hangzatos nevük volt a napisajtóban és a szakirodalomban, mint például Boila Romulus, Hațieganu Emil, csak ritka vendégek voltak szemináriumaikban. Magas politikai és állami funkciót töltöttek be, egy-egy évre miniszterek is voltak, s egyetemi dolgaikat rutinos öreg pedellusok révén intézték. Mi is azokkal tartottuk a kapcsolatot, nekik adtuk át indexünket, s tőlük kaptuk visszza vizsgák előtt a tanár aláírásával. A pedellusoknak sokszorosított lapjuk volt Hațieganu Emil vizsgakérdéseiről is, szám szerint nyolc, amelyeket beavatott információkkal és tanácsokkal megtoldva árusítottak.

— Csak arra vigyázzanak — figyelmeztetett Pázsi bácsi, a pedellus —, hogy három kérdésből, mert többet nem tesz fel, legalább egyet tudjanak. Most éppen ezzel az indexszel várom az egyik diákot, aki a harmadik kérdésre is hallgatott mint ... a fűben, s a professzor nem kegyelmezett neki. De a második kérdés után tisztességesen figyelmeztette, hogy ha a harmadikra sem felel, úgy járhat, mint egyik diákja öt évvel ezelőtt. A vizsgázó megszeppenten meg találta kérdezni, hogy mi történt vele. „Mi? — kérdezte a professzor is — elbukott. Így jártál te is" — tette hozzá rövid szünet után —, és itt van né — mutatta fel az indexet Pázsi bácsi —, beírta neki, hogy „respins".

Volt természetesen több olyan tanszék is, mint például a büntetőjog Pop Traiannál, a polgári jog Camil Negreánál, a kereskedelmi jog Petre Perțiunál, ahol alapos és igényes munka folyt. Itt azonban a hangsúly nem az előadásokon volt, amelyek tárgyuknál fogva sem vonzottak, hanem a szemináriumi munkán, esetek gyűjtésén, tanulmányozásán, megvitatásán, amiben a közvetlen irányítást fiatal asszisztensek vagy a magasabb évfolyamról kiválasztott, ún. tiszteletbeli preparátorok látták el. Mivel itt ritkán kerültél szembe professzoroddal, de a szemináriumok zártkörűsége miatt is, ugyancsak gyér volt az érdeklődés az ilyen, egyébként nagyrabecsült katedrák körül.

Az érdeklődés középpontjában éveken át Cassiu Maniu jogfilozófiai kurzusa állott. Oda bezzeg tódult a nép, és néha dulakodni kellett a helyért. A hallgatóság zömét nem annyira jogászok, mint inkább vendégek, orvostanhallga-

tók és filológusok alkották, akiket nem a tárgy, hanem az órák városszerte ismert látványossága csalt ide. Amikor a professzor zömök termete bekocogott a terembe, a diákok felugráltak, és harsány köszöntéssel, szűnni nem akaró tapssal üdvözölték. Az öreg minden tapshullámra enyhén felemelkedett és meghajolt, ami újabb tapsorkánt, hurrázást indított el. Idő kellett ahhoz, hogy végül is egymást csitítva elhallgasson a tömeg, és Maniu elkezdhesse gondosan megszerkesztett előadását. Szokása szerint hosszú idézettel kezdte, és bár jelezte, hogy „Amint Immanuel Kant írta...", az idézet felolvasása után valaki beordította hátulról, hogy „Bine aţi scris, domnule profesor!"* Persze ez a bekiáltás sem maradt méltó taps nélkül. Cassiu Maniu illedelmesen hajladozott, és folytatni akarta, de a vendégek versenyeztek a turpisságokon, és valaki kifakadt, hogy túlságosan meleg van a teremben, s ki kellene nyitni az ablakokat. Megrohanták az ablakokat, és percek alatt kiemelték sarkaikból, azután kettesben kihordták a folyosóra. A jogászok kezdték megsokallni, és csoportosan felugrálva felszólítottak mindenkit, hogy aki nem a Karhoz tartozik, hagyja el a termet. Akkor már a vendégek is belefáradtak saját lármájukba és jeleneteikbe, s megszelídülve rendre kiosontak.

A nővérem messzemenő megértése és tapintata ellenére bántott a tudat, hogy hónapok óta tart a vendégeskedésem, és csak megközelítőleg sem tudom, hogy mikor állok ismét saját lábamra. A restelkedés is arra késztetett, hogy időnként leutazzam egy-két hétre anyámhoz Sajóudvarhelyre, majd apámhoz Derétére, a Mócvidék peremére. Apámat Septéren, ahogy az apparátus nyelvén mondogatták, „accident electoral" — választási baleset — érte. A kormány, amely levezette a választásokat, a szavazás lezártával szemérmetlenül kicserélte az urnákat minden olyan kerületben, ahol eleve számított a kudarcra. Örményesre kellett volna szállíttatnia az urnákat, de apám, félelme, erkölcsi fenntartása meg ügyetlensége miatt sem vállalkozhatott erre. Amikor a választási bizottság elnöke személyesen próbálkozott az urna elszállításával, csetepaté támadt a liberális kiküldöttek s a nemzeti parasztpárti érzelmű parasztok között, s az urnát helyben kellett kinyitni. Apám büntetésből családjától távol, a megye másik sarkába került. Itt, vasúttól és országúttól messze, sáros dombok között rótta le hivatalnoki életének utolsó éveit. Az egy-két hetes itt-tartózkodás meleg családi légkörben telt el, s rendszeres meleg étkezéssel pótoltam a Kolozsváron elvesztett kilókat. Azonkívül semmit nem nyújtott. A falu egyetlen entellektüele, az öreg Lemeni bácsi, a görög katolikus pap volt, aki egész napját az irodában, apámmal töltötte, de soha nem hallottam tőle egyebet, csak egy-egy időnként felszakadó sóhajt, amivel apám mondókáira reagált. Csak apám volt a megmondhatója, hogy sóhajai mit jelentettek. Munkás sem volt a környéken, csak szegény parasztok, akik visszavonultan, a pálinkafőzés kábulatában lézengtek, amiből csak néha-néha és csak egy dolog tudta kizökkenteni őket: a felvonulás Bánffyhunyadra és Kolozsvárra a liberális kormány ellen, amely akkor a politikai hatalmat jelentette. Látszólag a falu békésen és közönyösen élte napjait, mintha sejtelme sem volna arról, ami határain túl, az ország politikai küzdőterén zajlik. De elegendő volt egy sejtető üzenet, hogy az egész férfinépség azonnal útra keljen.

Szerettem volna elkerülni, hogy apám tudomást szerezzen helyzetemről, és kínosan kerülgettem a munkámmal, sikereimmel kapcsolatban feltett kérdéseket. Feltűnt neki, hogy hónapok óta nem találkozott a nevemmel az *Ellenzék*ben, de — mondotta — néhány politikai és közgazdasági riportban felismerte a stílusomat. Amikor már lehetetlen volt tovább titkolóznom, sürgős dolgaimra hivatkozva, tettetett sietséggel elutaztam. Apámnak láthatólag jólesett a kötelesség iránti felelősségtudatom, s meghatottságában kikísért a falu határáig, ahonnan egyedül gyalogoltam az országúthoz vezető hét kilométert. Mielőtt elbúcsúztunk, tapintatosan, nehogy rossz néven vegyem, megkérdezte, nincs-e szükségem zsebpénzre vagy útiköltségre, és ahogy most visszaidézem a jelenetet, szinte gyermekesen örvendett, hogy nem utasítottam vissza.

Sohasem tudtam meg, tapintatból sem fürkésztem, hogy megismerkedésem Kohn Hillellel véletlen volt-e, vagy kitervezett. Először minden jel szerint alkalomszerűen, az utcán Szirmai István mutatta be, akit viszont a diákéletből és apjának, az újságíró klub törzsvendégének és a vendéglátóipariak szövetségének titkára révén ismertem. Azután Antal Márknál kerültünk össze, aki meghatódhatott, a sorsomon, és az emigránsok kálváriáját ecsetelve, amelyet váratlan happy endekkel tűzdelt tele, szeretett volna lelket önteni belém. Kohn Hillel, aki történetesen éppen ott volt, közismert optimizmusával fölényesen legyin-

* Jól írta, professzor úr!

tett helyzetem hallatára. A neve nem volt ismeretlen, mert hetilapját, a *Világosságot* élvezettel olvastam, és magam is mély részvéttel és döbbenettel értesültem arról, hogy a békéért és a szabadságért lángoló, magával ragadó cikkeiért több havi szabadságvesztésre ítélték. A harmadik találkozást ő kezdeményezte, és a főtéren, a Gambrinusba menet, ahol Karácsonyi Gerő, a vendéglő könyvelője kijárt nekem egy ingyen ebédet, valósággal a kérdések özönével árasztott el. Mi történt? Ki, miért mondott fel? Miből élek? Próbálkoztam-e új elhelyezkedéssel? Mi a véleményem az *Ellenzék*ről? A Magyar Pártról? A munkásmozgalomról? Mi az elképzelésem a jövőt illetően?

— Véleményem szerint — mondotta atyai ajánlással, kerülve a látszatát is annak, mintha rám akarna erőszakolni valamit is — ideje volna végleg szakítani azzal a társasággal. Az úgysem fogadja vissza, és ha átmenetileg meg is tenné kegyesen, az csak a lejáratására volna jó. Ön ismert publicista, cikkei és állásfoglalásai révén közismert és népszerű lett, s éreznie kell annyi erőt magában, hogy nyíltan szembeszálljon velük. Azt hiszem, hogy a Karikás-ügy és annak a folyománya meggyőzhette arról, hogy itt két tábor áll egymással szemben, s minekünk, akik a front innenső oldalán állunk, ha nem akarunk elveszni, sem rútul megalkudni, le kell vonnunk a konzekvenciákat. Az *Ellenzék* vagy más polgári lap nem hajlandó alkalmazni. Merném azt mondani, hogy annál jobb. Indítson önálló lapot, és szálljon szembe azzal a világgal, amely önt és mindenkit lábbal tapos, aki becsületesen hallatni meri szavát a népért.

Jólesett a biztatás és a belőle kicsendülő megbecsülés: hízelgőnek és egyben illuzórikusnak is találtam az önálló lap alakítására vonatkozó elképzelést. Útközben az ingyen ebédhez — önálló lap indítási tervével: gyerekes kontraszt, aminek már a gondolatára is csak restelkedve mosolyoghattam. Ha nem is mondtam ki nyíltan, Hillel nyilván a gondolataimba látott, és diszkrét kézlegyintéssel sejtette, hogy a vállalkozás anyagi része ne aggasszon. Megállapodtunk, hogy ebben a kérdésben rövidesen újra találkozunk. Mielőtt elváltunk volna, szólt, hogy az ügy érdekében a megbeszélés maradjon köztünk.

1932. szeptember elején, az akkor divatos Monostor úti Zayzon-kertben zajlott le a lap alapításának utolsó és döntő megbeszélése. Az előzetes beleegyezésnek megfelelően a megbeszélésen rajtam kívül Kohn Hillel mint a Kommunista Párt területi bizottságának a megbízottja, Szirmai István, aki valószínűleg ugyanezen a vonalon dolgozhatott, Tamási Áron és Jancsó Elemér vettek részt. Mindnyájan egyetértettünk abban, hogy égető szükség van egy néplapra, amely független, és ha kell, gátlás nélkül szembeszáll minden — akár magyar, akár román — tőkés-földesúri hatalmi tényezővel. Ez a lap társadalmi struktúránk adott súlypontjának és a pillanatnyi politikai szükségleteknek megfelelően elsősorban a falvak dolgozó népéhez szólna. Megállapítottuk a lap címét és egyben azt is, hogy személy szerint én jegyezzem úgy is mint kiadó, úgy is mint szerkesztő. Mindnyájan azzal érveltek, hogy mivel a lap a függetlenség jegyében indul, kifejezetten célszerű, hogy egyéni vállalkozásnak tűnjék.

Ilyen előzmények után állítottam össze az első számot Kohn Hillel segítségével, aki személyes összeköttetései útján kijárta a nyomdai hitelt. Az első szám 1932. szeptember 30-án jelent meg, az előzetes megállapodásnak megfelelően *Falvak Népe* címen. Az alcím — „Földművesek és falusi szegények hetilapja" — előre jelezte a lap politikai irányzatát is. Első vezércikkem, amely *Akasztófát vagy gyümölcsfát?* címen jelent meg, rámutat mind a lap keletkezésének körülményeire, mind politikai programjára.

JEGYZETEK

A csíki Gábor Áron

A háromszéki ágyúöntő Gábor Áron legendás alakja társtalan példaként vésődött az emberek tudatába. Egy évszázadnyi idő elteltével értesült a tudományos világ arról, hogy Gábor Áron egyedülállónak tartott vállalkozásával más, hasonlóan eredményes kezdemények versenyeztek. Bözödi György egyik tanulmánya az 1848—1849-es máramarosi Mózes Károly és Vilmos irányította fegyver- és lőporgyártásról ad kielégítő felvilágosítást. Előreláthatólag a máramarosi Gábor Áronok tevékenységével sem zárható le a polgári demokratikus forradalmat ellátó erdélyi hadiipar története, hisz már rég tudunk olyan (csíkszépvízi, szentdomokosi, csíkszeredai, magyarhermányi, lövétei, marosvásárhelyi és székelyudvarhelyi) „hadiüzemekről", amelyeket csak a történészek földolgozásra váró jegyzetanyaga vagy a búvárlathiány tart homályban.

Ezúttal a legnagyobb erdélyi lőporgyárról, a csíkmadarasiról szeretnénk megemlékezni. Története 1849 márciusában kezdődött, amikor Csíkszereda vált a székelyföldi ágyúgyártás központjává. A lőporgyár leghitelesebb dokumentumából, a „Csík-Madarasi Álladalmi Ágyúöntöde és Lőporgyár Igazgatójának Ügyviteli Jegyző Könyvé"-ből — amely a második világháború idején kallódott el, és amelynek tartalmáról mindössze Alapy Gyula megbízható közleménye (*A székely lőporgyártás és ágyúöntés 1849-ben.* Századok, 1926.) értesíti az utókort — a következő tudnivalókat szoríthatjuk dióhéjba.

Bodor Ferenc, a szentdomokosi rézbánya igazgatója, az agyagfalvi népgyűlésen elvállalta a fúrás nélküli ágyúcső öntésének megindítását. A Honvédelmi Bizottmány küldöttjeivel 1848. november második felében a bodvaji vasgyárba utazott, ahol az olvasztókemence, a korán beállott kemény fagy miatt, már kihűlőfélben volt, de Bodor nagy fáradsággal, a munkások segítségével 3 hatfontos ágyút és 700 darab vasgolyót öntetett. A munkálatoknál Gábor Áron is jelen volt, és itt sajátította el az ágyúöntés titkát.

Miután Heydte osztrák dragonyosaival leromboltatta az ágyúgyárat (1848. december), Bodor Ferenc visszatért a domokosi rézbányához. Itt kéri fel a Csíkszéki Térparancsnokság kiküldöttje lőpor-, gyutacs- és ágyúgyár fölállítására, s évi 1500 forint fizetéssel Gál Sándor ezredes ki is nevezte őt a madarasi ágyúöntöde és lőporgyár igazgatójává. A kinevezést Csányi László kormánybiztos is megerősítette. A gyár telepéül a csíkmadarasi Kozma és Szörcsei fűrészmalmának telkét választották ki. Építését március 18-án kezdték meg a Csík megyei zászlóalj 5., 6., 8. és 12. százada, valamint a környék lakosságának segítségével. Ennek a lelkes, forradalmi lendületű megmozdulásnak tulajdonítható, hogy igen rövid idő alatt eljuthattak a termelés beindításához. A lőporgyár május 1-én üzembe is lépett.

Bodor éjjel-nappal dolgozik: raktártervet készít, elküldi Gál ezredesnek a Szentdomokoson építendő állami pénzverdére vonatkozó javaslatát, kidolgozza a lőporgyártási utasításokat, az ágyú- és puskagyutacs-készítési szabályokat, Bem tábornok fogadására (június 17.) utat csináltat, ajánlatot tesz durranhigany gyártására, salétromfőzésre alkalmas helyeket keres, puskapormintákat állít elő, kimutatást készít a lőpor elosztásáról, és minden 48 órában jelentést küld Gál ezredesnek a gyár tevékenységéről.

Hetente 28—30 mázsa lőport gyártottak, és még többet is termelhettek volna, ha a salétrom- és pénzhiány nem lépett volna föl mindennapi akadályként. Bodor egyéniségére jellemző, hogy a sajátjából és az anyósától kért kölcsönből több mint 10 000 forintot fordított a gyár üzemeltetésére.

A cári és a császári csapatok egyre fenyegetőbben közelednek. Ebben a kritikus helyzetben, augusztus elején, a gyergyószentmiklósi szolgabírót kéri föl a gyár készleteinek elszállítására, de a visszatérő levélvivő a szolgabíróság felosztásáról számol be. Augusztus 3-án abbahagyják a munkát, de a munkások — Bodor kérésére — a gyár közelében tartózkodnak. Kifizeti az összes építő- és lő-

porkészítő munkást: 869 forintot oszt szét a sajátjából. Augusztus 7-én a következő, tartalmával és egyszerűségével is megható szöveget írja be jegyzőkönyvébe: „...feles számú muszka és császári gyalog és lovas katonaság körül keríti a gyár helyét és a gyárat és aztat, állván 14 darab kész épületekből, 4 vízkerekeken hajtott lőporgyárból... és lőporgyári tetemes készletekkel egyetemben porrá égeti és az épületeket földig rontja. Csík-Madaras. Augusztus 7-én este, 1849-ben. Az igazgató."

Bodor Ferencet elfogják, és két évi rabság után, 1851 áprilisában szabadul ki a börtönből. Tízgyermekes családja a megtorlás éveiben a legnagyobb nyomorban sínylődött, a hős apa pedig koldusbotra jutva Marosvásárhelyen fejezte be életét.

A történettudomány valamennyire már tisztázta Bodor Ferenc és Gábor Áron viszonyát az ágyúöntés kérdésében. Bodor Ferenc kezdeményezése, magas szintű szaktudása elvitathatatlan. Mégis, mindmáig alig-alig emlékeznek meg róla, mert egyesek legendarombolástól tartanak. A szakavatott történészekre hárul az a sürgető feladat, hogy a föllelhető gazdag dokumentumanyaggal megerősítsék a *Jegyzőkönyv* hitelességét és a két forradalmár egymásrautaltságát a közös célért vívott harcban.

Ha figyelembe vesszük, hogy a hadseregben és a hadiiparban a munkamegosztás, a katonák és a dolgozók közötti viszony, a bérezés mindig fejlettebb volt, mint az illető társadalmi rendszerben, akkor ez a marxi észrevétel — úgy gondolom — egy forradalmi hadsereget ellátó iparra még megnyugtatóbban vonatkoztatható. Ha a hadiiparban foglalkoztatottak társadalmi hovatartozását vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy azok a munkások, akik az utolsó pillanatokig termeltek a forradalmi seregnek, a hazai munkásosztály előcsatárai közé tartoztak. A csíki dolgozó nép részvétele a hadiipari termelésben és a szabadságharcban a legelső és a legegységesebb forradalmi mozgalom volt ezen a vidéken, olyan nagy lendületű, magas röptű, belső indítékoktól érlelt és táplált mozgalom, amelynél haladóbb addig nem létezett.

Komán János

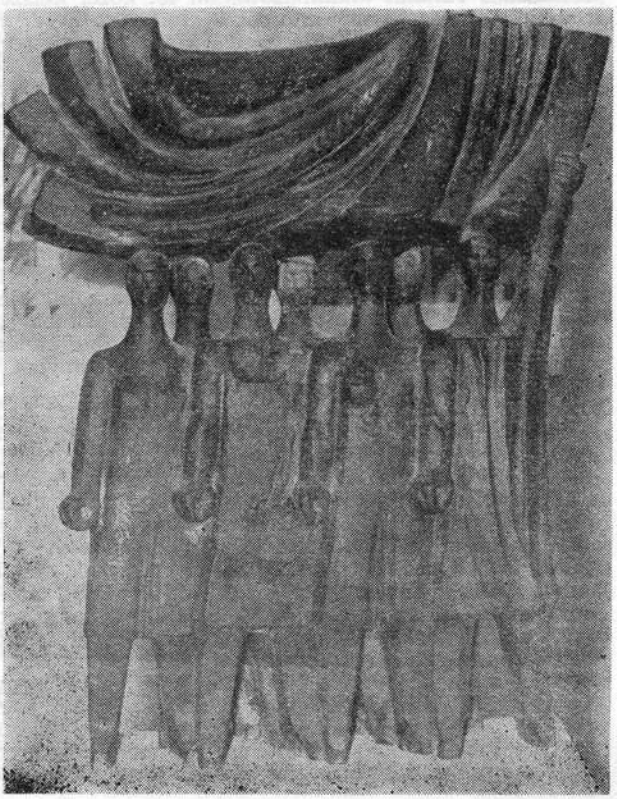

Veress József: Szolidaritás

Munkásfiatalok művelődése Székelyudvarhelyen

49 kérdést tartalmazó kérdőívet osztottunk ki a székelyudvarhelyi Cérnagyár és Fonoda (a továbbiakban: Cérnagyár), valamint az Élelmiszeripari Gépgyártó Vállalat (a továbbiakban: ÉGV) fiatal munkásai körében. Kérdéseink egy részével a kulturális érdeklődés terjedelmét és a műveltségi igényszintet szándékoztunk feltárni néhány alapvető szociológiai tényező figyelembevételével.

Felmérésünket 1973 január-februárjában végeztük. 330 kérdőívet adtunk ki, a visszaérkezett 310 kérdőívből 306-ot tudtunk feldolgozni.

A szépirodalmi érdeklődésre vonatkozólag két kérdést tettünk fel: Milyen könyvet olvastak legutoljára? Mi a címe annak a könyvnek, amelyik a legjobban tetszett eddig?

Válaszadóink 93%-a irodalomkedvelő. Akik nem olvasnak szépirodalmat, azokat főleg a falun huzamosabb ideig élők között találjuk; háromszor annyit, mint a városon nevelkedettek körében. Nagy az eltérés ebben a tekintetben a két szomszédos vállalat alkalmazottainál is: közel kétszer annyian nem olvasnak szépirodalmat a cérnagyári munkások, mint az ÉGV munkásai közül, jóllehet a két vállalatban a falusi, illetve városi környezetben nevelkedettek százalékaránya nem tér el jelentős mértékben; ugyanakkor, míg az ÉGV-ban kevés a női munkás (5—6%), addig a cérnagyári munkások 70—72%-a nő, viszont a nőknek nagyobb százaléka olvas szépirodalmat, mint a férfiaknak. Következik tehát, hogy a szépirodalmi érdeklődés hiányát elsősorban a falun több ideig élő nők esetében tapasztaljuk, s bár elég sok, falusi környezetből „bekerült" férfi sem olvas, többségüket a Cérnagyárban találjuk; az ÉGV falusi eredetű munkásainak szépirodalmi érdeklődése fokozottabb valamivel, mint cérnagyári társaiké.

A szépirodalmat kedvelők 7%-ának nincs kiemelt, kedvenc könyve. Nem meglepő, ha a sokat, a rendszeresen olvasó nem tud kiemelni valamely megkedvelt művet, s ezért „sok könyv tetszett", „nem tudom mind felsorolni" jellegű választ ad. Esetükben, akiknek nincs választott, kiemelt könyvük, csak néhányan látszanak rendszeresen olvasóknak, többségüknek „minden tetszett", amit olvastak. A kedvenc művek címeinek tömeges feltüntetése (93%-nál) kialakulatlan, kevéssé árnyalt szépirodalmi ízlést jelez, viszonylag alacsony olvasói igényszintre utal, és arra, hogy válaszadóink életkorukhoz és elvárásaikhoz képest keveset olvasnak. (Kizárólag női olvasók nem említenek kedvenc műveket vagy szerzőket, a férfiak mindannyian megjelölik eddigi legnagyobb könyvélményüket, kedvelt szerzőjüket vagy kedvenc témájukat.) A szépirodalmi ízlés fejletlenségét, illetve alakuló voltát igazolja az a tény is, hogy a felmérés idején olvasott könyvek és a kedvenc művek színvonala nagyjából azonos. Csak 13%-ban képviselnek a kedvenc könyvek valamivel nívósabb szépirodalmat, mint a jelenlegi olvasmányok, ezzel szemben válaszadóink 15%-ának tetszését a legutóbb olvasottaknál alacsonyabb értékű művek nyerték el. És nemcsak szintbeli azonosságról van szó; az aktuális olvasmányok és a megkedvelt művek címeit tartalmazó két listán 53%-ban azonos címek találhatók; 7%-ban a legutóbb olvasott könyvek jelentik egyúttal a legnagyobb könyvélményt. A felmérés időszakában tehát átlagban két személy ugyanazt a szépirodalmi alkotást olvassa, átlagban három személynek ugyanaz a könyv tetszik. Mindez azt is jelenti, hogy a vizsgált társadalmi körben (és az adott időszakban) viszonylag kis számú könyv forog közkézen, ez alátámasztja előbbi megállapításunkat, miszerint alakulófélben levő olvasótáborról van szó, aminek további bizonyítéka, hogy a kedvenc művek — nagyon kevés kivétellel — az utóbbi években jelentek meg hazai könyvkiadóknál. A jelek szerint

ennek az olvasótábornak még csak kis része vásárol könyveket, a többség kölcsön kéri-kapja őket. (A könyvtári olvasókra vonatkozó adatokkal nem rendelkezünk.)

Bár elsősorban **könyvcímekre** kérdeztünk, az a természetes, ha mű és szerzője elválaszthatatlanul összekapcsolódik az olvasó tudatában, amint ezt a gyakori és rendszeres olvasás feltételezi; nem kérdeztük, elvártuk azonban, hogy válaszadóink ne csak a művek címét, hanem szerzőiket is feltüntessék. A szerzők megemlítésének tendenciáját a rendszeres olvasás ismérveként véve megállapíthatjuk, hogy az ÉGV alkalmazottai rendszeresebben olvasnak, mint a cérnagyáriak, a városi környezetben felnőttek körében több rendszeresen olvasó van, mint a falun nevelkedettek körében, a férfiak között több, mint a nők között.

A kezdő olvasó érdeklődését főleg a művek tartalma (elsősorban a cselekmény) köti le, és az író neve, személyisége csak később válik tematika, szemléletmód és művészi értékek jelzőjévé. Ennek a tendenciának megfelelően a könyvek szerzőinek számon tartása — műnek és alkotójának egysége az olvasó tudatában — a szépirodalmi műveltség elmélyülésének a jele; mindenesetre túlmutat a kezdeti érdeklődés szintjén. Valószínű, hogy válaszadóink egy része, különösen a kedvenc mű szerzőjének a feltüntetésével, egyúttal kedvelt íróját is közli velünk. Ezt különben kevesen teszik meg: a nőknek 2, a férfiaknak 12 százaléka jelöli meg a tetszését kiváltó könyv szerzőjét, a falusi eredetűeknek 5, a városiaknak 9, a cérnagyáriaknak 8, az ÉGV alkalmazottainak 15 százaléka írja oda kedvelt könyve címéhez a szerző nevét is. A többség csak címeket ír, a szerzőket nekünk kellett azonosítanunk, hogy ennek alapján közelebbről is megállapíthassuk a szépirodalmi érdeklődés irányát és szintjét.

A legjobban kedvelt 12 szerző, akik együttesen a „szavazatok" 50%-át kapták (130 olvasónak alig 12 kedvelt szerzője van): 1. Gárdonyi Géza (3), 2. Alexandre Dumas (4), 3. Margaret Mitchell (1), 4. Jókai Mór (7), 5. Jules Verne (4), 6. Dimphna Cusack (1), 7. Victor Hugo (3), 8. Petőfi Sándor (költeményeivel), 9. Charlotte Brontë (1), 10. Theodore Dreiser (2), 11. William Cooper (3), 12. Emile Zola (3 könyvvel). A olvasók 25%-ának (65 személynek) négy kedvelt szerzője: Gárdonyi, Dumas, Mitchell, Jókai. Minden 15. olvasónak választott könyve az *Egri csillagok*, minden 8.-nak vagy ez, vagy az *Elfújta a szél*.

A szépirodalmi igényeknek vázolt szintje és köre látszólag alig haladja meg az általános iskolát végzettekét, tehát a szakiskola idején és a munkavállalás első éveiben nem sokkal gazdagodott a fiatalok szépirodalmi műveltsége. Kiemelendő viszont, hogy a kedvenc könyvek 25%-a kétségkívül rangos szépirodalmat képvisel, s ugyanez elmondható a felmérés időszakában olvasott művekről is. Az általunk összeállított címlistákon szerepelnek még: Dosztojevszkij, Fielding, Graham Greene, Hemingway, Katherine Anne Porter, Illyés Gyula, Moravia, Móricz, Németh László, Remarque, Solohov, Stendhal, Tamási, Tolsztoj, Turgenyev művei is. Többségükben a *Horizont*-sorozatban megjelent művek, de — mint jeleztük — válaszadóink általában hazai könyvkiadásunk termékeit olvassák, azt, ami hozzáférhető számukra Székelyudvarhely két könyvesboltjában, illetve az üzemi könyvterjesztőknél. Sajnos, a hazai magyar és román irodalom reprezentatív köteteit csak nagyon kevesen olvassák.

Székelyudvarhely nem rendelkezik állandó színházzal, operával, így a színielőadásokon való részvétel szükségképpen alkalomszerű: a városba ellátogató művészegyüttesek színpadi előadásainak megtekintésére szorítkozhat. Mikor színdarabot, mikor operát vagy operettet, néha zenés-táncos műsort mutatnak be a városi Művelődési Ház színpadán. Válaszadóink többsége az operettet és a színdarabokat kedveli, de a fenti helyzet figyelembevételével nincs értelme azt vizsgálnunk, hogy nevezetesen mit tekintenek meg, és nem is tehetünk különbséget színház-, opera- vagy operettlátogatók között. (A továbbiakban ezért átfogó értelemben mindannyiukról mint színház- és operalátogatókról beszélünk.).

A színpadi előadások iránti érdeklődés figyelemre méltó: válaszadóink 67%-a színház- és operakedvelő, annak ellenére, hogy 30%-uk falun lakik, tehát ingázó.

Ezen a téren is elsősorban a városon, illetve a falun nevelkedettek, másodsorban a két vállalat munkásalkalmazottai között találunk szembeötlő eltérést. A falusi környezetben huzamosabb ideig élők 63, a városiak 72%-ban színház- és operakedvelők; a cérnagyáriak 64, az ÉGV alkalmazottai 71 százalékban látogatnak színielőadásokat. Bár igaz, hogy a cérnagyári munkásoknak 34, a szomszéd vállalat munkásainak csak 26 százaléka ingázó, ez a különbség csak részben indokolja a színielőadások iránti érdeklődésben mutatkozó aránykülönbséget, mivel az ingázók is „bejárnak", illetve „bennmaradnak" színielőadásokra, másrészt figyelembe kell venni, hogy a nőknek általában 70, a férfiaknak 67%-a színház- és

operakedvelő, és említettük, hogy míg a cérnagyári munkások többsége nő, az ÉGV-ban kevés a női munkás. Arról van szó tehát, hogy az ÉGV-ban dolgozó, faluról „bekerült" munkások esetében fokozottabb művelődési igényt tapasztalunk, mint cérnagyári társaiknál. Ez annak tulajdonítható, hogy: a férfiak közötti kulturális befolyásolás erőteljesebb, mint a nők között, vagy férfiak és nők között, 2. az EGV-ban több az olyan munkafolyamat, amely kollektív munkát követel, s így tágabb tere nyílik a munkatevékenységen belül létrejövő személyi kapcsolatoknak, 3. az EGV-ban, mint régebbi és nagyobb tapasztalatú üzemben — minden jel szerint — jobban megszervezett a közművelődési munka.

Havonta átlagban 8 (hetente 2) film kerül vetítésre Székelyudvarhely egyetlen filmszínházában. Ha figyelembe vesszük, hogy egy kisváros életében a mozi egyidőben kikapcsolódási és művelődési lehetőséget jelent, nem csodálkozhatunk azon, hogy a városka lakosai általában mozikedvelők, s különösen a fiatalok, akik számára a moziba járás természetes módja a szórakozásnak és ugyanakkor ismereteik gazdagításának.

A kérdőíveinket kitöltők 93%-a mozilátogató, közülük 64% rendszeresen jár moziba. (Rendszeres mozilátogatónak tekintettük azt, aki havonta legkevesebb kétszer, gyakori mozilátogatónak, aki havonta több mint hatszor, ritkán moziba járónak, aki havonta egyszer vagy évente csak párszor megy moziba.) A falun nevelkedetteknek 83, a városiaknak 43%-a rendszeres mozilátogató; a nőknek 80, a férfiaknak 54, a cérnagyáriaknak 77, az EGV munkásainak 47 százaléka jár rendszeresen moziba.

Általában azt tapasztaljuk, hogy a művelődés a mozilátogatással kezdődik, ezt követi a szépirodalom, majd a színielőadások iránti érdeklődés kialakulása és erősödése. Az olvasók 94, a színielőadásokra eljárók 100%-a mozilátogató. Az olvasók 72%-a jár színielőadásokra, a színielőadások látogatóinak 98%-a olvas szépirodalmi alkotásokat. (Az olvasóknak mintegy 2%-a nem jár „sehová", de nagyon valószínű, hogy ezek nem olvasnak rendszeresen; mindenesetre, amit olvasnak, az vagy szakirodalom — kézikönyvek, műszaki —, vagy alacsony színvonalú „lektűr".) Ellenkező oldalról is megvizsgáltuk eredményeinket: azok közül, akik nem olvasnak szépirodalmat, 85% nem jár színházba-operába, a színielőadások után nem érdeklődőknek 78%-a ellenben olvas szépirodalmat. A moziba nem járók nem járnak színielőadásokra sem.

Amelyik csoportban, rétegben magasabb a szépirodalmat kedvelők aránya-száma, több látogatója van a színielőadásoknak, de több közöttük a szenvedélyes és ritkán moziba járó; ennek megfelelően kevesebb az átlagos gyakorisággal moziba járó. Ez azt jelenti, hogy a színielőadások kedvelőivé főleg a szenvedélyes (gyakori) mozilátogatók válnak, akik a későbbiekben lemondanak a moziról mint szenvedélyről, s a filmeket hovatovább művészi értékük szerint igénylik és kedvelik, miáltal tulajdonképpen ritkán moziba járókká lesznek. Ily módon a mozilátogatások gyakoriságának megoszlása valamely csoportban jelzi az illető csoport művelődésének intenzitását. Valószínű, hogy aki többet olvas és gyakran jár színházba-operába, annak ritkábban jut ideje moziba menni, ugyanakkor műveltségének elmélyülésével ritkábban is kívánkozik moziba. Több okból kifolyólag nem tudtuk fölmérni, hogy olvasóink mennyit, milyen rendszeresen olvasnak és milyen gyakran járnak színielőadásokra, de a mozilátogatások gyakoriságából arra következtethetünk, hogy az itt vizsgált művelődési élet még nem mondható intenzívnek: a szépirodalmat olvasóknak és a színielőadások kedvelőinek többsége szenvedélyes moziba járó (még); bár igaz, hogy ezek többet olvasnak és gyakrabban járnak színházba-operába, mint az átlagos mozilátogatók.

Adataink szerint a művelődési igényeket legnagyobb mértékben a városi, illetve a falusi környezet befolyásolja. A falusi környezetben felnőtt személyek közül háromszor annyian nem olvasnak szépirodalmat, mint a városon nevelkedettek; 9%-kal kevesebben látogatnak színielőadásokat, s így ritkábban járnak színházba-operába. A falun huzamosabb ideig élők esetében olyan mozikedvelő tábort láthatunk, amely a művelődés kiszélesedésének egyenes vonalú tendenciáját mutatja a mozitól a szépirodalmon keresztül a színház-opera kedveléséig. A városi eredetű munkások esetében a különböző kulturális hatások vegyesen, egyszerre jelentkeznek, ezért az érdeklődési szférák közötti kölcsönhatás nagyobb mérvű és komplexebb. A városi munkásfiatalok korábban kezdenek művelődni, műveltségi színvonaluk ezért is magasabb. A faluról városra került munkások művelődése (akkulturációja) elég gyors ritmusú, bár számos akadályozó tényező

lassítja ezt a folyamatot. A falusi férfiak a művelődés terén mindenesetre hamarabb felzárkóznak városi társaik mellé, mint a falusi nők.

Az ÉGV kulturális hatások szempontjából előnyösebb, mint a Cérnagyár; az ÉGV munkásalkalmazottai általában műveltebbek, mint a Cérnagyár munkásai. (Ennek okaira az előbbiekben már rámutattunk.)

A nőknél valamivel nagyobbnak látszik a szépirodalmi érdeklődés, mint a férfiaknál, ugyanis a nőknek 93, a férfiaknak 90 százaléka olvas szépirodalmat, de minden jel szerint a férfiak között több a rendszeres olvasó. A kedvenc könyveiket feltüntető nők 50%-a a következő négy könyvet említi: 1. *Elfújta a szél* (Margaret Mitchell), 2. *Ketten a halál ellen* (Dymphna Cusack), 3. *Egri csillagok* (Gárdonyi Géza), 4. *Jane Eyre* (Charlotte Brontë). Minden hatodik nő kedvenc könyve az *Elfújta a szél*. A férfiak leggyakrabban említett négy szerzőjének (Dumas, Jókai, Gárdonyi, Verne) hét műve a „szavazatoknak" csak 25%-át kapta. A férfi olvasók legkedveltebb könyve az *Egri csillagok*, de csak minden 18.-nak kedvenc műve ez, vagyis egy tetszést kiváltó könyvnek háromszor annyi „rajongója" van a nők, mint a férfiak között. A szépirodalom iránti érdeklődésben a rangsor: 1. városi nők, 2. városi férfiak, 3. falusi férfiak, 4. falusi nők.

Színház- és operalátogatás tekintetében ugyanez a sorrend. A nőknek általában 70, a férfiaknak 67 százaléka látogat színielőadásokat. A nők esetében tehát nagyobb fokú megosztottságot tapasztalunk a falusiak és a városiak között, mint a férfiak „táborában". A nők is, a férfiak is azonos arányban (91—92%) mozikedvelők, de viszonylag sokkal több nő (80%) jár átlagos gyakorisággal moziba, mint ahány férfi (54%), akik közül több a szenvedélyes és a ritkán moziba járó; ennek megfelelően másfajta művelődési igényeik is erőteljesebben jelentkeznek. A falusi férfiak kétségkívül műveltebbek, mint a falusi nők.

Összefoglalva: a székelyudvarhelyi munkásfiatalok nagy többsége olvas; adataink tükrében fejlődő, alakulófélben levő olvasótábort láthatunk. A szépirodalmi érdeklődés köre és az igényszint nem egységes, fő vonalában alig haladja meg az általános iskolát végzettekét, de figyelemre méltó, hogy válaszadóink 25%-a rangos szépirodalmat olvas és kedvel, ami — elsősorban talán — annak tulajdonítható, hogy sok az érettségizett munkásfiatal — bár nemcsak ők olvasnak rangosabb szépirodalmi műveket. Van tehát termékeny talaj egy ennél gazdagabb és szélesebb körű szépirodalmi műveltség kibontakoztatására, de e célból az érdekelteknek az eddigieknél változatosabb és hatékonyabb utakat-módokat kell keresniük-találniuk. Általában a hazai irodalom terjesztése terén sok a teendő. Hasznos lenne többek között, ha a municípiumi könyvtár és a Művelődési Ház gyakoribb író—olvasó találkozókat szervezne.

Örvendetes tény, hogy nagyarányú igény mutatkozik a színielőadások iránt; a 67% színház- és operalátogató a munkásfiatalok körében magas arányszám.

Végezetül kiemelendő, hogy a közművelődés hatékonyabbá tétele különösen a Cérnagyárban mutatkozik szükségesnek, ahol a vállalat vezetőségének, műszaki értelmiségének sokat kell vállalnia és tennie, hogy legalább az ÉGV-ban folyó kultúrmunka szintjét utolérje — bár ez utóbbival sem lehetünk fenntartás nélkül elégedettek.

Simó Sándor

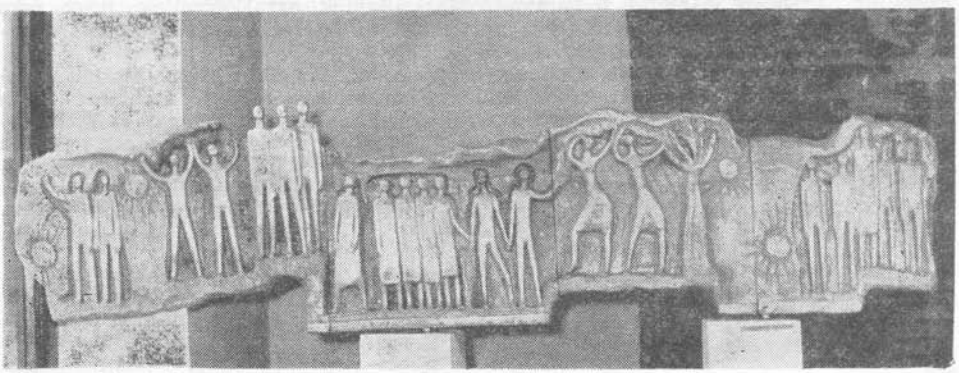

Kós András: Fény

Gyarmattalanítás harmadik sebességgel

„A nemzetközi fejlődés napirendre tűzte annak szükségét, hogy fokozódjék a harc a kolonializmus és neokolonializmus teljes felszámolásáért, a más nemzetek mindennemű kizsákmányolásának és elnyomásának megszüntetéséért, s a világ minden népe nemzeti függetlenségének kivívásáért, szuverén gazdasági-társadalmi fejlődésükért."

(Az RKP programtervezete)

A július 27-i lisszaboni bejelentés Guinea-Bissau függetlenségének elismeréséről, valamint annak közlése, hogy nincs akadály az Angola és Mozambik politikai önállósága felé vezető úton — közelebb hozta a befejezéshez Afrika és egyben az egész világ gyarmattalanításának folyamatát. Amikor Afrika már negyven politikailag független államot számlált, 1974. július 27. a történelmi fejlődés elkerülhetetlen folyománya volt.

A legrégibb, 1456-tól származó gyarmatbirodalom felszámolásának bejelentése mégis elképzelhetetlen lett volna április 25-e — a legsötétebb európai diktatúra megdöntése — nélkül. Másrészt a parancsuralom megbuktatását nagymértékben elősegítette a „tengerentúli tartományokon" kibontakozó nemzeti felszabadító mozgalmak előretörése s az elfojtásával próbálkozó portugál katonaság vérvesztesége.

A dekolonizációs áramlat, amely a második világháború után indult, harminc év alatt teljesen megváltoztatta a Föld politikai térképét. Amióta az óriási nyersanyagtartalékokkal rendelkező új államok fokozatosan saját kezükbe vették nemzeti kincseiket, számottevő befolyást gyakorolnak a nemzetközi kapcsolatok alakulására.

A végnapjait élő gyarmati rendszer utolsó maradványainak számbavétele előtt ezért nem érdektelen visszapillantani a megtett útra, kezdve az ENSZ létrehozása idején e kérdéssel kapcsolatban felmerült ellentétekkel.

A világszervezet megalakulásának előkészítése során egy államcsoport, élén a Szovjetunióval, arra az álláspontra helyezkedett, hogy az Alapokmányban le kell rögzíteni a gyarmati népek önrendelkezési jogát, és az ENSZ révén meg kell gyorsítani az erre irányuló folyamatot. Más államok azzal érveltek, hogy nem minden ország lakossága „készült fel, érett meg" az önrendelkezésre, s ezért ajánlatos a status quo fenntartása.

Negyvennyolc napos vita eredményeképpen az Alapokmányba iktatták minden nép önrendelkezési jogát, sőt ellenőrzés bevezetését a függő területek és az ügykezelő államok fölött. (Nem csupán arról volt szó, hogy a gyarmat és gyarmattartó elnevezést helyettesítsék, hanem utalás történt a rendszer átmeneti jellegére és a világszervezet felelősségére a „függő" területek további sorsáért. A mandátumterületek igazgatásának ellenőrzésére létrehozták a Gyámsági Tanácsot.)

Az ENSZ első öt éve alatt a következő területek nyerték el politikai függetlenségüket:

	A függetlenné válás időpontja	*Korábbi hovatartozás*
Izland	1944	Perszonálunió Dániával
Szíria	1945	Francia mandátum
Libanon	1945	Francia mandátum

Korea (1948-tól Koreai NDK és Dél-Korea)	1945	Japán főkormányzóság
Indonézia	1945	Holland gyarmat
Vietnami Demokratikus Köztársaság (1954-től Dél-Vietnam külön állam; területének nagy része az 1969-ben megalakult Ideiglenes Forradalmi Kormány ellenőrzése alatt)	1945	Francia gyarmat
Transzjordánia (1955-től Jordánia)	1946	Angol mandátum
Fülöp-szigetek	1946	USA-függőség
India	1947	Angol gyarmat
Pakisztán (1972-től keleti része külön állam: Bangladesh)	1947	Angol gyarmat
Sri Lanka (Ceylon)	1947	Angol gyarmat
Burma	1948	Angol gyarmat
Izrael	1948	Angol mandátum
Laosz	1949	Francia gyarmat
Kambodzsa	1949	Francia gyarmat

Az ötvenes években a dekolonizáció üteme meglassult, a gyarmattartó államok igyekeztek megtartani gazdasági és stratégiai pozícióikat a függő országokban. A stagnálás egyik oka a „hidegháború", nem utolsósorban pedig az, hogy korlátozottak voltak az ENSZ rendelkezésére álló eszközök. Íme az évtized mérlege:

	A függetlenné válás időpontja	*Korábbi hovatartozás*
Líbia	1951	Angol—francia katonai megszállás (előzőleg olasz gyarmat)
Szudán	1956	Angol—egyiptomi kondomínium
Marokkó	1956	Francia és spanyol védnökség
Tunézia	1956	Francia védnökség
Ghana (azelőtt Aranypart)	1957	Angol gyarmat
Malaysia	1957	Angol gyarmat
Szingapur (1965-ig Malaysia tartozéka)	1957	Angol gyarmat
Guinea	1958	Francia gyarmat

1960 fordulatot hozott a gyarmattalanítás menetében, aminek okai az ENSZ-en belül és kívül keresendők. Elsősorban két európai „ügykezelő" hatalom zsákutcába került: az algériai háború súlyos belpolitikai válságot idézett elő Franciaországban, az ázsiai birtokaitól megfosztott Anglia pedig gazdasági nehézségei miatt kénytelen volt átértékelni kapcsolatait a Commonwealth tagállamaival, köztük volt gyarmataival.

A világszervezeten belül az új államok, a volt függő területek számának növekedésével fokozódott az antikolonialista tényezők súlya, amelyekhez természetesen odatartoznak a szocialista államok és egyes latin-amerikai országok. Franciaország és Anglia kénytelen volt gyors ütemben feladni a Szaharától délre fekvő birtokait. 1960. január 1-e és november 28-a között a következő 18 terület nyerte el függetlenségét:

	Korábbi hovatartozás
Kamerun	Francia gyámsági terület
Togo	Francia gyámsági terület
Malgas Köztársaság (Madagaszkár)	Francia gyarmat
Zair (azelőtt Kongói Demokratikus Köztársaság)	Belga gyarmat
Kongó Népköztársaság (Brazzaville)	Francia gyarmat
Szomália	Angol védnökség és gyámsági terület
Csád	Francia gyarmat
Gabon	Francia gyarmat
Dahomey	Francia gyarmat
Közép-afrikai Köztársaság	Francia gyarmat
Niger	Francia gyarmat
Felső-Volta	Francia gyarmat
Elefántcsontpart	Francia gyarmat

Szenegál	Francia gyarmat
Mali (azelőtt Francia Szudán)	Francia gyarmat
Nigéria	Angol gyarmat
Mauritánia	Francia gyarmat
Ciprus	Angol gyarmat

„Afrika éve" gyökeres változást idézett elő az ENSZ-ben, amelynek közgyűlése a Szovjetunió kezdeményezésére még a XV. ülésszakon, 1960 decemberében nyilatkozatot fogadott el a gyarmati országok és népek függetlenségének megadásáról, majd a következő ülésszakán különbizottságot hozott létre a nyilatkozatban foglaltak keresztülvitelének tanulmányozására-ellenőrzésére. (A kezdetben 17 tagú különbizottság létszámát 1962-ben 24-re emelték, azóta a „huszonnégyek bizottsága" néven említik.)

Ugyancsak a XVI. ülésszakon a közgyűlés a hatvanas éveket a gyarmattalanítás évtizedének nyilvánította — elvi jelentőségű dokumentumban rögzítve, hogy a kolonializmus összeférhetetlen a világszervezet alapokmányával. Az ENSZ szorgalmazta intézkedések: a) a gyarmattartókra gyakorlandó erkölcsi nyomás (a közgyűlés minden ülésszakán konkrétan egyes függő területekkel kapcsolatban megfelelő határozatokat hoz); b) kényszerítő rendelkezések a Biztonsági Tanács útján (felszólítás a gyarmattartóknak nyújtott fegyverszállítások és egyéb természetű támogatás beszüntetésére — kevés gyakorlati eredménnyel); c) erkölcsi és anyagi támogatás a gyarmati népek számára (e téren az eredmények határozottan pozitívak[1] és d) a nemzetközi közvélemény mozgósítása a gyarmati népek helyzetéről való széles körű tájékoztatás révén.

A gyarmattalanítás évtizedének eredményei:

	A függetlenné válás időpontja	*Korábbi hovatartozás*
Sierra Leone	1961	Angol gyarmat
Tanganyika (1964 óta Zanzibarral együtt: Tanzania)	1961	Angol gyarmat
Kuwait	1961	Angol védnökség
Nyugat-Szamoa	1962	Új-Zéland gyámsági területe
Ruanda	1962	Belga gyámsági terület
Burundi	1962	Belga gyámsági terület
Algéria	1962	Francia gyarmat
Jamaica	1962	Angol gyarmat
Trinidad-Tobago	1962	Angol gyarmat
Uganda	1962	Angol gyarmat
Kenya	1963	Angol gyarmat
Zanzibar (Tanzania)	1963	Angol gyarmat
Malawi (azelőtt Nyaszaföld)	1964	Angol védnökség
Málta	1964	Angol gyarmat
Zambia	1964	Angol védnökség
Maldive-szigetek	1965	Angol védnökség
Gambia	1965	Angol védnökség
Barbados	1966	Angol gyarmat
Botswana (azelőtt Becsuána-föld)	1966	Angol védnökség
Guyana	1966	Angol gyarmat
Lesotho (azelőtt Bászútó-föld)	1966	Angol védnökség
Dél-Jemen (azelőtt Aden)	1967	Angol gyarmat, ill. védnökség
Egyenlítői Guinea	1968	Spanyol gyarmat
Mauritius	1968	Angol gyarmat
Nauru	1968	Ausztrália, Új-Zéland és Anglia közös gyámsági területe
Swaziföld	1968	Angol védnökség
Fidzsi-szigetek	1970	Angol gyarmat
Tonga-szigetek	1970	Angol védnökség

Az 1970-ben tartott negyedszázados jubileumi ülésszakán a gyarmati országok és népek függetlenségének megadására vonatkozó nyilatkozat alkalmazásával kapcsolatos akcióprogram elfogadása révén az ENSZ nagy jelentőségű kötelezettségeket vállalt magára.

Ezt követően több esemény jelezte a világszervezet beavatkozásának, fellépésének változását. A Biztonsági Tanács 1972 februárjában Addisz-Abebában rend-

kívüli ülésszakot tartott, amelynek különleges mozzanata volt több afrikai nemzeti felszabadító mozgalom (Guinea-Bissau, Mozambik, Angola, Rhodesia, Dél-afrikai Köztársaság és Namíbia) képviselőinek meghallgatása, jóllehet a Tanács két állandó tagja, az USA és Anglia küldöttei helytelenítették ezt.

A portugál gyarmatokkal kapcsolatos határozati javaslatot 9 szavazattal fogadták el a Tanács tagjai, hatan pedig tartózkodtak (közte az USA, Franciaország és Anglia delegátusai). A rhodesiai kérdésben tíz afrikai állam határozati indítványát a brit küldött megvétózta.

Kurt Waldheimnak, az ENSZ főtitkárának 1972. márciusi látogatása a Dél-afrikai Köztársaságban Namíbia kérdésének megvitatása végett és a 24-es bizottság küldöttségének körútja Guinea-Bissau felszabadított területein (az akkori portugál kormány tiltakozása ellenére) a program valóra váltásának új gyakorlatát jelzi. Ennek köszönhetően és persze elsősorban a nemzeti felszabadító mozgalmak sikereinek eredményeképpen az elmúlt években így folytatódott a gyarmattalanítás:

	A függetlenné válás időpontja	*Korábbi hovatartozás*
Bahrein	1971	Angol védnökség
Omán	1971	Angol védnökség
Qatar	1971	Angol védnökség
Egyesült Arab Emirátusok	1971	Angol védnökség
Bhutan	1971	India védnöksége
Bahama-szigetek	1973	Angol gyarmat
Guinea-Bissau	1973	Portugál gyarmat
Grenada	1974	Angol gyarmat

Az eddig bejelentett „menetrend" szerint jövőre a következő függő területek nyerik el politikai önállóságukat:

Mozambik	Portugál gyarmat
Angola	Portugál gyarmat
Timor	Portugál gyarmat
Pápua-Új Guinea	Ausztráliai territórium és ENSZ-gyámság
Seychelles-szigetek	Angol gyarmat
Surinam	Holland autonóm tengerentúli terület
Comores-szigetek	Francia tengerentúli terület

Mi az, ami még hátravan száz évvel azon időpont után, amikor Lenin megállapítása szerint *(Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka)* a kapitalizmusnak a monopóliumok előtti szakaszát nagyjából befejezettnek lehetett tekinteni?

1876-ban Anglia, Franciaország és a többi gyarmattartó hatalom birtokai meghaladták a 40 millió négyzetkilométert, a monopolista szakaszban (1919) csupán a Brit Birodalom területe 34,8 millió négyzetkilométer volt, a világ akkor 1 milliárd 800 milliós népességének csaknem 70 százaléka élt gyarmaton, félgyarmaton, valamint egyéb függő területen — és a második világháború végén is nagyjából ez volt a helyzet.

Világrészek szerint az alábbi módon oszlanak meg a még függő területek. Nem számítható ezek közé Rhodesia-Zimbabwe, volt angol gyarmat (389 362 km², lakossága 5 270 000 fő, az európai származásúak száma 235 000), amelynek fehér kisebbségi kormánya 1965-ben kikiáltotta az egyoldalú függetlenséget, jóllehet jogi státusát az ENSZ nem ismerte el, és a Dél-afrikai Köztársaság, volt angol dominium (1 221 037 km², lakossága 21 316 000; az európai származásúak száma 3 800 000), amelynek fehér kisebbségi kormánya apartheid politikát folytat, és elutasítja a többség jogegyenlőségének elismerését. (Nem szerepel a függő területek táblázatában néhány lakatlan szigetcsoport.)

	Terület	*Lakosság*	*Jelenlegi hovatartozás*
Afrika			
Afar és Issza (Francia Szomálipart)	21 700 km²	130 000	Francia tengerentúli terület
Namíbia (Délnyugat-Afrika)	824 292	610 000	ENSZ gyámsági terület a Dél-afrikai Köztársaság megszállása alatt

Sao Tomé és Principe	964	76 000	Portugál gyarmat
Spanyol Szahara	266 000	63 000	Spanyol gyarmat
Szent Ilona	122	5 000	Angol gyarmat
Zöldfoki-szigetek	4 000	232 000	Portugál gyarmat
Amerika és Atlanti-óceán			
Amerikai Virgin-szigetek	344	63 200	Amerikai területium
Angol Virgin-szigetek	153	10 500	Angol gyarmat
Antigua	442	62 000	Angol társállam
Bermuda	53	55 000	Angol gyarmat
Brit Honduras (Belize)	22 900	106 000	Önkormányzattal rendelkező angol terület
Cayman	259	9 500	Angol gyarmat
Dominica	751	72 000	Angol társállam
Falkland (Malvinas)	11 961	2 100	Angol gyarmat
Francia Guyana	91 000	35 000	Francia tengerentúli megye
Grönland	2 175 000	35 000	Dánia közigazgatási része
Guadeloupe	1 779	335 000	Francia tengerentúli megye
Holland Antillák	996	220 000	Holland autonóm terület
Martinique	1 100	310 000	Francia tengerentúli megye
Montserrat	98	5 000	Angol gyarmat
St. Kitts-Nevis-Anguilla	357	57 300	Angol társállam
St. Lucia	616	100 000	Angol társállam
St. Pierre és Miquelon	242	5 000	Francia tengerentúli terület
St. Vincent	388	95 000	Angol társállam
Turks és Caicos	430	6 000	Angol gyarmat
Ázsia és Indiai-óceán			
Brunei	5 765	142 800	Angol védnökség
Hong-Kong	1 031	4 200 000	Angol gyarmat
Karácsony-szigetek	142	3 400	Ausztráliai területium
Kókusz (Keeling) szigetek	14	600	Ausztráliai területium
Makao	16	265 000	Portugál gyarmat
Réunion	2 510	383 000	Francia tengerentúli megye
Óceánia			
Cook-szigetek	234	22 000	Új-Zéland társállama
Francia Polinézia	4 000	109 000	Francia tengerentúli terület
Gilbert és Ellis	734	53 500	Angol gyarmat
Guam	549	86 300	USA területium
Kelet-Szamoa	197	27 700	USA területium
Mikronézia (Marianna-, Marshall-, Karolina-szigetek stb.)	1 779	98 000	ENSZ gyámsági területek USA-közigazgatás alatt
Niue (Savage)	259	5 300	Új-Zéland gyarmata
Norfolk	36	2 000	Ausztráliai területium
Pitcairn	39	100	Angol gyarmat
Tokelau	10	2 000	Új-Zéland gyarmata
Új Hebridák	14 763	80 000	Francia—angol kondomínium
Új Kaledónia	16 750	100 700	Francia tengerentúli terület
Wallis és Futuna	210	8 500	Francia tengerentúli terület
Európa			
Färöer (Foroyar)	1 400	35 000	Dánia autonóm része
Gibraltár	6	26 000	Angol gyarmat

A felsorolt területek 3 500 000 négyzetkilométert alkotnak, lakosságuk pedig 8,5 millió, vagyis a világ népességének hozzávetőleg két és fél ezreléke — ennyire zsugorodott össze három évtized alatt a kétharmad!

Amint a fentiekből kitűnik, a még függő helyzetben levő legnépesebb ország Hong-Kong, a többi lakossága — Namíbia kivételével — alatta marad a félmilliónak, sőt, a legtöbbjüké alig néhány ezer. A gyarmati népek és országok függetlenségének megadására vonatkozó nyilatkozat alkalmazásának akcióprogramja azonban rámutat: „Olyan kérdések, mint a terület kiterjedése, földrajzi elszigeteltsége és erőforrásainak korlátai, semmi esetre sem késleltethetik a nyilatkozat alkalmazását."

Nem sok a valószínűsége annak, hogy a XX. század utolsó negyedében, amikor további változások mennek majd végbe a világon az erőviszonyoknak a haladás és a szocializmus javára való eltolódásában, korunk kolonializmusának fenti maradványai akár évekig tartsák magukat. Az ENSZ tagállamainak létszáma a most folyó és a következő ülésszakon a portugál gyarmatok függetlenségének elnyerése után minden bizonnyal 140-re emelkedik. A világszervezet tagjainak túlnyomó többsége korábban gyarmat vagy függő terület volt, szavuk és súlyuk érezteti kedvező hatását a dekolonizáció további menetében.

Támogatja ezt a folyamatot következetes külpolitikai vonalvezetésének megfelelően hazánk is, amely magáévá tette az 1960-as nyilatkozatban foglaltakat, miszerint „a népek leigázása és kizsákmányolása az alapvető emberi jogok tagadását jelenti, ellentétes az ENSZ Alapokmányával, és akadályozza az egyetemes béke és együttműködés előmozdítását". Az ENSZ-közgyűlés tavalyi ülésszakán Románia társszerzője volt a gyarmati rendszer felszámolását célzó kilenc, határozattá emelt javaslatnak.

Ami az egykori és még mindig függő területek burkolt, közvetett formában történő leigázását és kizsákmányolását illeti, nem fér kétség ahhoz, hogy a neokolonializmus is éppen olyan átmeneti jelenségnek bizonyul, mint a leáldozó gyarmati rendszer.

Erős László

JEGYZET

[1] A szocialista Románia szolidaritása következetesen megnyilvánul abban az anyagi támogatásban, amelyben a nemzeti felszabadító mozgalmakat részesíti és amellyel hozzájárul a nemzeti felszabadítási küzdelem rendkívül nehéz körülményeiből adódó, valamint a gyarmatosítók által az elmaradottság állapotában tartott, már felszabadított területeken felmerülő ugyancsak bonyolult problémák megoldásához. E támogatás formái: káderek képzése, iskoláztatás, az életszínvonal emeléséhez, az egészségvédelemhez nyújtott hozzájárulás, jelentős mennyiségű élelmiszer, ruhanemű, gyógyszer, orvosi felszerelés stb. küldése.

Románia népének a nemzeti felszabadító mozgalmak és az új független államok iránti tömegméretű szolidaritását juttatja kifejezésre az 1971-ben létesített Alap (Fondul de solidaritate şi sprijinire a luptei popoarelor împotriva imperialismului, pentru libertate şi progres social, independenţă naţională şi pace).

Abodi Nagy Béla: Emlék

SZEMLE

Egy XVIII. századi erdélyi értelmiségi különös cselekedeteinek mentségéről

Noha megformálását tekintve korántsem magasrendű művészi, esztétikai érték a Szatmár megyei Alsó-Miszt-Tótfaluban született Kis Miklós néhány verse (a Kolozsvár 1697-es leégése után szerzett, kottával kiadott *Siralmas panasz*, az *Asszonyokról* szóló erkölcsjavító ponyvahistóriához írott pár strófa meg egy kalendáriumbeli *Etikának* rímbe szedett summája), nyomtatásban is terjesztett néhány könyörgése, valamint a helyesírástörténeti vonatkozásai miatt érdekes latin nyelvű *Apologia Bibliorum* és legismertebb munkája, a máig nyolc kiadást megért, híres *Mentsége* — mégis az „erdélyi féniks" emlékezetének már 1767-ben könyvet szentelt az első magyar életrajzi lexikont összeállító Bod Péter, és jó száz esztendeje, Toldy Ferenc óta jelen van (és indokoltan van jelen) minden irodalomtörténeti, művelődéstörténeti összefoglalásunkban.*

A tényirodalom, a dokumentumirodalom nemzetközi divatját több emberöltővel megelőzve vált tízezrek olvasmányává századunkban és egyúttal irodalomtörténetileg fémjelzett értékké *M. Tótfalusi K. Miklosnak maga személyének, életének és különös tselekedetinek Mentsége. Mellyet az Irégyek ellen, kik a' közönséges Jónak ezaránt meggátolói, írni kénszerittetett. Kolosváratt, 1698 Esztendöben* — s ugyanakkor a szépírói szándékkal és becsvággyal papírra vetett összes többi iromány a művelődéstörténetünk kordokumentuma csupán, a tudomány folyamának afféle obligát hordaléka. Ez a három tényező alapvető módon határozza meg Kis Miklós irodalmi rangját.

Bár állandó igyekezettel próbálta főműve, a bevezetésre és 39 fejezetre tagolt *Mentség* mondandóját keretek közé szorítani, sérelmeit csoportosítani, cáfolatait rendben előadni, „barokkos" indulata szétfeszíti a tervezett formát, szenvedélye minduntalan eluralkodik a forma fegyelmén. A kronológia, majd a tematika iránytűje sem elegendő csapongó gondolatmenete kordában tartásához, minduntalan önnön szavába vág, szeszélyes vargabetű vargabetűt követ, újra meg újra megszakad a kapkodó lélegzetvételű előadás, az érvek hadsorait életes dialógusok, egymás után sorjázó analógiák, bibliai és profán művelődéstörténeti példázatok és párhuzamok törik meg. Mégis, ez a kusza szerkezetű, néhol tudálékosan vontatott, latinizmusokkal túlterhelt védekező irat drámai hatású, katarzist kiváltó műalkotás, amelyet összecsapásokat invokáló tartalma, szenvedélyes előadói modora meg mindenfajta irodalmiasságot nélkülöző közvetlen és expresszív kifejezésmódja tesz drámaivá.

A maga igazságát végsőkig védelmező elkeseredett, indulatosan vagdalkozó ember izzó szenvedélye — Hermányi Dienes József óta, aki elsőként tekintette Misztótfalusit a közművelődés mártírjának — máig hatalmába keríti olvasóit. Sajátos módon, az elemi erejű szenvedélynek minden stílusbravúrt nélkülöző „közvetlen" kifejezése ad művészi becset Kis Miklós szokatlan védőiratának, amellyel — jellegzetes írói gesztussal — a nagyközönség, a jelenkori és utókori olvasótábor nyilvánossága elé tálalja panaszát. A méltatlankodás lavinája, az igazában bántott férfi dühének szökőárja zúdul végig a mindenkori olvasó lelkén, és ragadja magával a nagy magyar könyvművész: betűmetsző és tipográfus, jobbágyivadék mesterember-értelmiségi kálváriájának stációin.

Már a megjelenését követő hónapokban megrázó, közvéleményt alakító olvasmány lehetett a *Mentség:* szerzőjének ugyanis 1698. június 13-án Nagyenyeden nyilvánosan kellett bocsánatot kérnie megbántott „irégyeitől", Némethi Sámuel és Csepregi Mihály kolozsvári református lelkipásztoroktól, s visszavonó

* *Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége.* Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közzéteszi Jakó Zsigmond. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.

levelet nyomtatnia. Egyúttal a vádiratként értékelt védőiratát a zsinat színe előtt szétszaggatták, föllelhető példányait megsemmisítették.

Az eklézsiamegkövetés halálosan földúlta lelkét, az izgalmakba belebetegedett, hiába orvosolták pár hónap múltán főbb sérelmeit (eltekintettek attól, hogy nyomtatás előtt egyházi cenzúra elé bocsássa kiadványait), 1699 elején végzetes szélütés érte. Életének utolsó esztendeit, 1702-ben, 52 éves korában bekövetkezett haláláig, félig megnémultan, kezére és lábára magatehetetlen bénán, de ép értelemmel kínlódta végig. Pompás temetést kapott, egyházi és világi méltóságok kísérték utolsó útjára, a Házsongárd oldalába. Számos nagytekintélyű pap és tudós professzor méltatta érdemeit zengzetes orációkban. „Példás emlékezetre méltó nevét" barátja és pártfogója, Pápai Páriz Ferenc búcsúztató versben örökítette meg. Halotti kártája tipográfiai remeklés, melybe az első disztichont, *Ecce homo* címen, maga Csepregi Turkovics Mihály uram írta...

Tekintsük át, miként desztillálta le az egykori kolozsvári tipográfus életútjának, tragédiájának tanulságát irodalmi köztudatunk.

Miután iskoláit Nagybányán és Nagyenyeden elvégezte, és Fogarason tanítóskodással céljához elegendőnek vélt pénzt (700 forintot) összekuporgatott, püspöke megbízásából, 30 éves fővel Hollandiába utazott a magyar nyelvű Biblia kinyomtatásának kieszközlése végett.

Rövid idő alatt Amszterdamban, a XVII. századi európai nyomdászatban vezető szerepet játszó városban, a leghíresebb mestereknél tanulta ki a könyv készítésének minden csínját-bínját, és csakhamar korának legjobb betűtervező és -metsző művészeként emlegették Itáliától a Kaukázusig. Köztudomású, hogy a grúzok fölkérték betűtervezésre, de teljes sorozat „típusokat" metszett firenzei, angliai és talán vatikáni megrendelők számára is. 1686-ban Amszterdamból írja, hogy újabb munkájában „nem kis mértékben segített az a gyakorlat, amelyet különféle népek írásában, mégpedig a latin, német, héber, rabbinisztikus és német-héber, görög, szír, szamaritánus, kopt vagy egyiptomi és különösképpen az örmény betűk [metszésében] szereztem". Nemcsak híre volt világraszóló, hanem jövedelme is: „néha targoncával tolták a pénzt szállásomra" — állítja. Úri kényelemben élhetett, vagyont gyűjthetett volna a gazdag Nyugat-Európában. Ehelyett azonban négy-öt ember munkáját végezve, szűkösen tengődve kuporgatta az aranyakat, hogy az Erdélyi Fejedelemség agóniájának esztendeiben, miközben évekre megfeledkeztek az itthoniak róla, saját költségére és kockázatára 1685—1687-ben, több ezer példányban „kisded formájú" Biblia meg zsoltároskönyv kiadására vállalkozzék. Példájával bizonyítván, „hogy egy szegény legénynek szives devotiója [buzgósága] többet tészen, mint egy országnak immel-ámmal való igyekezeti". És tíz esztendei dicsőséges nyugat-európai munkálkodás után, 1690-ben, mintegy 40 000 forint értékű nyomtatványával és vagyont érő betűkészletével, nyomdafelszerelésével visszatért a Habsburg-iga alá kényszerített szülőföldjére, végleg letelepedett az elszegényedett Erdély fővárosában.

Kis Miklós saját metszésű gyönyörű betűivel nyomott kiadványai könyvremekek, a korábbinál kevesebb fordítói tévedéssel és sajtóhibával készült amszterdami nyomtatványai különösen azok. Azonban a nem kívánt jobbítások, módosítások miatt, bár az erdélyi református egyház évtizedeken át eredménytelenül próbálkozott újranyomtatásával, mégsem fogadták szívesen a szép és olcsó, 12-ed rétű amszterdami Aranyos Bibliát. (II. Rákóczi György fejedelem a karteziánus Apáczai Csere Jánost méltónak találta volna a fejérvári nagy toronyból a Marosba hajítani, félszáz esztendővel később pedig a pipogya Apafi Mihály helyett kormányzó Teleki Mihály jelentette volt ki Kis Miklós magyar Bibliájának előkészületeiről értesülvén: „Méltó volna annak a Tengerbe vettetni!") Bár hazatérte után egy időre elcsitult a szövegmódosítások miatti méltatlankodás, később sem méltányolta a hivatalosság önzetlen feladatvállalását meg könyveinek szépségét, és alig egy-két jóakarója (elsősorban Pápai Páriz Ferenc és az Erdélyből kis Hollandiát álmodó Bethlen Miklós) kelt védelmére számos és egyre sokasodó „irégye" ellenében.

„Hogy könyvekkel bővítsem és olcsóítsam e hazát" — tűzte célul maga elé az anyanyelvű műveltség terjesztésének feladatát, amelyet összekapcsolt a szegényebb társadalmi rétegek felemelésének szándékával. Népkönyvek és olcsó vagy ingyenes ábécé kiadására van szükség, „melyből — úgy gondoltuk — a parasztok mind olvasni tudókká lesznek" — vallotta.

Meddő maradt a helyesírás egységesítésére, tökéletesítésére tett kísérlete is: „szerkesztői" fáradozását, amellyel nemegyszer illusztris szerzők, papok, professzorok kéziratainak írásmódját, sőt értelmi hibáit javítgatta, gáncs követte és fölháborodás. „Nem szeretem a tudós tipográfust!" — vágták a szemébe. Méltatlanságok sorát kellett elszenvednie. Amikor lehetett, csorbították az egyházi

személyekével megegyező kiváltságait. Jogtalanul megadózták, katonaságot szállásoltak nyakára, anyagi romlását akarták, gátolták mestersége folytatásában, ugyanakkor kevesellték kolozsvári kiadványait, igyekeztek lejáratni, „vasművesnek" titulálták, gúnyolták, még fiatal felesége öltözködését is — cifrának találván — kifogásolták. Panaszainak konklúziója: „Eleitől fogva hallottuk, hogy az erdélyi ló meg szokta hányni az embereket"; másutt: „Nem egyebet töltenek tehát, hanem a tollaimat tépték ki, hogy jobban repülhessek."

A szakmabelieknek szánt latin nyelvű védekezését közöny fogadta, prózában írott paszkvillusával, a *Mentség*gel ezután fellebbezett a közvéleményhez. Az ismeretes eredménnyel. Kevés olyan szomorú és elképesztő nyomtatvánnyal találkozhatunk, mint amilyen az 1698. évi nagyenyedi zsinat határozata és a porig alázott „tudós tipográfus" bocsánatkérő levele, a *Retractio*. (Jakó Zsigmond válogatásának 350—352. lapján olvasható mindkettő.)

Kis Miklós pöre — legalábbis sokáig úgy tűnt — befejeződött a századfordulón Gyalui Farkas és Dézsi Lajos munkálkodása következményeként, akik kiadták és elhelyezték irodalomtörténetünkben a *Mentség*et, kialakítván a közelmúltig érvényesnek tudott értékelést az egykor szembenálló felekről. A történeti, irodalomtörténeti kutatás azonban állandóan gazdagította a korábban véglegesnek vélt képet, új részletek bukkantak föl, és rég ismert tények kaptak más megvilágítást a részleteredményeket közreadó újabb magyarországi, hazai és nyugat-európai publikációk fényében. Az elmúlt emberöltő alatt Szíj Rezső és Haiman György gazdagították összefoglaló jellegű munkákkal az irodalmat; de a szövegközlések, tanulmányok, cikkek, helyesbítő megjegyzések száma több tucatnyi. A legutóbbi néhány esztendőben különösen megnövekedett az érdeklődés a néhai kolozsvári tipográfus iránt, és jó néhány régebben föltett részletkérdésre sikerült véglegesnek tetsző választ kapni. Haiman György nyomdatörténeti vonatkozásban egészítette ki korábbi ismereteinket, több nyugat-európai kutató pedig — Harry Carter, Carl Björkborn, G. W. Ovink, Buday György, Molnár József — és az amerikai Jack Werner Stauffacher például egyebek mellett a nyomtatott betű egyetemes történetében korszakalkotó holland eredetű betűtípusok egyikéről — amely ma Janson-antikva néven ismert szerte a világon — bizonyították be, hogy Kis Miklós munkája. Herepei János Szegedről, Bóné Gyula Rotterdamból járult hozzá jelentősen a korábbi vélekedések (így Némethi Sámuel és Csepregi Turkovics Mihály szerepének) korrigálásához.

Tehát Jakó Zsigmond professzor szerencsés időpontban vállalkozott 80 lapnyi bevezető tanulmányában, a tőle már megszokott széles kitekintésű, minden részletében megalapozott, a korábbi szépszámú téves nézetet polemizálás nélkül helyreigazító modorában az eddigi eredmények összegezésére. A további kutatásnak pedig *Levelek és irományok* alcím alatt, 200 lap terjedelemben seregnyi, nehezen hozzáférhető, régi kiadványokban szunnyadó vagy levéltári gyűjtőmunka révén újonnan kibányászott szöveg közreadásával tesz igen nagy szolgálatot. (Ugyanakkor minden adódó alkalommal fölhívja a figyelmet „a fehér foltokra", az ezután elvégzendő feladatokra. Elsősorban „az erdélyi féniks" utóéletére, a még évszázadokon át használt betűkészlete, dúcai, bélyegzői sorsára tereli várható haszonnal a kutatók érdeklődését.)

Inkább az átlagolvasó számára tanulságos a *Példás emlékezetre méltó neve*... fejezetben Pápai Páriz Tótfalusit búcsúztató versének és a halotti kárta részleges fordításának közreadása. A gondos jegyzetapparátus és a teljességre törekvő könyvészeti összeállítása mintaszerű, a Kriterion *Fehér Könyv* sorozatának következő kötetei számára példa lehet. Örvendhetünk annak is, hogy nem fukarkodtak az illusztrációkkal: 12 szövegközti ábra, 36 kép műmellékleten és a 3 külön csatolt melléklet gazdagítja a hatodfélszáz oldalas vaskos kiadványt. Biztosan sokakat érdeklő módon nóvum a halotti kárta reprodukálása; szívesen olvastuk volna viszont minden verse magyar fordítását. A válogatás a hagyományos utat követte: a *Mentség* mellett a szemelvényes *Apológiát*, valamint az amszterdami *Zsoltárok* és a *Tripartitum* (1698) előszavát találjuk mai helyesírással. Sajnáljuk viszont a legfontosabb ismert, különben nem terjedelmes Kis Miklós-vers, amely zenetörténetünknek is fontos emléke, a *Siralmas panasz* kimaradását. Úgy véljük, célszerű lett volna Kis Miklós nyomtatványai jegyzékének közreadása is.

Ez a gazdag, kitűnően összeállított, hasznos kötet azonban sajnos nem nyomdai remeklés. A bőrkötéses *Philobiblon*, Kós Károly *Székely balladák*jának számozott példányai, Nagy Imre *Kétszáz rajza* után kívánatos lett volna legnagyobb könyvművészünk emlékét is egy méltó kivitelű könyvvel megtisztelni, folytatva az 1940-es, 1964-es meg az 1972. évi kiadások hagyományát. Bizony a képszerkesztés ötlettelen, nem elegáns, a műmellékletek egyik-másik lapja (a 4.,

13., 14., 20. számú például) nem válik a kolozsvári cinkográfia és nyomda dicsőségére. A szöveg nyomása egyenetlen, az egyes ívek papírjának minősége különböző, a betűhibák sem lelket gyönyörködtetőek. Tótfalusi Kis uram idestova 300 esztendeje a mainál mennyivel szegényesebb officínában, milyen gyarló papírra és festékkel nyomott remekművű könyveket Kolozsvárott! S bizony nem valami „optimális munkalégkörben". Okkal szedette *Mentség*e kolofónjába: „A nyomtatásban imitt-amott esett Typogr. vétkek nem kitsiny ok miatt estenek: mellyeket mindazáltal a Beszédnek értelméből könnyen eszébe vehet és eligazíthat a K. O."

A legnagyobb magyar nyomdász kezdeményező szerepe jelentőségének lebecsülése nélkül tudomásul kell vennünk, hogy a XVII. század végéig Krakkótól Brassóig több mint kétezer magyar nyomtatvány került ki a sajtók alól, s nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy Kolozsvárott Heltai Gáspár munkálkodásától Kis Miklós föllépéséig több száz kötetet nyomtattak ki, csak 1670—1694 között is száz és valahány kötetet. S ha készítőik nem is saját metszésű betűket használtak, ezeknek a kiadványoknak jelentős része igen szép munka.

Érdemes megfigyelnünk, hogy sokáig Kis Miklós „pörében" szinte kizárólag a vádirat, a *Mentség* alapján ítélkeztek az érzelmeiktől erősen befolyásolt kutatók vagy közírók. Mintegy évtizede kezdődött el egy, a korábbinál tárgyilagosabb, nemcsak a *Mentség*re alapozó, hanem a többi korabeli forrással is számoló vizsgálódás, amely kiderítette, hogy Némethi meg Csepregi kolozsvári tiszteletesek „a tudós tipográfussal" nem „az egyházi maradiság és reakció vezetőiként" állottak szemben, hiszen maguk éppen koruk leghaladóbb ideológiáját, a felvilágosult vallásosságot, kartezianizmust, coccejanizmust képviselték Erdélyben, hanem mint rangjukban, emberi hiúságukban sértett, tekintélyükre kényes vezető férfiak. A szembenálló felek viszonya fokozatosan vált gyűlölködéssé. Kapcsolataik megromlásához a megszállottként dolgozó — és megszállottként hadakozó — Kis Miklós nagymértékben maga járult hozzá. Az sem vált hasznára, hogy a gyarapodó torzsalkodásokban gyakran neki volt igaza.

Vajon, ha galambepéjű emberek lettek volna is ellenfelei (nem voltak azok!), eltűrték, eltűrhették volna-e, hogy bárki is a farizeusokhoz hasonlítsa, egyházuk kártevőinek, ellenségeinek titulálja őket? (*Mentség*, Jakó Zsigmond kiadása 172.)

Csepregi Mihály lelkipásztort, a kolozsvári református kollégium filozófia és keleti nyelvek tanárát kicsúfolta, hogy mennyire hiú a protokoll betartására (i. m. 176.), és fölemlegette, hogy Amszterdamban 60 tallért kölcsönzött volt neki (236.). „Ki miben gyakorolja magát, abban lehet perfectus" — vetette szemére a prédikációira büszke Némethi Sámuelnek, az erdélyi coccejánus-karteziánus irányzat vezető személyiségének, kollégiumi professzornak, II. Apafi Mihály fejedelem nevelőjének. Továbbá még így jellemezte: „egy tsepnyire alább való ember ő kegyelménél nem vólnék, ha csak elmére kellene" (181.). Állítása szerint különb halotti beszédet írt, mint a lelkészek (257.), de más papokat, professzorokat ugyancsak kioktatott, minden bizonnyal többször is szóban, aztán nyomtatásban az *Apologiá*ban, majd a *Mentség*ben, nemcsak helyesírási, hanem textológiai kérdésekben is (245.). Évi 25 véka búza miatt ujjat húzott az ország leghatalmasabb emberével, Erdély első gubernátorával, Bánffi Györggyel. Noha megállapította, hogy „jobb az emberség a káposztás húsnál", seregnyi polgárral pereskedett, „szükségtelen törvénykezésekkel" vesztegette idejét (196.). Ilyen sikerei miatt válhatott túlzottan magabiztossá, merhette leírni: „mert sokan vannak ellenem, elmémet pennára kell vennem, és ha mégis nem állanak el rólam, ezentúl bizony még vastagabbat várjanak" (185.), sőt még az erdélyi viszonyok, a rajta esett sérelmek külföldi kiteregetésével is fenyegetőzött (271.).

Hermányi Dienes szerint „vala fekete és gondolkozó komor ember... míg Hollandiában vala, az akadémizáns deákok úrnak tartják vala", de bizony kora Erdélyében nem urazták meg a nyomdász mestert (462.).

Ő azonban nem törődik bele a társadalmi lefokozásba. Szemléletében furcsán keveredik a gazdag ember gőgje a kétkezi munkájára rátarti mesterember öntudatával; fiatal felesége nemesi származására éppúgy büszke, mint a maga tudományos ismereteire. Helyenként úgy fogalmaz, mint bármelyik korabeli értelmiségi, nagyszerű gondolatai vannak az iparfejlesztésről, de bizony következetesen legögöli a vargákat, akikkel a templomban egy sorba akarták ültetni „irégyei". Okkal tartja sokra szakismereteit, viszont tudatosan nem osztja meg tudását tanítványaival — noha egyetlenegyszer sem kérik föl erdélyi működése alatt új betűk metszésére... Önhittsége minden korban ellene fordította volna környezetét: „Professzorok s Papok jobbaknál jobbak vannak, illyen hitván vas műves pedig nem tsak Kolosváratt, de az egész Magyar birodalomban; nem ott, de még az egész világon sintsen" — állítja önmagáról (274.).

Alkalmazkodásra teljesen képtelen, bukásra ítélt személyiség volt. Kóros személyiségfejlődésének „kulcsélménye" bizonnyal a keresdi utazás lehetett. — Meglepő, hogy pszichológiai, pszichiátriai érdeklődésű kutató mindeddig nem érdemesítette figyelemre a *Mentség*et és szerzőjét!

Habár többször hangoztatta, hogy Erdély nem „Belgium", helyzetét, kapcsolatait embertársaival helyesen fölmérte, képtelen volt helyzetfelismerését a maga javára fordítani: „És átal látván melly idegen e Nemzet a közönséges [közösségi] jótól, hasonlítám azt s magamat ahoz, mikor egy terhes szekér eleibe tíz ökröt fognak. Azonban mikor megindítják, egy közzülök tehetsége szerint húzza; de a többi nem hogy húzná, hanem még inkább vissza vonnya a jármot. Ebben hogy az Uraimék vóltak akadályok, nem kell kételkednem" (268.).

A XVII—XVIII. század fordulójának, a Rákóczi-szabadságharcot megelőző éveknek erdélyi világa reménytelenül bomló, a közeli megújulás kilátása nélkül bomló társadalom képét mutatja. És teljességgel elképzelhetetlen egy olyan széthullófélben lévő társadalom, amely eltűrné még egy különben olyan értékes tagjától is, mint amilyen Kis Miklós volt, az ilyen hangvételű feddést: „Én-is nagyobb bosszút e nemzeten nem tehetnék, mintha idehagynám... mert én akármely szegletibe is mennék a keresztyén világnak, mindenütt jobb állapotom és betsületem vólna, mint e háládatlan hazában." Másutt: „ez-is hát nagy oblatio [felajánlás] vólt tőlem ollyan háládatlan Hazával, melly javára igyekező fiát illy betstelenül tractalja." Megint másutt: „Én nemzetem hasznára nagyot tselekedtem; de maga ez a nemzet engemet sok jó igyekezetimben meggátolván, és azt tselekedvén, hogy nekem se magános személyekkel, se a közönséggel [társadalommal] úgy mint kellenék, jót tenni tehetségemben ne légyen." (178—179., 223. és 232.)

Művelődéstörténetünk mártírja volt, aki maga gyűjtötte fejére a parazsat.

Katona Ádám

Kultúra és filozófia

Az a terjedelmes bevezetés, amellyel 1968-ban Alexandru Tănase mintegy megvetette a hazai marxista igényű kultúrfilozófiai vizsgálódás alapjait, egyszersmind elkötelezettséget is jelentett a szerző számára. Ő maga annak idején, munkájának propedeutikai jellegéről és céljáról szólván kifejezett ígéretet is tett az elméleti ugartörés folytatására. Persze, ez az ígéret akkor nem lehetett több egy jövőre intézvényezett üres váltónál, de a propedeutika egész gondolatrendszere már sejteni engedte, hogy a szerző fő érdeklődése mindenekelőtt kultúra és humanizálódás történelmi viszonya felé fordul. Ez az összefüggés — fogalmazta meg már a bevezetés — belsőleg szerves, ugyanakkor roppant ellentmondásos.

Nos, az elmúlt évben közreadott két újabb munkájában — *Cultură şi religie* [Kultúra és vallás]* és *Cultură şi umanism* [Kultúra és humanizmus]** — Al. Tănase mintegy folytatni kívánja a szóban forgó gondolat részletes kibontását. Talán helyesebb volna azt mondanunk, hogy e két újabb könyvében visszatér ehhez a gondolathoz, ám ez a visszatérés — ha szabad magunkat így kifejeznünk — bizonyos értelemben „odüsszeuszi", amennyiben újabb kutatások gazdag eredményeit hozza magával.

Első látszatra úgy tűnhet, hogy a fenti jellemzés csupán a *Cultură şi umanism* című kötetre vonatkozik, hiszen a másikkal — címében megjelölt problematikájánál fogva — csupán kevés köze lehet ahhoz a gondolathoz, amelyet a *Bevezetés* a kultúra és humanizálódás történelmi összefüggésének tételében megfogalmazott. Kétségtelen, hogy kultúra és vallás összefüggése olyan kutatási témaként is felfogható, amelyben a hangsúlynak szükségképpen vallástörténeti, vallásszociológiai, valláspszichológiai stb. kérdésekre, egyszóval vallástudományi szempontokra kell esnie. Éppen az ilyenfajta értelmezésből adódó követelmények elhanyagolását rója fel a szerzőnek e könyvről írott recenziójában (*Revista de filozofie*, 1973. 12.) Petre Berar, akinek kritikája — kizárólag a könyv címét véve alapul — vitathatatlanul jogos. Ha most mégis vitába szál-

* Cultură şi religie. Editura politică. Bucureşti, 1973.

** Cultură şi umanism. Editura Junimea. Iaşi, 1974.

lunk Berarral, nem azért tesszük, mintha meg akarnánk kérdőjelezni — akár egy pillanatra is — az általa igényelt értelmezés, valamint az ebből fakadó követelmények jogosságát. Tagadhatatlanul igaza van Berarnak abban, hogy a szerző értelmezésében a két terminus egyértelműen ellentétes jelentést kap: a kultúra kizárólag a világi, egyszóval a nem vallásos gondolkodási és cselekvési mód kifejezője és megtestesítője lesz; a vallás ezzel szemben egyértelműen a kultúrát tagadó vagy korlátozó mozzanat képviselőjeként jelentkezik. Ám éppen annyira igaz az is, hogy amennyiben a társadalmi fejlődés irányát, tendenciáját tartjuk szem előtt — márpedig a sajátosan kultúrfilozófiai megközelítésnek ez az egyik fő követelménye —, akkor kultúra és vallás szembesülése nemcsak valóságos, hanem ugyanakkor meghatározó mozzanat is. Amikor könyvében olyan kérdések elemzésére vállalkozik, mint például: világi és vallásos a mitológiai kor kulturális szinkretizmusában, az emberi lét státusa a világi és a vallásos kultúra szemléletében, szocialista humanizmus és vallás stb., Al. Tănase tulajdonképpen a jelzett mozzanat történelmileg sajátos jelentkezéseit próbálja nyomon követni.

Persze, ha a *Cultură și religie* című munkát önmagában vesszük szemügyre, akkor nemcsak hogy hiányérzetünk támad, hanem kultúra és vallás ellentétpárként történő tárgyalását is valamelyest mesterkéltnek, erőltetettnek és indokolatlannak fogjuk találni. Mihelyt azonban a két munkát együtt — vagy ha úgy tetszik, egymásból — próbáljuk olvasni, rá fogunk eszmélni arra, hogy ez a tárgyalási mód a szerző kultúrfilozófiai koncepciójából logikusan következik. Két, sajátosan értelmezett összefüggéssel van lényegében dolgunk: az egyik kultúra és vallás ellentmondása, a másik kultúra és humanizmus szerves összetartozása. Az előbbi abból ered, hogy tulajdonképpeni lényege szerint a vallás az ember természet feletti uralmának mindenkori gátját, korlátját jelentette; az utóbbi abból következik, hogy a kultúra objektíve a társadalmiság, az emberi mozzanat érvényesülését, fejlődését és ezzel együtt a természeti elem fokozatos visszaszorítását fejezi ki és testesíti meg.

Bár végeredményben a két összefüggés két különböző síkban helyezkedik el — hiszen az első jobbára tartalom—forma viszony, míg a második a tartalom struktúra-mozzanatait ragadja meg —, mégis abban a filozófiai megközelítésben, amelyet a szerző kínál, ezek a síkok mintegy összefutnak, átfedik egymást. Nem egyszerűen csak arról van szó, hogy végső soron itt is meg ott is a vizsgálódás tulajdonképpeni célja a kultúra státusának filozófiai azonosítása. Talán sokkal inkább arról, hogy abban az alapvető vonatkozási rendszerben, amely a szerző vizsgálódásának mintegy alfája és ómegája is egyben, a két összefüggés egyetlen, kétoldalú viszonnyá olvad. Nos, ez a vonatkozási rendszer nem más, mint a dialektikusan értelmezett emberi lényeg, a sajátosan emberi létmód.

Kultúra és humanizmus összefüggését az ember sajátságos létmódjának perspektívájából vizsgálni magától értetődő követelmény. Ráadásul kitűnő alkalmat kínál arra — és a szerző él is vele —, hogy betekintést nyújtson a humanizmus mai tartalmát feszegető jelenkori vitákba (lásd a könyv I. fejezetét), illetve a modern kultúra válságával kapcsolatos problémákba (lásd a III. fejezetet). De mennyiben indokolt ez a megközelítési mód kultúra és vallás összefüggésének elemzése esetén? Természetesen csak annyiban, amennyiben ezt az összefüggést már eleve úgy fogjuk fel, mint a kultúrateremtés folyamatában kibontakozó emberi öneszmélés, önértékelés, önigenlés belsőleg ellentmondásos viszonyát. Ezért nem véletlen, hogy a *Cultură și religie* és *Cultură și umanism* nem elemezhető és nem értékelhető külön-külön. Persze, itt most nem annyira a formailag is szembeötlő témarokonságra gondolunk, hanem inkább a mondanivalónak arra a kölcsönösségére, mondhatnók komplementaritására, amely ezt a két külön tanulmányt valójában egyazon munka egymást követő köteteivé avatja. Mondanivalójuk éppen azért közös, mert a szerző mindkettőben a kultúra sajátosan emberi lényegét bontja ki, méghozzá olyannyira azonos perspektívából, hogy mindegyikben jelen van — szervesen — a másik összefüggés is. Amikor vallás és kultúra belső ellentmondását fedi fel, lényegében az igazi kultúra és az emberi emancipáció, a kulturalizálódás és humanizálódás összetartozását mutatja ki; mikor kultúra és humanizmus összefüggését teszi vizsgálata tárgyává, akkor az elidegenedettségében tótágast álló polgári civilizáció megbomlott tudatának hazug mítoszait leplezi le, a modern vallást teremtő technikaimádat, technofóbia, kultúrcsömör belső antinómiáját tárja fel.

A két különböző síkú összefüggés egységbe foglalása a sajátos vonatkozási rendszer révén, természetesen, számos új terminológiai problémát is felvet. Ezek között nyilván a kultúra fogalmának értelmezése nemcsak az egyik legizgalmasabb, de egyben a legtöbb fejtörést oko-

zó kérdés. Nem csoda, hiszen egy Amerikában készült kritikai áttekintés szerint a jelenlegi szakirodalom a kultúráról mintegy 160 különböző meghatározást tart számon (A. Kröeber—C. Kluchohn: *Culture, a Critical Review of Concept Definitions).* Persze, Al. Tănase itt elemzett két munkájában nem a kultúra ilyen vagy olyan definiálásáról van szó; számára a fő probléma a kultúrának mind genetikai, mind funkcionális, mind pedig strukturális szempontból egységes értelmezése, egyfelől kultúra és vallás, másfelől kultúra és humanizmus egybevetése alapján.

Úgy tűnik, a szerző ezt az egységet az ember megismerő és önmegismerő tevékenységében véli felfedezni, vagyis az embernek ama, nembelileg sajátos képességében, hogy megértse a külső természet törvényszerűségeit, felfedje tulajdon lényegi erőinek titkát, és így úrrá lehessen rajtuk. Az a mód, ahogyan a vallással ellentétben a kultúra külső és belső funkcióját körvonalazza (*Cultură și religie,* 150—167.), illetve a humanizmus összefüggésében a kultúra objektív és szubjektív dimenzióját megragadja (*Cultură și umanism,* 189—199.), valóban egy funkcionálisan és strukturálisan viszonylag egységes kultúraértelmezés lehetőségének irányába mutat.

Csakhogy ennek a többé-kevésbé egységes értelmezésnek ára van, és nem is jelentéktelen. Olyan kultúrakoncepciót követel ugyanis, amely az emberi lét tudatos és spontán mozzanatának egyértelmű elhatárolását írja elő. Amikor a szerző e követelmény szellemében két zónára osztja az ember értékvilágát, egyfelől a kultúra birodalmára, másfelől az úgynevezett közös értékek axiológiai övezetére, nem számol azzal, hogy ily módon a kultúra fogalmát — tulajdon eredeti kiindulópontjával ellentétben — akarva-akaratlan leszűkíti, és ráadásul olyan értelmet kölcsönöz neki, amely elhatárolja azt a tényleges emberi gyakorlattól. „Kiinduló hipotézisünket — írja a szerző — a két zóna meghatározásában a következőképpen fogalmazhatnók meg: a közös értékek axiológiai övezete lényegében maga a humanizált és szocializált biologikum, a kultúra övezete viszont nem más, mint a szellemi rangjára emelt emberi és társadalmi mozzanat...“ (*Cultură și umanism,* 63.) A szóban forgó elhatárolás végső soron nem eléggé világos; a jellemzés szerint ugyanis a kérdéses két zóna nem azonosítható sem azzal, amit Heller Ágnes *A mindennapi élet*ben a magában-való és a magáért-való objektivációk világának nevez, sem pedig a mindennapi és nem mindennapi lét szerinti felosztással.

Úgy vélem, az a struktúrafelosztás, amelyet a szerző hipotézise kínál, éppen attól az alapvető igazságtól vonatkoztat el, amelyet Marx még a *Feuerbach-tézisek*ben így fogalmazott meg: a társadalmi élet lényegében gyakorlati. Ezért az igazi hiba nem is abban van, hogy a tudatos mozzanat egyértelmű és szinte abszolutizált értelmezése révén a kultúra jelentéstartalma túlságosan leszűkül. Végtére is a kultúra valójában nagyon is sokarcú jelenség, s kézenfekvő, hogy fogalmához számos különféle jelentés tapadjon. De éppen azért, mivel rendkívül összetett, sokrétű jelenség, óvakodnunk kell attól, hogy az egységes értelmezés esetleg formállogikai követelménnyé sekélyesedjék, és akarva-akaratlan a valóságos ellentmondás-mozzanatok kiiktatását jelentse. Kultúra és vallás ellentmondása egyik mozzanat számára sem valamiféle külsődleges viszony, hanem meghatározott társadalmi viszonylatok, valamilyen közösségi formák egységén belül érvényesülő összefüggés. Ugyanígy kultúra és humanizmus összetartozása sem jelent valamiféle abszolút ellentmondásmentes egységet, még a szocialista társadalom viszonyai között sem.

Sztranyiczki Gábor

Az „IS-IS” módszere és filozófiája

Egymást követő három könyve után (*Humor és filozófia,* 1969; *Az optimizmus védelmében,* 1971; *Elmélkedések a célszerűségről,* 1972) Balázs Sándor újabb kötettel jelentkezett (*A véletlen,* 1974). Rövid hat év alatt négy monografikus igényű mű — monográfiaszegény hazai magyar filozófiai irodalmunkban — mindenképpen meggondolkoztató teljesítmény. A marxizmus reneszánszát meghirdető útkereső forrongásban (talán) egyedül Balázs Sándor halad változatlanul a maga, korai tanulmányaiban „kicövekelt“ útján. Páratlan termékenységét azonban önmagához való következetességével éppúgy nem lehet kielégítően megmagyarázni, mint tehetségével vagy szorgalmával. Ne feledjük:

négy eltérő tárgyú és jellegű monografikus írásról van szó, melyben a szerző esztétikai, történelemfilozófiai, etikai, illetve ontológiai szempontokat egyaránt érvényesít. S mindezt szintézisre törekvő, ám megvalósított szintézisekben mégis olyannyira szegény filozófiai irodalmunkban. Egy ilyen szintézishez ugyanis nemcsak arra van szükség, hogy napjaink szerteágazó ideológiai törekvéseinek és gondolkodási irányzatainak terminológiáit közös nevezőre hozzuk. Valódi szintézis elképzelhetetlen az említett irányzatok társadalmi-politikai konzekvenciákat is vállaló kritikai meghaladása nélkül.

Balázs Sándor alkotói termékenységének titka sajátos módszerében rejlik. Mert nála a módszer egyértelműen elsődleges a vizsgálat tárgyával szemben. Ezért lehet módszerének elemzéséből műveinek („filozófiájának") egészére érvényes következtetéseket levonni.

Eredetét tekintve Balázs Sándor módszere főként Engels *Anti-Dühring*jének és *A természet dialektikájá*nak, illetve Lenin *Materializmus és empiriokriticizmus*ának módszerére vezethető vissza — pontosabban annak egyoldalú alkalmazására. Az alkalmazás egyoldalúsága abból fakad, hogy Engelshez és Leninhez viszonyítva, akiknél a módszer elvontsága tárgyuk természetéből adódott, és a dialektikus materializmussal szembenálló objektív és szubjektív idealista vagy mechanikus materialista irányzatok *elvi* (tehát előfeltevések szintjén megvalósított) bírálatát tette lehetővé, Balázs Sándornál ugyanez az elvont módszer kétségkívül *sajátos* tárgyak (humor, optimizmus, célszerűség, véletlen) konkrét — legalábbis igényeiben konkrét — kifejtésére szolgál. A sajátos közeg azonban az elvont módszer valamelyes konkretizálását követelné. Hogy ennek a követelménynek eleget tegyen, Balázs Sándor megpróbálja ezt közvetlenül (tehát minden megkülönböztetés nélkül) a dialektika (mint módszer) és a formális logika általános metodológiai követelményeiben feloldani. „Elmefuttatásunk legnagyobbrészt elméleti jellegű, a filozófia szokásos módszereivel — a fogalomtisztázásra irányuló törekvéssel, a gondolati analízis és szintézis, az absztrakció eszközével a valóságban meglevő kapcsolatok, vonatkozások feltárását s elméleti általánosítását célzó elemzéssel — közelítjük meg vizsgálódásunk tárgyát" (*A véletlen*, 8.). Egy végső soron heterogén s elvontságában lényegi heterogeneitása miatt nehezen rekonstruálható követelmény-konglomerátum áll itt szükségszerűen *szemben* a tárggyal, és rendeli azt maga alá. Ez a szerző előtt sem tudatos heterogén irányvétel különös helyzetet teremt. A magát a tárgyi konkrétumhoz közeledőnek tudó vizsgálódás éppenhogy távolodik a tárgytól, mert annak konkrét totalitását szükségszerűen elvont jegyek (specifikumok) nyűgébe vonja.

A módszer elvontsága és tárgyával szembeni prioritása már az elemzés legelső mozzanatában — a tárgy körülhatárolásában — erősen szűkítően hat. (Különösen két első művére áll ez, melynek tárgya — humor, optimizmus — természeténél fogva szerteágazóan strukturált.) Ahhoz, hogy e módszert alkalmazni lehessen, a tárgyat kell „filozófiaivá" (értsd: elvonttá!) tenni.

A kezdeti, ún. „fogalomtisztázási eljárás" során a szerző egyszerű elvonatkoztatással kiemeli a tárgy fogalmából annak főbb meghatározó jegyeit, és ezek közvetlen hierarchizálásával a tárgyat egy *elvont* fogalomban rögzíti. Ez kettős következménnyel jár.

1. A vonatkozásainak különös gazdagságából így „visszametszett" tárgy további elemzése eleve elvágja az illető tárgyat vizsgáló más diszciplínák felé vezető utat. Ugyanis az elvont általánossal azonosított ontológiai szféra (amelyben a szerző mozog) az általános—egyedi viszonyának ugyancsak *elvont* sémája szerint kapcsolódik a tudományokhoz, illetve a mindig konkrét empirikus valósághoz.

2. A tárgy elvont fogalomban való megragadása egyneműsíti az elemzés specifikus közegét. Ez az egyneműség azonban nem a probléma meghatározta tartalmak konkrét és szerves (tehát különböző síkokban megvalósuló) totalitásából fakad, hanem egyszerűen csak a tárgyalás elvonatkoztatási szintjének azonosságából. Balázs Sándor műveinek belső homogeneitása ezért pusztán *értelmi* (ahogy Hegel mondaná), vagyis azonos vonatkozások egybekapcsolásának, illetve az eltérők szétválasztásának formális egyneműsége. Ezzel magyarázható, hogy fejtegetéseiben nem annyira az elmélyülést, a tárgy gazdagságának szerves kibontását érzékeljük, mint inkább az előzőleg szétválasztott és önállóságukban „rögzített" jegyek (szándékosan mondjuk így) *összeszerelését*.

Mitől válik problematikussá Balázs Sándor módszere?

Ahhoz, hogy az elvont módszert valamelyest konkretizálja, vagy legalábbis a konkretizálás látszatát megteremtse, a szerző nem kerülheti el valamilyen közvetítő fogalom felvételét. Ez a közvetítő fogalom tenné ugyanis lehetővé a tárgy és környezete közötti *átmenet* (egység) konkrét megragadását. A humoros vagy humortalan, a célszerű vagy célszerűtlen, a szükségszerű vagy véletlen mind

az adott egységen belül, ellentéte révén történt közvetítettségében az, ami. A közvetítettség fogalmának kidolgozása mindenfajta vizsgálódás döntő mozzanata. Balázs Sándornak, bár állandó erőfeszítéseket tesz ebben az irányban, nem sikerül önmagában is megálló, pozitív (kifejtett) közvetítőfogalmakhoz eljutnia. Amihez eljut, az a közvetítés, az egység realitására való *utalás, rámutatás,* elvont (tehát tartalmilag önmagában véve üres) állítása, *kijelentése, előfeltételezése* a kifejtendő konkrét egységnek. Ez a bűvös „közvetítőfogalom" nála az *„is-is"*. Így aztán „... egyvalami véletlen is, szükségszerű is...", vagy „a világ meghatározottságának szükségszerű és véletlen formája... elválaszthatatlanul összekapcsolódik, ugyanis nincs egyetlen olyan viszonyítási alap sem, amelyben ez a kettősség ne léteznék" *(A véletlen).* Másutt a szerző azt fejtegeti, hogy egy adott jelenség (okozat) közvetlen okához képest szükségszerű, ám okának okához viszonyítva már többnyire véletlen: „Ez így is van, meg nincs is így." Ugyanis „... minden közvetlenben van egy még közvetlenebb, amelyhez viszonyítva a közvetlen tulajdonképpen közvetett... Ez azt jelenti, hogy az egy vonatkozásban jelentkező »ez is — az is« elvét csak viszonylagosan »függeszthetjük« föl a közvetlen ok—okozati szükségszerű viszony esetében." E gondolatmenet szerint valami adott vonatkozásban „többnyire", „nagyobbrészt" véletlen, míg ugyanaz a valami másik vonatkozásban szükségszerű, vagy legalábbis benne a szükségszerű jelleg „dominál". E bűvös körből, melyben a véletlen meghatározása az „is-is" módszerével a banalitásig menően relatív, nincs kiút. A problémát a véletlenek osztályozása sem oldhatja meg, bár közvetlenül azt a látszatot keltheti, hogy a véletlen osztályainak különbsége kritériumként szerepelhet. De az osztályozás itt nem a tárgyban való elmélyülés valamely fokozata, hanem az „is-is" általános kijelentésének a legapróbb részletekig való közvetlen kiterjesztése.

Az „is-is" módszere tehát *elvont egységtételezés,* a közvetítés realitásának és módszertani követelményének általánosbeli kifejezése. Mint ilyen közvetlenül azonos negatív alakjával *(„sem ez, sem az").* Így pedig már szuggesztíven utal a lényegre: arra, hogy itt valaminek a *hiányáról* van szó, hogy az „is-is" egy kifejtendő, *megkonstruálandó fogalom helyett* áll.

Balázs Sándor néhány helyen maga is tudatosítja az „is-is" korlátait, művei egészében azonban e korlátok foglya marad.

Az ebből adódó főbb konzekvenciákat itt már csak kijelentő mondatokban sorolhatjuk fel:

1. Az „is-is" módszerével építkező filozófia számára eleve nem is vetődik fel igazán *elvi probléma,* minthogy az általános kifejtése az elvont tartalmak közvetlen értelmi analízisére szorítkozik. Balázs Sándor eddigi műveitől ezért idegen a marxizmusnak napjainkban mindinkább általános igényként megfogalmazott *elvi továbbgondolása* (más szóval: korszerű rekonstrukciója). Ilyen szempontból Balázs Sándornak az a konstans törekvése, hogy feldolgozza a marxizmus — szerinte — elhanyagolt problémáit, nem érintkezik az elvi továbbgondolás tendenciáival.

2. Az „is-is" módszerével — mivel elvont, általános voltában elvileg semleges minden sajátossal (konkrétummal) szemben — viszonylag kis fáradsággal a (marxi) filozófia bármely kérdéskörét fel lehet dolgozni. Szerzőnk kivételes termékenységében végül is ez a mozzanat nagy szerepet játszik.

3. Az elemzés folyamán érintett ellentmondó filozófiai értelmezések bírálata az „is-is" szintjén csak a *redukció* formájában valósulhat meg. A szerző tehát egysíkúan előfeltevésére (objektív vagy szubjektív idealista, voluntarista, fatalista stb.) redukálja az éppen adott álláspontot, ami mindenfajta konstruktív bírálat elől elzárja az utat. A szerző kritikai beállítottsága mindössze az ellenfél által elkövetett „hibák", „hamisítások" elvont fenomenológiai leírására szorítkozik (például „csúsztat", „extrapolál", „szubjektivizál" stb.).

4. Az „is-is" módszere első látásra talán tisztán elméletinek tűnik. Néhol viszont egészen közvetlenül jelentkezik a formális analízis (jól ismert tételek ismert elemzése) népszerűsítő jellege. Ez a kettősség nyelvében és stílusában is megnyilvánul. Egy tudatosan *közvetlen,* a mindennapihoz szándékosan közelítő nyelv és stílus küszködik itt sokszor elvont tartalmak értelmi megvilágításáért. Ez ugyancsak feszültségteremtő góca Balázs Sándor értekezéseinek.

5. Az „is-is" módszere Balázs Sándornál a dolgok egyfajta demisztifikációját kívánja szolgálni („... le kell hámozni az intuícióról az oda nem tartozó idealista elemeket", „próbáljunk egy kicsit a bőrébe bújni, nézzük meg belülről a finalizmus ellentmondásait", vagy „... a véletlen fogalom mögé nézni, eltávolítani róla... az üledéket..." stb.). Ám ez végül a dolgok élességének, ellentmondásosságának, specificitásának rovására megy, mivel elvont egységtételezésben, tehát egyszerűsítésben realizálódik. A szerző fejtegetéseinek gyakorlati-kritikai

használt ez minimálisra csökkenti. Ha társadalmunk valamely vonatkozásának érintésekor mindig csak e társadalom elvont eszméjére (szocializmus) gondol, az elmélet és a valóság konfrontációja szükségképpen „optimizmusba" torkoll.

E korlátok meghaladásának előfeltétele tehát az általános módszernek valamely különös szférában történő következetes továbbgondolása, tárgymeghatározta specifikálása.

Balázs Sándor eddigi munkásságát jelen írásban tudatosan csak főbb elvi-elméleti konzekvenciái felől értékeltük. Művei számos pozitív részeredményt is tartalmaznak. Ám ez a mondottak érvényén — szerintünk — mit sem változtat.

Bálintfi Ottó

Szindbád

„Menj hajós, vitorláidra
szívek vannak hímezve!"

A millennium évében, 1896-ban érkezett Budapestre nagyváradi tudósítóként a 18 esztendős Krúdy Gyula. Attól kezdve itt élt és dolgozott. Szinte valamennyi újságnál, folyóiratnál, kiadónál jelentkezett írásaival. Olyan lelkesen, lendületesen indult harcba a sikerért, hogy már rövid pesti tartózkodása után tudomásul kellett vennie a szakmának: a nyurga vidékfi meg akarja hódítani az irodalmi világot! Ennek ellenére a tízes évekig kellett várnia, amíg országosan elismert íróvá vált. Az átütő sikert a Szindbád-novellák és a *Vörös postakocsi* című regénye hozták számára. Első Szindbád-kötete a *Szindbád ifjúsága* (1911) volt. Ezt továbbiak követték. Kozocsa Sándor kitűnő gondozásában 1957-ben jelent meg Budapesten az a Szindbád-gyűjtemény, amely aztán 1969-ben Bukarestben az Irodalmi Könyvkiadónál is napvilágot látott.

Az eddigi legteljesebb, legszebb Szindbád-kötet 1973-ban a Szépirodalmi Könyvkiadónál jelent meg 865 oldalon, Kozocsa Sándor szerkesztésében, Szántó Tibor könyvművész tipográfiájával és kötéstervével.

Krúdy, akinek Szindbád mellett Rezeda Kázmér, Nagybotos, Viola, Ulrik, Szent Mihály is kedves hőse (és álneve) — hogy csak a legismertebbeket említsem —, élete végéig írt Szindbád-novellákat. Ilyen volt édesapám egyik legutolsó írása is, amelyet halála után íróasztalán találtunk: *A szivalakú hölgy titka.*

1971-ben elkészült a Szindbád filmváltozata is. Huszárik Zoltán filmjének ősbemutatója az író szülővárosában, Nyíregyházán volt, 1971. október 20-án. A filmet nem remélt érdeklődéssel fogadta a közönség és a sajtó. Az itteni és külföldi egyaránt. Így többek között az *Il Piccolo, Messaggero Veneto, Le Soir, Bruxelles, Louis Chauvet, Le Figaro, Veritey, Montreal Star, Luc Perreault, La Presse, Mari Kuttna, Sight and Sound, London, Derek Malcolm, The Guardian.*

Néhány gondolatot szeretnék felelevéníteni a legjelentősebb visszhangokból.

„Ha Huszárik Zoltán és Sára Sándor varázslatosan szép — s mint majd kitérünk rá: varázslatosan talányos — Szindbádjának más érdeme nem is volna, mint az, hogy ismételt lappangás után újra a felszínre hozta Krúdy szellemi örökét — már ezzel is az elmúlt évek filmtermelésének elejére, a »magyar avantgarde« legjelesebb alkotásai közé kívánkoznék. [...] Mindenesetre Krúdy utóélete is olyasféleképp alakult, mint a kelet-európai irodalom sok más alkotójáé: tárgya s a belőle szőtt ábrándok olykor eltakarta, hogy a művészet belső várába húzódva a szemlélet, az alkotásmód forradalmára, a teremtő képzelet felszabadítója volt. A költő helyét perelte vissza a magyar prózába [...] A Szindbád nem azért unikum a maga nemében, mert Huszárik [...] egy másféle tudatforma, emberi magatartás, a képzelet működésének elvileg új törvényrendjét teremtette meg [...] Bár igyekezett már alakuló formájában is megismerkedni vele, ez csak az első szó a film elragadtatott kritikusától." (B. Nagy László)

„Nem járt még a hazában ilyen csodahajó. Ilyen láthatatlan ácsolatú, mert nyír-fátyolos, mert nyár-leveles. Börzsönyösen, ecetfapirulással bukik át a télbe. Hömpölygő csipkeszoknyákon, asszonyok ujján, kalapjuk tollain. Elhagyva a majálist, a zöld erdőt, ahol az elszórt zsebkendőcskékben tengerillat: illetlen szerelmi nátha. — Huszárik Zoltán filmje nagyszerű emlékmű Krúdy Gyulának, a Szindbád-szívűnek." (Nagy László)

„S az előadás módszere is a Krúdyé: az önmagukban hol szentimentális, hol

groteszk, hol patetikus epizódok, amelyeket az előadás nyelvi iróniával gazdag »gordonkahangja« fűz egységbe, szintén itt van sajátos képi-zenei megfelelésben. A zenei építkezésnek megfelelő képi elbeszélőmódszer legsajátosabb — s megint csak legkrúdysabb — eljárása az »emlékezésre emlékezés«: Szindbád visszaemlékezik arra, hogy végigjárta hajdan volt szeretőit, s visszaemlékezett velük vagy révükön arra, ami az életben számára-számukra emlékezetes volt." (Nagy Péter)

Gách Marianne-nak így vallott Dayka Margit, a varázslatos Majmunka: „Krúdy munkáit minden második esztendőben első betűjétől az utolsóig végigolvasom. S mindig úgy érzem, mintha csak most ismerkednék vele. Mintha együtt változna a korral, szemléletünkkel, az eleven élettel. Fiatal koromban megesett, hogy a sok Krúdy-ízlelgetés hatására akarva-akaratlanul az ő szavaival kezdtem beszélni vagy levelet írni [...] Krúdy minden szava magával röpít, minden szavát szívem vérével élem át." — Nekem Latinovits mellett az ő alakja vált felejthetetlenné, mint az író képzeletének tökéletes megtestesítője.

S most következzék Huszárik Zoltán vallomása: „Pascal mondja valahol: »Vannak dolgok, melyeket csak úgy tudunk megérteni, ha olvasóinkat arra ösztönözzük, hogy önmagukról gondolkodjanak.« Ez az önismeret kérdése, viszonylataink rendezése a természettel, környezetünkkel, a világgal — távolesővel és a közelünkben levő tárgyakkal —, ez lenne az, amit én elsődleges mondanivalónak érzek Krúdyban. Innen értelmezem korszerűségét és abból az aktivitásból, ahogy minden életelemben megnézi és megméri önmagát, hogy értelmes széppé tegye a létet [...] Mondhatnám azt is, a gauguini kérdés ismétlődik meg majd a filmben: »Kik vagyunk, mik vagyunk, hová megyünk?« No meg a bölcsesség, mely az életművéből árad: »Ébren élni, de folyton álmodni.«" „Több mint tíz éve találkoztam Krúdy életművével, azóta szerves része lett annak a folyamatnak, amit én a magam szellemi építkezésének nevezek. Mindig is az érzékenységnek egy olyan, tudatos belső rendszerét akartam megteremteni magamban, amely képessé teheti az embert lényeges dolgok új és egyéni megközelítésére. Proust, Joyce és Virginia Woolf után Krúdy tanított meg arra, hogyan kell az élet kínálta ezernyi mikro-megfigyelést az élet teljes érzékelésének eszközévé tenni [...] Krúdy azok közé tartozik, akik vertikálisan, tehát a mélybe, önmagukba leásva teremtik meg a totalitást. Ez számomra a legnagyobb élmény — és itt kezdődött a tökéletes azonosulás. [...] Első találkozásom alkalmával Krúdynál csak a mese ejtett rabul. Egy gáláns lovag tette a szépet, ette a jót, kóstolt bele a fonnyadó avarba és a fanyar borokba. Az ódon városokat, szalonokat, kocsmákat színes nyomatként raktározta az emlékezet. Nyelvét is inkább andalító fuvolaszónak minősítettem, csak ahogy a műhöz és saját önismeretemhez közelítettem, akkor vettem észre, hogy nem a mese a lényeg: a hangja is több szólamú. Fátyolos közlése mögött ekkor éreztem meg a férfias szemérmet. S ahogy önmagában tovább bogoztam, úgy távolodott a stílromantikus behatároltságtól és érkezett meg napjainkba, ide, annyi titokkal, talánnyal, amivel már a jövőnek kell megbirkóznia. [...] Izgatott és bosszantott az az egyvágányú irodalomszemlélet, amely a magyar irodalom hossztengelyét kizárólagosan a Jókai—Mikszáth—Móricz vonal mentén húzta meg. [...] Krúdy látszólag a verbalitásban és a verbalitásból él, mintha teljes mértékben varázslatos nyelvére bízná magát, holott ez a nyelvi struktúra elsődlegesen képi fogalomjegyekből, zenei ritmusléptekből áll össze. Ha a Szindbád-filmnek sikerült bizonyos mértékben megközelíteni az eredeti írások hangulatát, az ezeknek az összetevőknek a felismeréséből fakad [...] Krúdy írásainak a belső vonulata érdekes: a motiváció, ahogyan hőseit más-más környezetben megfigyeli ..."

1972 januárjában a Szindbád-film megkapta a kritikusok díját Budapesten. Szeptemberben nagy sikert aratott a velencei filmfesztiválon. Novemberben elnyerte Mannheimban a Josef von Sternberg-díjat. 1973 márciusában az amerikai magyar filmheteken a *Szindbád* váltotta ki a legnagyobb hatást.

Nekem a Szindbád-film nemcsak azért felejthetetlen élmény, döntő fontosságú határkő, mert az eddigi egyetlen Krúdy-film. Jelentősége ezen messze túlnő! Bizonyíték a minden valóságot nélkülöző megállapítás ellen, hogy Krúdyt nem lehet filmre vinni. Ez éppen úgy nem igaz, mint az, hogy Krúdy lefordíthatatlan, idegen nyelvre átültethetetlen! György Sebestyén *Vörös postakocsi*-fordítása az egész német nyelvterületen megérdemelt, osztatlan sikert aratott. Számtalan külföldi újság, folyóirat, rádió, televízió foglalkozott vele elismerően, a felfedezés örömével. (Nagyon remélem, hogy a kitűnő George Sbârcea most készülő *Ál-Petőfi*-fordítását is ilyen szeretettel és figyelemmel fogadják majd Romániában.)

El kell mondanom azt is, hogy csak a makacs akarat, megszállott elhivatottság, szenvedély és mély Krúdy-rajongása

segítette Huszárikot a film ilyen gazdag anyagi lehetőséggel támogatott elkészítésében. Sok pénzbe került ez az alkotás. A film valamennyi munkatársa a helyén volt, kitűnő volt. A három Zoltán: Huszárik, Latinovits és Jeney, Sára Sándor és utoljára, de nem utolsósorban Dayka Margit munkájára szegényesek jelzőim — fejemet hajtom meg előttük tisztelettel.

Könyvtárosok, könyvterjesztők tanúsíthatják, hogy milyen fontos, döntő és meghatározó egy-egy írói mű rádió-, televízió- és film-adaptációja. Ezért is forradalmi jelentőségű a Szindbád-film. A filmnek csak egészen apró, jelentéktelen, főleg vágási hibái vannak. Például a bevezető tánc hosszadalmassága s egyes képek zavaró villanásszerűsége. (Amikor Szindbád természetes leánya megmutatja neki a nyakában viselt, amulettben őrzött, ifjú katona képét, melyet anyjától örökölt, csak az fedezi fel Szindbádot e képen, aki ismeri az eredeti novellát.)

Szindbádot, a legismertebb Krúdy-hőst, de az író többi hősét (bár ezek valóban őt, gondolatait, vágyait, mentalitását, ízlését, filozófiáját, az egész, teljes életét jelentik) sem lehet, nem szabad vele egy az egyben azonosítani! Íme három, és nem is jelentéktelen példa a sok közül.

Az „öreg" Krúdy, Szindbáddal ellentétben, már csak írói képzeletében foglalkozott a nőkkel, és semmiképpen sem szenvedett a szerelemtől, mint idősödő hőse. A nagy gasztronómus író maga igen keveset evett. S végül a legdöntőbb — ehhez azonban idézzük fel a film néhány mondatát. Egy asszony beszél így Szindbádhoz: „Üzletet akar Valentinnal kötni? Lám, kegyed is megjavult vénségire. Üzleti dolgokkal is foglalkozik. Mikor legutoljára nálunk járt, nem csinált semmit, csak a drága jó időt lopta." Szindbád igen, Krúdy azonban sohasem lopta az időt. Egész életében igen-igen sokat, rendszeresen dolgozott. Életének legnagyobb szenvedélye az írás volt, minden egyéb csak ez után következhetett. Így hagyhatott reánk rövid ötvennégy és fél esztendeje alatt olyan gazdag életművet, amely nemcsak a magyar, de a világirodalomban is ritkaság. Ebből az életműből még sok minden várna megfilmesítésre, hogy csak a legalkalmasabbakat említsem: *A podolini kísértet, Az álmok hőse, Esti út, A magyar jakobinusok, A vörös postakocsi* és *Őszi utazások a vörös postakocsin, Napraforgó, Aszszonyságok díja, Az útitárs, Bukfenc, Ál-Petőfi, Hét bagoly, N. N. (Egy szerelem-gyerek), Őszi versenyek, Pesti nőrabló, Nagy kópé* (ez utóbbi három kisregénye összefűzve, *Flóták és lugasok* címmel jelenik meg), *Rózsa Sándor* (a Kriterion 1973-ban adta ki), *Aranyidő, A templárius, Három király, Rezeda Kázmér szép élete.*

Talán nem szorul nagyobb bizonygatásra, hogy van mit tennünk még a Krúdy-hagyaték körül.

Befejezésként álljanak itt Szép Ernő, a költő és az egykori jóbarát sorai: „Az a csodálatos, festhetetlen szín van Szindbád történetein, amely a régi fotográfiákon teszi nemesebbé az arcokat, amely ócska tükrökre lehel, megőrzött selymeket illatosít, antik ékszerek köveit teszi gyöngédekké és bánatosakká. Ahogy Szindbád mesél, gyengédebb és érzékenyebb a muzsikás cigányok üveghangjainál..."

Krúdy Zsuzsa

Két Bartók-könyv

Amint a kötet* szerkesztője, László Ferenc írja bevezetőjében, a *Bartók-dolgozatok* egy *„zenetudományos munkaközösség"*-nek az alkotása. A szerzők egymás munkáit lektorálták, adott esetben fordították, s a Bartók-kutatás hazai eredményei közé bekerülhetett végre egy tudományos dolgozatokat tartalmazó gyűjtemény is. Persze, túlzott a szerkesztő szerénysége, hiszen nemcsak a könyv megszervezését kellett a Kriterion Könyvkiadóval együtt magára vállalnia. Személyes érdeme a kötet anyagának kiválasztása és összeállítása megjelent munkákból, valamint azokból, amelyeket az ő felkérésére írtak a szerzők. Törekvése a tudományos pontosságra egyaránt bizonyítja László Ferenc szakmai és kultúrpolitikai hozzáértését.

Ettől a könyvtől méltánytalanság lenne számon kérni minden hazai Bartók-kutató szerepeltetését, hiszen a korábbi népszerű Bartók-könyvben találkozhattunk többségükkel. A tudományos igény azonban nem indokolja olyan, muzikológusnak is jelentékeny alkotó muzsikusok mellőzését, mint Terényi Ede, Sigismund Toduţă, Cornel Ţăranu, Vermesy Péter, és

* Bartók-dolgozatok. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.

még sorolhatnánk a neveket. Ha nem akadna idevágó tanulmányuk, felkérésre írhattak volna. Ha szóvá tesszük is, le kell szögeznünk, hogy nem ez a legfontosabb, amit a könyvről el kell mondanunk.

Mindenekelőtt: a kötet anyaga meglehetősen sokrétű, tartalmában, közlésmódjában, következtetéseiben egyaránt. Az első — Angi István tollából származó — tanulmány fogalmazza meg mégis azt, ami hol hangsúlyozott, hol csak lappangó vezérmotívumként majd minden dolgozaton végigvonul: a bartóki zeneszerzéstechnika dualizmusának gondolatát, a különösségek egységét. „A bartóki életmű egységes művészet: az ellentétezésből fakadó művészi egység nagyszerű példája." Ilyen értelemben ír Angi István *A szép és a csúf harcáról Bartók zenéjében,* elemzi a groteszk-transzcendens tengelyrendszer létrejöttének, azaz kimutathatóságának forrásait. Mielőtt végigmennénk a kötetnek ezen a főgondolatán, emlékeztetni szeretnék annak a Lendvai Ernőnek a tanulmányaira, könyveire, aki elsőként mutatta ki az ún. diatonikus és kromatikus zenei rendszerek *egyidejű* jelenlétét Bartók Béla műveiben. Az 1964-ben keletkezett Szalay-tanulmány, mely *A sötétség és fény zenéje* címet viseli, az említett elméletnek első hazai megfogalmazása, ha Lendvaitól nem is függetlenül, de eredeti módon. *A Kékszakállú herceg vára* az első Bartók-mű, ahol a már említett zeneszerzési technika teljes fegyverzetben jelentkezik, hogy utóbb alkotója életművének formájaként és tartalmaként bontakozzon ki. A tanulmány úttörő volt hazai zeneírásunkban. Megjelenésének idején egyébként is komoly erkölcsi elkötelezettséget jelentett az akkor teljesen értetlenül fogadott és sokat támadott Lendvai-teória mellett. Szalay Miklós elemzésében azonban többet is közöl. Egyebek között idézi minden zenemű beszélt szövegének Kodály megfogalmazta kritériumát. „Vázlatszerűsége — írja Balázs Béla szövegkönyvéről —, hogy a körvonalak megelevenítését a zenére bízza, szerves egybeforrását teszi lehetővé a zenével. Sem a dráma, sem a zene nem kénytelen külön létét megtagadni, mégis magasabb egységbe tudnak olvadni..." Ezzel az idézettel s e gondolat továbbszövésével az opera elemzése során a zenemű—szövegkönyv kérdéscsoporthoz is néhány eligazító gondolattal szolgál. Hiszen közismert a nagy zeneművek—tizedrangú szövegkönyvek (pl. Mozart: *Varázsfuvola)* és nagy irodalmi alkotások—közepes zenedrámák (pl. Gounod: *Faust*) dilemmája. Az opera- és dalirodalomban ez úgy mutatkozik *általában,* hogy a jó zeneműnek nincs feltétlenül szüksége az explicit, a teljesen végiggondolt, kifejtett-megvalósított irodalmi művekre. A jó irodalomnak pedig már nincs szüksége a zenére. Gyorsan hozzá kell tennem, hogy ezzel semmiképp sem Balázs Béla szövegkönyvének érdemét kisebbítem. A szöveg—zenemű viszonylatnak — a tanulmányból következő — gondolatmenete esetünkben azt is hivatott illusztrálni, hogy a Bartók-tanulmányok nemcsak Bartók műveinek az elemzését mélyítik el, hanem általában a zenéről való gondolkodásunkat módosíthatják sokirányú következtetéseikkel. A Szalay-tanulmány nagy értéke, hogy az igényes, de nem zenészek által még követhető elemzések mellett a kötet legtávolabb mutatónak tekinthető kérdésében is jelentőségteljes gondolatot fogalmaz meg: „A mű legfőbb hangnemi axiómája a fisz és C-hangnemeknek sötétséggel, illetve fénnyel való azonosítása. [...] a fisz a hangnem-szélrózsa (kvint-kör) legmélyebb, a C annak legmagasabb pontját jelöli." És tovább: „Bartók világa poláris világ, nem sötét és nem világos, hanem mindig a kettő egysége és küzdelme, számára a polaritás az egyetlen keret, melyben a mű eszmei-drámai mondanivalója kifejezésre juthat."

Orbán György *A hegedűverseny és a dodekafónia* című tanulmányában még tovább megy. „A harmincas évek végén, a Hegedűverseny keletkezésének idején, már a leszűrt, klasszikusan tömör Bartók-stílus áll előttünk. Ha a dodekafon technika valóban meghatározó szerepet játszott a hegedűverseny megkomponálásában, akkor ez a tény Achilles-sarkává válhatik a dodekafóniától független, egyéni úton járó nyelvezet (*amely két más technika szintézise önmagában véve is* — B. Zs.) teljes érvényűségének. Szintézisteremtő alkotó ugyan mindent beolvaszthat kifejezőeszközei tárába, ha mondanivalója úgy kívánja, de ebben az esetben nem a szintézisteremtés szükségletéről lenne csupán szó. A két technika közti különbséget esztétikai síkra terelte és ezáltal rendkívül kiélezte az utókor, úgyannyira, hogy a kettő közti határ Adornónál például már etikai megkülönböztetés határát is jelenti" — írja Orbán György tanulmányának bevezető részében. Az ezután következő műelemzés ismertetéséről helyszűke miatt sajnálkozva le kell mondanunk, csupán az elemzésből adódó következtetésekre térünk ki. Miután Orbán kimutatja, hogy a hagyományos szonátaforma két témája „bartóki", illetve dodekafon technikával íródott, leszögezi: „A lényegesen új az, hogy Bartók a két formarész szembeállításának kapcsán két, alapjaiban eltérő *zeneszerzéstechnikát* szembesít egymás-

sal. A tematikus dualizmus feszültségének széthúzása rendkívüli méreteket ölt, s emiatt a kontraszt élessége túlmutat a formaalkotás teremtette szükségleten. [...] Figyelembe véve, hogy ez az ellentétpár éppen azt a két zenei fogalmazásmódot határolja körül, amelyekről a kor teoretikusai már világnézeti síkon is ítélkeznek, túlzás-e, ha a műben Bartók monumentális ars poeticáját gyanítjuk?" A tanulmányban újabb elemzés előzi meg azt a megállapítást, hogy „a kontraszttéma nem dodekafon technikával fogalmazódott, hanem a dodekafon technikáról fogalmaz meg valamit". Bartók lebontja a dodekafon technikát, azaz elválasztja a szerialitás és a tizenkétfokúság — egyébként külön-külön hosszú zenei előtörténettel és önállósággal rendelkező — fogalmát.

Orbán György megfogalmazását követve: a hagyományos „szabad térkihasználás" (azaz „a tizenkétfokú tér hangközfeszültséget, centrumhangok vonzását figyelembe vevő" használata) — és a motivikus logika, a Hegedűversenyben nemcsak szembekerül a tizenkétfokúság — szeriális logika elvével, de a négy elem bartóki kombinációjából létrejön egy újabb zeneszerzési „technológia", melyben két olyan rendszer épül egybe, melyek maguk is megelőző technikák ellentétpárjaiból ötvöződtek.

Orbán György hallatlan tudással és intuícióval elemzi végig a művet — pontosabban a dodekafónia problémáját tartalmazó első és harmadik tételt. Végigvezet a bartóki technika ezen a helyen fel nem sorolható mesteri megoldásain, okos, távolról sem tudákos, de mindvégig tudományos magyarázattal szolgálva. A két technika egymásbaszerkesztéséből létrejövő *valami más* nevet is kap Orbán végső következtetései között: „Valószínű, hogy nem volna eredménytelen próbálkozás a bartóki konklúziófázisokat úgy felfogni, mint az utókor zenéjére, pontosabban az utókor által megvalósítandó szintézisre vonatkozó hipotetikus modelleket."

A kötetből ez a tanulmány mond talán a legtöbbet Bartókról és egyben a Zenéről is. Csak sajnálhatjuk, hogy Orbán György izgalmas, kitűnően megszerkesztett, stilárisan is kifogástalan elméleti munkájához csupán egy évforduló vagy más rendkívüli esemény juttathatja hozzá az olvasót.

A kötetnek azok a dolgozatai, melyek szigorúan tudományos igénnyel íródtak, de úgy, hogy eltekintettek az olvasmányosság követelményétől (esetleg az olvasó szaktudásának hiányától), jóval hálátlanabb feladat elvégzését juttatták szerzőiknek, a vitathatatlan szakmai érdem mellett. Olyan alapvető munkákra gondolunk, mint Jagamas János tanulmánya a Mikrokozmosz I. és II. füzetének hangsorairól, Almási István és Iosif Herţea írásai a bartóki életmű népzenekutatási vonatkozásairól vagy a még ismeretlen Bartók-dokumentumokat, illetve -leveleket közlő László Ferenc, Benkő András és Viorel Cosma dolgozata. Szenik Ilona *Kutatás és módszer* című tanulmánya is megkülönböztetett figyelmet érdemel, amennyiben először veti össze gazdagon dokumentált, szintetizáló dolgozatában Bartóknak a román folklórra vonatkozó elméleti fejtegetéseit a hazai román folklórkutatás jelenlegi állásával s a Bartókét szervesen beépítő, „megtartva-meghaladó" kutatási módszerével.

Már a *Bartók-dolgozatok* előszavából kiderül, hogy ezzel az úttörő tanulmánykötettel párhuzamosan készült egy más típusú Bartók-könyv is, ugyancsak László Ferenc szerkesztésében. A *Téka*-sorozat újabb kiadványáról van szó, a 99 Bartók-levelet tartalmazó válogatásról.* Az előszó világosan megfogalmazza a könyvecske jelentőségét és céljait. Olyan olvasók számára készült, akik nem ismerik a Bartók-bibliográfiát (tehát a négy kötetnyi levélanyagot sem), akik soha vagy csak igen ritkán hallgatnak Bartók-zenét. Ez az első magyar nyelvű válogatás elsősorban olyan leveleket és levélrészleteket mutat be, amelyek Bartók emberi-világnézeti fejlődését illusztrálják, történelmi eseményekre, társadalmi jelenségekre való reagálását tükrözik az ifjúkori, germanofob nacionalizmustól a negyvenes években tanúsított aktív antifasizmusig. Az is lehetne a válogatás címe: „zeneszerző a történelem sodrában" — írja előszavában a szerkesztő László Ferenc.

A könyvről szóló méltatásnak pedig bátran lehetett volna a „Szögletes zárójel három ponttal" alcímet adni. Ugyanis a válogatás sok olyan levelet tartalmaz, ahol a fenti jelzéssel kimarad a levél egy-egy részlete, esetleg épp a vége. Mérhetetlenül sokat ártott ez a kiadványnak, úgyszólván megkérdőjelezi meghirdetett programját, betöltendő funkcióját. Mert nemcsak arról a gyanakvásról van szó, amelyet az olvasó joggal érezhet, hiszen közismert, hogy idézetekkel bárminek az ellenkezőjét is bizonyítani lehet; de ha az olvasó megbízik is a szerkesztő pártatlanságában, abban, hogy nem manipulál ismerethiányával, akkor is bajosan fogadja el mint *első*, ismertető-barátkoztató olvasókönyvet. Mert — mint kiderül — nemcsak a szövegek hitele szenved

* 99 Bartók-levél. Az előszót írta és a szövegeket válogatta László Ferenc. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.

csorbát. Bartók Béláinak mégsem csupán politikai természetű programnyilatkozatai, filozofálgatása, társadalombíráló megjegyzései az *elsősorban* lényegesek, illetve csak abban a kontextusban azok, amelyben a *zenei mű* és ezzel párhuzamosan az életrajz, a személyes-világnézeti kérdések is bemutatásra kerülnek.

Persze ezekben a levelekben is van jó néhány, a fenti igényt kielégítő vonatkozás; például Geyer Stefinek írja Bartók 1907. szeptember 8-án: „Ah! hiszen nem is így akartam erről írni — csak méla, lágy hangnemeket érintve, disszonanciák nélkül. A végin mégis féktelenségbe estem. Az enyim a disszonanciák birodalma!" S a disszonanciákra való hivatkozás azonnal eszünkbe juttatja a *Bartók-dolgozatok*ban olvasott Demény János-tanulmányt a disszonancia—konszonancia kulcskérdéséről Bartók zenéjében. Bartóknál ugyanis ritka az ilyen önfeledt megnyilatkozás. Vagy a hasonló: „[...] az a szomorú sejtelmem van, hogy az életben nem lesz más vigasztalóm csak a zene. Pedig———". A huszonhat éves Bartók „pedig"-je megindítja az olvasót, mert előrevetíti választott sorsát, lázadozását és bezárkózását is ebbe a sorsba.

Ha nem akarunk igazságtalanok lenni, be kell vallanunk, a könyvből több derül ki Bartók Béláról, mint amennyit a kihagyások remélni engedtek. A válogatás legfőbb szempontja, Bartók világnézeti útja valóban szemléletesen kerül bemutatásra. Fenntartásunk, kételyünk csupán arra vonatkozik, hogy vajon célszerű volt-e ezzel kezdeni nálunk az eredeti Bartók-írások sorát?

Amit Bartók Béláról ebből a könyvből megtudunk, mindenképpen érdekes, izgalmas, tanulságos, ez a Bartók-kép igazán szép és felemelő. S ha a cél az volt, hogy e könyvecske elolvasása után az érdeklődő keresve kutassa a további Bartók-leveleket, írásokat, akkor — végül is — ezt a célját teljesen eléri.

Balla Zsófia

Fontos műszaki könyv

A romániai műszaki élet egyik legkitűnőbb fogaskerék-szakértője, Rohonyi Vilmos nyugalmazott műegyetemi tanár szerkesztésében a közelmúltban értékes könyv* jelent meg. A kutató szakértő és a gyakorló mérnök szerencsés szintézisét megvalósító szerző magas színvonalú munkával gazdagította anyanyelvű műszaki irodalmunkat.

Az átfogó, közel hétszáz oldalas tanulmány a legújabb műszaki kutatásokat és ipari megoldásokat véve figyelembe, tervezői szinten tárgyalja a fogaskerékhajtások elméletét, a fogaskerékgyártás technikáját, a fogaskerekek méretezését és mérését, a fogazó szerszámok tervezését, végül a tárgykörhöz tartozó irodalmat bocsátja az olvasó rendelkezésére.

A fogazó szerszámok tervezéséről szóló (negyedik) fejezet anyagát, mint az előszóban is jelzi a szerző, Prezenszky Tibor gépészmérnök, a kolozsvári Tehnofrig gépgyár szerszámkonstruktőre állította össze.

Külön említést érdemel a könyv elején található összehasonlító táblázat a fogaskerekekre vonatkozó román és magyar szakkifejezésekről; ez lényegesen megnöveli a könyv társadalmi „hatósugarát", s egyben anyanyelvünk műszaki szókincsének tisztaságát s fejlesztését szolgálja.

A könyv műszaki-tudományos értékét különösen az emeli, hogy a feldolgozott témát, a fogaskereket — a mai technika legfontosabb gépelemét — s a fogaskerékhajtásokat, minden gépszerkezet lényeges alkotórészét a legújabb felfogás szemszögéből vizsgálva, egész komplexitásában tárja az olvasó elé. (A könyv néhány alapgondolatával egyébként, népszerűbb szinten, az 1973-as *Korunk Évkönyv* olvasója is találkozott a szerző ott közölt tanulmányában.) A klasszikus elmélet mellett, amely a fogaskerék méretezését elsősorban a fogtőszilárdságra és felszínszilárdságra alapozza, a szerző — ismert körültekintésével és alaposságával — rámutat a modern tervezési felfogásra, melynek központi kérdése az elasztohidrodinamikus kenés.

Rohonyi behatóan vizsgálja az elemi, kompenzált és általános fogazatokat,

* Rohonyi Vilmos: Fogaskerékhajtások. Editura tehnică. Bukarest, 1974.

majd részletesen foglalkozik a különböző fogaskerekek (külső egyenes, ferde, nyíl, belső egyenes, kúpkerek egyenes, ívelt, hipoid, szpiroid stb.) problematikájával. Számpéldák kíséretében bemutatja a különböző fogaskeréktípusok és -hajtások tervezésének elméleti alapjait, kezdve a Hertz törvényétől egészen a Blok—Kelley-féle villámhőmérséklet-ellenőrzésig.

Nagy segítséget nyújtanak a géptervezőknek az igen értékes táblázatok, valamint a hazai és külföldi, illetve nemzetközi szabványoknak a fogaskerekekre vonatkozó kivonatai.

A mű második részében a szerző részletesen ismerteti a fogaskerékgyártás mai helyzetét, annak reprezentatív gépeit és kinematikájukat. Ez a rész elsősorban a gépgyártó technológusoknak van nagy segítségére a technológiai tervezés munkájában. Részletes útmutatást ad a fogaskerekekkel kapcsolatos, forgácsolás előtti műveletekre, a hőkezelésre, a hőkezelés és fogazás utáni műveletekre. Ugyancsak a technológus tervező szemszögéből ismerteti Rohonyi a lefejtőmarást és köszörülést, a lefejtővésést és lefejtőhántolást. (Itt külön ki kell emelnem a különféle ívelt fogazatú kúpkerekek gyártásával foglalkozó fejezetet, mely egy kevésbé ismert területről ad értékes információkat.)

Nem hiányoznak a fogaskerekeket és csigákat gyártó gépek beállítási számpéldái sem, melyek oly fontosak és nélkülözhetetlenek a gyakorlatban.

A harmadik részben a fogaskerekek minőségi ellenőrzésével, ennek elméletével és a gyakorlatban használt eszközeivel ismertet meg a szerző, nagy súlyt helyezve — igen helyesen — az összetett hibamérési eljárásokra. A könyv korszerűségére jellemző, hogy a legújabb elektronikus mérőműszereket is részletesen leírja, kezelési eljárásukkal együtt. Műszaki irodalmunkban igen hézagpótló az ebben a részben található, 1970-ből való fogaskerék-pontossági KGST-szabvány ismertetése, amelynek fogalmait a szerző ugyancsak két nyelven, magyarul és románul adja.

Az utolsó rész a fogazószerszámok tervezésével foglalkozik. E fejezet szerzője, Prezenszky Tibor gépészmérnök is derekas munkát végzett. Ez annál értékesebb, mivel a modern, bonyolult fogazószerszámgépek tervezése mindenkor a gyártó vállalatok üzemtitka volt. E fejezet lehetőséget ad az érdekelteknek arra, hogy az említett bonyolult szerszámokat itthon is megtervezzék és elkészítsék, s ezáltal valutamegtakarítást érjenek el.

A szerző — talán túl szerényen — az előszóban nem okleveles gépészmérnököknek ajánlja könyvét. Mégis, nincs az a műszaki egyetemet végzett személy, legyen az tervező, technológus vagy minőségi ellenőr, aki ne találná meg benne a világszínvonalon álló kutatások eredményei gyakorlatba helyezésének konkrét lehetőségét, s ezen az úton a leggazdaságosabb tervezés, gyártás és minőségi ellenőrzés bevezetését. Rohonyi Vilmos és szerzőtársa munkáját tehát túlzás nélkül gépiparunk, egész népgazdaságunk fejlesztését szolgáló tettként értékelhetjük.

„Ez az első magyar nyelvű könyv, amely a fogaskerekek komplex tartományát teljes egészében, arányosan, azonos szinten átfogja — írja az előszó. — Nyugati nyelveken ilyen komplex könyvek nem jelentek meg, mert részben a monográfiáknak nagyobb olvasóközönségük van, részben pedig a szakosítás leszűkíti nemcsak a termelőegységek, hanem a szakemberek érdeklődési körét is." Mégis, mikor a szakember elolvassa a könyvet, érzi, hogy a szerzőnek még volna érdekes mondanivalója. Ez késztet arra, hogy javasoljam a könyv második kötetének megírását is, mely magába foglalhatná a különböző műanyagokból és nyersbőrből készült fogaskerekek problémakörét és a hazai fogaskerékgyártó gépek beállítási metodikájának részletes elemzését. Ugyanebben a kötetben kaphatna helyet számos bonyolult fogaskerékhajtás komplett tervezése — a maga számos részletkérdésével együtt.

A szerző számtalan, jól bevált fogaskerékhajtást személyesen tervezett, vagy irányította a tervezőmunkát. E tapasztalatok összefoglalása és rögzítése igen hasznos lehetne a fiatal tervezők számára; segítségükre volna az egységes, gazdaságos tervezés kialakításában, majd komputerizálásában. Ez sok tonna anyag és sok ezer szellemi és fizikai munkaóra megtakarítását jelentené nemzetgazdaságunknak.

Jenei Dezső

Érthetetlen vers?

Egyre több a vers, a költők száma napról napra nő; ezzel a helyzettel kritikusnak, költőnek egyaránt szembe kell néznie, következményei ugyanis nyilván az olvasók, a közönség magatartásán is lemérhetők. Irodalmi és szakfolyóiratok mindegyre foglalkoznak e kérdésekkel, a költészet változásaival, költő és olvasó viszonyával — ankétok, kerekasztal-beszélgetések, riportok, vallomások, tanulmányok jelennek meg külföldi és hazai lapokban. Néhány évvel ezelőtt az *Utunk* vállalkozott a költészetről folyó vita közlésére, nemrég a *Viaţa românească*, a *Secolul 20* és a *Steaua* hasábjain találkozhattunk hasonló kérdésekkel. Az *Élet és Irodalom* négy és fél hónapon át bocsátotta kritikusok és költők rendelkezésére kritikai oldalait. A vitát kiváltó cikk Julow Viktor tollából került ki, *Líra és érthetőség* címmel. A cikk szerzője, az 1973-as Csokonai-évfordulót felhasználva, szembeállította Csokonait, a Mestert és a mai fiatal költőket. Elveivel, állításaival több költő és irodalomkritikus nem volt egy véleményen, s rövidebb-hosszabb időn belül sokan válaszoltak cikkére.

Julow szerint „... mindinkább elárasztják a lírát a szabadon asszociáló szabadversek. Pillanatnyi, többnyire egészen személyes tudatállapotról adnak hírt, vajmi kevés eséllyel arra, hogy az olvasó tudatállapotával találkozzanak." A halandzsaveszélyt Szerdahelyi István is elismeri, viszont hasznosnak, sőt szükségesnek ítéli a szabad asszociációkat, ha harmonikusan és szervesen illeszkednek egy költemény egészébe. Ugyanakkor vannak versek, melyekből teljes egészében hiányzanak a szabad asszociációk, s mégis rosszak, sőt egyik-másik érthetetlenné válik, megszűnik versnek lenni, elveszti alkotás-jellegét. Ugyanis — és ezt ismét Julow mondja — „... a poéta ne... zűrzavarral feleljen a zűrzavarra, s így tovább növelje azt, hanem kísérelje meg a rendtevést, önmagában: hátha a belső rendből kisugárzik valami a világra is". Ehhez a felfogáshoz viszont hozzátehető (Szerdahelyi is ezt vallja): ha a világban káosz van, ez szükségszerűen a versekben is megmutatkozik, hiszen a valóság művészi megragadásának a lényege a jelen alapvető vonásait visszavetíteni; de mihelyt ez a tükrözés mechanikus és merev, a mű értéktelenné, semmivé válik. Itt azonban egy kísérletről van szó, a költők megpróbálják az ezerarcú valóságot összegezve, sűrítve bemutatni, szintézisét nyújtani, tehát a jó versekben nem zűrzavarral, hanem szintézis-kísérlettel találkozunk.

Az egyre több szabadvers is bizalmatlanságot ébreszt. Panaszolják, hogy elapadt a forma, egyre kisebb a rím, a ritmus és a központozás szerepe, mint mércék megszűntek. Csakhogy a szabadversnél a hangsúly a jelentésen, esetleg jelentéseken van, a „tartalom" is a vers belső lüktetésének szolgálatában áll. A költészetnek minden forma egyfajta lehetőség az üzenetközvetítésre. A művészek természetesen minden eszközt megragadnak, hogy kifejezhessék önmagukat; sokkolják az olvasót, a költészet sarkvidékére kalauzolják, vagy — akár képversekkel — a fantáziáját mozgatják meg. A költőt több helyen és más-más időpontban ért hatások, melyek a történés pillanatában egymástól elszigeteltek, távoliak voltak, a versben egy képben összegeződhetnek. A költészeti tér és idő más, mint a valóságé.

Kellenek tehát az új „eszközök", az új hatásténye zők. Ilyen a befejezetlen vers; ahogy Nemes Nagy Ágnes írja, századunk költészete „az elharapott költői nyelv költészete". A század sietéséhez alkalmazkodnia kell a művészetnek is. A nyitott verstípus, az „elharapott végű" vers utolsó „szótagjait" az olvasónak kell kiejtenie, hozzátoldania a vershez. Látható tehát, hogy megváltozott az információközlés és befogadásmódja, s a befogadó rugalmasságán múlik az érthetőség. A feladat: minél hamarabb, minél gyorsabban átállni a költő hullámhosszára.

A rohanó idővel versenyt futva, egyesek kihasználják a lehetőséget, a játék, a kordivat utánzásának a lehetőségét, az új eszközöket gyakran használják kö-

zépszerű vagy éppen gyenge alkotásokban. Mindez nyilván az irodalom hitelét csökkenti. Másrészt egyre hosszabbodnak a versek. Ez veszélyeket hordoz magában, ugyanis a hosszabbodó forma maga után vonhatja a mondanivaló zavarosságát, hígulását; a mű befogadójának versélménye időben egyre megoszthatatlanabbá válik. E két utóbbi jelenség a fő oka az általános vélemény kialakulásának, hogy az író—olvasó közötti távolság egyre nagyobb.

Különböző költészeti viták során azonban mindegyre kitűnik, hogy ez a „konfliktus" mindig is létezett író és olvasó között, az új csupán az, hogy a távolság nagyobb, a „szakadék" mélyebb a megszokottnál. A mai líra sem egységes, az „érthetetlenség" vádját is konkrétan kell elemezni. És még egy alapvető szempont: „Az igazi művészet... nem szolgál, hanem teremt, s ha úgy tetszik, nem igényt szolgál, hanem igényt teremt" (Veress Miklós). Az olyan művek, amelyek csak kielégítik az olvasót, de nem hordanak magukban semmi újat, nem számíthatnak elismerésre, hiszen az olvasók is — amint Valéry mondja — „védik... szellemi becsületüket". S ma megváltozott az olvasók szerepe. A megváltozott költészetet, melynek régi kereteit a kor törte szét, s új keretei mármár a végtelenbe távolodnak, nehéz megérteni. Majdnem mindenik vers egy-egy ajánlat az új kifejezésére, hagyományos módon tehát nem is lehet értékelni. A befogadónak másképpen kell közelednie a műhöz, meg kell találnia a megértés kulcsát. A művészetnek tehát a mai igazi olvasó a legkevésbé sem passzív élvezője, de aktív részese.

Aggasztó jelenség ugyanakkor, hogy egyre több a közepes és gyenge, úgynevezett „placebo-vers" (a mindenre-jó-vers) — a jó költemények rovására. A placebo a képzelt betegek gyógyszere. Mindent (illetve semmit sem) gyógyít. Csak látszat. Ilyen a placebo-vers is, a legváltozatosabb módon lehet értelmezni, úgy tűnik, a legigazibb, holott valójában semmit sem ér.

Feladatunk: számolni e jelenségekkel. Félelemre persze nincs ok, a költészet általában nem érthetetlen, a költők és az olvasók közötti fal pedig, „amely mindig volt, van és lesz" (Nemes Nagy Ágnes), „az éppen soron következő jövőszeletben összeomlik", a középszerű költőket maga alá temetve.

L. F.

A VEGYIPAR SZEREPE TÁRSADALMUNKBAN
(Era socialistă, 1974. 18.)

Mihail Florescu vegyipari miniszter a vegyipar jelentőségét tárgyalja cikkében. A bevezetőben ismerteti a vegyészet szerepét az emberiség történetében. Megállapítja, hogy az elmúlt századok folyamán a vegyészet nagyban hozzájárult a tudomány fejlődéséhez és a társadalmi haladáshoz. Az ipar mai színvonalán viszont már elképzelhetetlen bármilyen hatékony technológiai folyamat az anyag strukturális változásainak alapos tudományos ismerete nélkül.

A vegyészet lehetővé tette új, értékes termékek előállítását mind az ipar, mind a fogyasztás számára. Lehetőségei e téren szinte felmérhetetlenek. Megszabadulva az empirizmus béklyóitól, a kémia nagyban hozzájárult a világról alkotott dialektikus materialista felfogás kialakításához is.

A vegyészet társadalmi szerepének rendkívüli fontossága nyilvánvalóvá válik, ha figyelembe vesszük, hogy a nem helyettesíthető vegyi termékek az ipari össztermelés 12 százalékát képviselik, az előállított új termékek pedig nagy mértékben befolyásolják mindennapi életünket.

Az elmúlt negyedszázadban országunk vegyipara évi 22 százalékos átlaggal növekedett. Ennek megfelelően a vegyi termékek export—import aránya is változott. 1965-ig kivitelünk a behozatalnak csak 23—30 százaléka volt, 1972-ben már 152 százalékkal túlhaladta.

Az RKP XI. kongresszusának irányelvei a vegyipar további megfelelő arányú fejlesztéséről gondoskodnak. Ez a folyamat fokozottan növelni fogja a vegyészet szerepét társadalmunk gazdasági, anyagi és szellemi életében.

A vegyipar sajátosságai közé tartozik, hogy termékeinek csak egyötöde kerül közvetlen fogyasztásra. A rendelkezésre álló adatok szerint a világon előállított kétmillió vegyi termékből több mint 60 százalék valamelyik feldolgozó ipar számára készül. A vegyi termékek nagyfogyasztói a fejlett iparral rendelkező államok. Vegyiparunk termelésének 41,2 százaléka nyersanyagként vagy félkész áruként más termelési ágakat szolgál, 21,2 százalékot maga használ el további feldolgozásra, és csak 14,1 százalékot juttat a közvetlen fogyasztóhoz. A saját számára gyártott 21,2 százalék világviszonylatban is jelentős arány, ami szo-

cialista államunk iparosítási politikájának eredménye.

A vegyipar az 1976—1980-as tervévekre előirányzott iparfejlesztés jelentős tényezője. Bővülni fog a műanyagfelhasználás az építőanyagiparban, a műanyagszálak pedig 50—54 százalékban fedezik majd a textilipar szükségleteit. Nagy szerepe lesz a műanyagnak és a műguminak a szőrme-, cipő- és bőrdíszműiparban. Felépítjük az első műpapírgyárat. Bővítjük a fényképpapírok gyártását, és rátérünk a fekete és színes mozi- és televíziófilmek előállítására. Ugyancsak nagy mennyiségű műanyagot fog az elektronikai, a szerszámgép- és a járműipar felhasználni.

A többi iparág mellett a vegyipar is nagymértékben hozzájárult a valaha gyengén fejlett országrészek gazdasági és társadalmi felemelkedéséhez. Ilyen volt Argeş, Bacău, Dolj, Neamţ, Teleorman és Vîlcea megye. A szükséges munkaerő biztosítására 20 szakiskola, 11 mesterképző iskola, 14 ipari líceum létesült, és kifejlődött a megfelelő főiskolahálózat. Az elkövetkező években új vegyipari objektumokat építünk Botoşani, Vaslui, Szilágy, Beszterce-Naszód, Tulcea és Hargita megyében.

A vegyipar nagy szerepet játszik a világ élelmiszertermelésében. Szakvélemények szerint a műtrágyatermelés ötszörösére való növelése 2000-ig még hárommilliárd ember táplálását tenné lehetővé. Ebben az évben hazánkban hektáronként 70 kilogramm műtrágyát használtak fel az 1965. évi 29 kilogrammal szemben. Ez a mennyiség az elkövetkező ötéves terv végére 250—280 kilogrammra növekszik. Nélkülözhetetlen a vegyipar a kártevők elleni harcban és az állattenyésztésben is.

Ami a textilipar fejlődésében betöltött szerepét illeti, figyelemre méltó, hogy az elmúlt évben 115 900 tonna műszálat termelt, az 1965. évi 21 000 tonnával szemben. E teljesítmény jelentősége nyilvánvaló, ha figyelembe vesszük a műfonal előnyös tulajdonságait a tartósság, a könnyű moshatóság és a szárítás szempontjából. A többi műanyagból 1973-ban az egy főre jutó termelésünk 14,6 kilogramm volt, ami 3,5-szerese az 1965-ben termelt mennyiségnek. Sok iparágban a műanyag ma már nélkülözhetetlen. Csak a fogaskereket említjük, amelynél felhasználása jelentős mennyiségű acélt szabadít fel. Nyilvánvaló azonban, hogy a szállítási eszközök, az egészségügyi berendezések ipara, a lakásépítés, valamint az elektronikai ipar sem nélkülözheti a műanyagokat.

1980-ban a termelés el fogja érni az egy főre jutó 50—60 kilogrammot, ami az európai fejlett országok színvonalának felel meg. A vegyészet különös jelentőségű gyógyszeriparunkban is, amely az elmúlt évtizedben nagy lépést tett előre.

A vegyészetnek nagy feladatokat kell megoldania a levegő- és vízszennyeződés kiküszöbölésére, a szemétből és hulladékokból felhasználható anyagok kivonása terén. Végül pedig elő kell segítenie az élelmiszerforrások pótlását.

DISSZONANCIA A NEVELÉSBEN

(Viitorul social, 1974. 3.)

A szociálpszichológia újabban kényelmetlen helyzetbe hozta a pedagógiát. Felül kell vizsgálnunk a nevelésről mint szociális befolyásról alkotott elképzeléseinket. Mit tekinthetünk tulajdonképpen nevelő hatásnak? Csak azt a befolyást, ami a személyiségben és annak struktúrájában tartós, lényegi változásokat idéz elő? Vagy a nevelés eredményeként könyvelhetjük el azokat a viselkedésben bekövetkező szituacionális-adaptív változásokat is, amelyek a személyiség társadalmi, szervezeti beilleszkedését szolgálják?

E kérdések tisztázása érdekében a tanulmány szerzői, M. Zlate és L. Vlăsceanu szükségesnek érzik a mai kognitív irányzatok egyik legvilágosabban megfogalmazott elméletének, a Festinger-féle disszonanciaelméletnek kritikai felülvizsgálását. Ma nincs olyan lélektani munka, amely valamilyen formában ne hivatkoznék eredményeire. Ideje már, hogy a pedagógia ne csak elfogadja a kihívást, hanem alkotó módon „szelídítse" is meg. A kognitív disszonancia elmélete (Leon Festinger, 1957) és a kongruenciaelmélet (Osgood és Tannenbaum, 1955) belső rokonsága ma már tudományos közhelynek számít. Valamennyi konzisztenciaelmélet (ez a közös nevük!) abból indul ki, hogy kognitíven összeegyeztethetetlen valamiben hinni és másként viselkedni, valamiről meggyőződni és mást mondani. Ha a viselkedés és kogníció között mégis disszonancia áll fönn, akkor az illető megpróbálja ezt mérsékelni. Legkézenfekvőbb, hogy a cselekvését változtassa meg. Ha erre már nincsen módja, akkor véleményét, meggyőződését fogja megváltoztatni. Ha egy erős dohányos a dohányzás és a tüdőrák összefüggéséről olvas, a legkönnyebbnek azt találja, hogy kételkedjék minden információban, mely szerint a dohányzás az egészségét veszélyeztetheti. A disszonanciaredukció egyéb módjai: 1. a dohányos rászokhat a füstszűrős cigaretták; 2. folytathatja a cigarettázást éppúgy, ahogy eddig tette, azzal a különbséggel, hogy ezután lehetőleg nem olvas vagy nem gondolkodik erről a témáról és 3. kutathat olyan információk

után, melyek szerint sokkal valószínűbb, hogy az ember autóbalesetnek esik áldozatul, hivatkozhat arra, hogy az ő tüdeje kivételesen jó, és kicsi a valószínűsége annak, hogy ő éppen abba a 15 százalékba esne bele. Ez utóbbi esetet Festinger úgy értelmezte, hogy a személy új, kisegítő elemeket keres a redukáláshoz.

A disszonancia nyomása akkor a legnagyobb, ha a disszonáns elemek egyformán fontosak számunkra, vonzerejük nagyjából egyforma, a „rangsorolásban" közel esnek egymáshoz. Nagyfokú disszonancia esetében az emberek döntés után a választott alternatívát vonzóbbnak minősítik, mint előtte. Akik új kocsit vásároltak, az erről a kocsifajtáról szóló információkat fokozott érdeklődéssel olvassák. Jellemző szituációtípus, amikor egy embert arra késztetnek, hogy nyilvánosan kijelentsen olyasmit, amivel a maga részéről nem ért egyet. A redukciós folyamat során ilyenkor az illető további módozatokat keres kijelentéseinek igazolására. Vagy bebeszéli magának, hogy jobb volt engedni a késztetésnek, vagy fokozatosan azonosulni kezd azzal, amit a nyilvánosság előtt kijelentett. Az önigazolás jellemző tünete, amikor valaki túlságosan lelkendezve beszél saját kijelentéseiről.

Maga Festinger is elismeri azonban, hogy elmélete nem egyetemes érvényű. A viselkedése bizonyos változásait más motivációtípussal is magyarázhatjuk, például az uralkodás vagy az autonómia szükségletével, ami teljesen kizárhatja a kognitív disszonancia lehetőségét. A disszonancia ugyanakkor párhuzamosan is felléphet más motivációkkal karöltve.

A disszonanciaelmélet ezenkívül nem számol azzal, hogy a disszonanciaredukciónak negatív mellékhatásai is lehetnek (pl. az illető elveszítheti az önbizalmát). Andrzej Malewski úgy próbálja finomítani a disszonanciaelméletet, hogy a redukciókeresés módját is mint nyitott alternatívát fogja fel, s megkülönböztet pozitív, negatív és közömbös kihatású redukciós magatartást.

Finomításra szorul az a tétel is, hogy a disszonancia minden esetben kényelmetlen, szinte elviselhetetlen a személyiség számára. A „mentális homeosztázis" azonban nem univerzális magyarázóelv, az egyensúly megőrzése nem szükségszerű. Egyrészt azért nem, mert negatív redukció esetében a latens disszonanciát nyilván olyan pozitívumnak tekinthetjük, amely a személyiségnek az újjal szembeni nyitottságát biztosítja. Másrészt a személyiség egy bizonyos típusa „toleránsabb" az ambiguitásokkal szemben, a disszonanciával hosszú távon is képes együttállni. Egy olyan átfogó szintézis igénye jelentkezik, amelyben a konzisztenciára (konszonanciára, kongruenciára, szimmetriára, egyensúlyra) törekvés mellett helyet kapna a Berlyne által jellemzett „komplexitás-preferencia" (az összetett, ellentmondásos helyzetek keresése) is.

Jelenlegi nevelésfelfogásunk is ilyen szintézis után áhítozik. A disszonancia-elméletből következik, hogy minél kisebb a személyiség magatartására nehezedő külső nyomás, annál nagyobb a belső disszonancia, annál inkább nő a magatartás megváltozásának esélye. A szerzők hipotézise szerint a nevelés csak akkor hatásos, ha a nevelői szándékról a nevelés tárgya nem vesz tudomást. A külső késztetésnek nem szabad meghaladnia azt a bizonyos disszonanciaküszöböt, melynél a konszonáns és disszonáns elemek közül még egyik pólus sem került túlsúlyba. Ha a kényszerítő (konszonáns) elemek felülkerekednek, a nevelés tárgya nem képes a nevelés alanyaként funkcionálni. Vagy ha igen, legfeljebb úgy, hogy kivonja magát a nevelés szorításából.

ÉGHAJLAT-PROGNÓZISOK
(Ambio, 1974. 3—4.)

A svéd Tudományos Akadémia ökológiai folyóirata különszámot szentel a robbanásszerű népességnövekedés és a rohamos városiasodás környezeti hatásainak. Mekkora Földünk éghajlati toleranciája? Milyen határig tűri az emberi beavatkozást?

Helmut Landsberg, Lester Machta és Stephen Schneider csak óvatos előrebecslésre vállalkoznak. Kiindulópontjuk, hogy a Föld népessége 2015-ig megkétszereződik. Persze, a „népességrobbanás" következményeit helyi viszonylatban nagyobb valószínűséggel jósolhatjuk meg. Ha a városiasodás folyamata, a népesség városba áramlása a jelenlegi ütemben folytatódik, mindenütt az „üvegházeffektus" határozza majd meg a helyi klímát. A meteorológus a mai megalopoliszok mikroklímájából következtet a jövőre. A kő- és betonrengeteg fölött átlagosan 1—2 fok Celsiusszal melegebb a hőmérséklet. Majna-Frankfurt meteorológusai megállapították, hogy a szélsebesség a város területe fölött mintegy 40 százalékkal csökkent. A megfelelő szellőzés hiánya a hősziget-képződésnek kedvez, a város fölött megállapodó füstköddel együtt a városok energia-háztartásának egyensúlyvesztése okozza a leglátványosabb éghajlatváltozást. Szembetűnő a csapadékképződés növekedése, gyakoribbá válik a „záporeső-zivatar".

Milyen változásokkal számolhatunk mégis a következő néhány évtizedben?

A városiasodás éghajlati implikációi mikroklimatikus szintről mezoklimatikus szintre emelkedhetnek, a helyi éghajlatváltozások regionális szinten is megbonthatják az éghajlat egyensúlyát. A várható következmények ezt a kérdést sugallják: vajon nem borulhat-e fel bolygónk éghajlatának globális egyensúlya? A túl optimisták könnyen megfeledkeznek arról, hogy bolygónk nem egy éghajlati katasztrófát élt már át (például jégkorszakot).

Egyelőre nem áll rendelkezésünkre olyan éghajlati világmodell, mely lehetővé tenné nemcsak a globális klímaváltozások előrejelzését, hanem a globális éghajlat tervezését is. A meteorológusokat és klímakutatókat a világ élelmiszertartalékainak csökkenése, az élelmiszerhiány „kihívása" állította a klímaszabályozás igen nehéz feladata elé. A világ tartalék gabonakészlete 1972-ben még 66 napra lett volna elegendő, 1974 nyarán már csak 30 napos tartalékkal számolhatunk. Az energiaválság következtében jelentős mértékben csökkent a műtrágyagyártás. Mind kockázatosabb az éghajlati tényezők jóindulatára számítani, az élelmiszertermelés szükséghelyzetben van: nem nélkülözheti a biztonságot.

Matematikai klímamodelljét ismertetve Stephen Schneider felhívja a figyelmet a modell korlátaira. Számos visszacsatolási mechanizmust nem ismerünk eléggé ahhoz, hogy tisztázzuk, pozitív vagy negatív visszacsatolásról van-e szó. Tudjuk például, hogy az atmoszféra széndioxidmennyiségének a növekedése arányában nő a levegő hőmérséklete is. A szimulációs modell azonban nem számol a felhősödés és az „üvegház-effektus" következtében fellépő párolgás ellensúlyozó hatásával. A növekvő felhőképződés ugyanakkor csökkenti a párolgást, a levegő por- és koromtartalma (smog) viszont a felhősödésnek kedvez. Azzal is számolni kellene, hogy a hőmérsékletemelkedés nem mindenütt követi egyforma mértékben a levegő széndioxid-tartalmának növekedését. A sarki övezetek sokkal érzékenyebben reagálnak a légszennyeződésre. Előfordulhat, hogy a sarki jégtakaró „magától" visszahúzódik, mielőtt sor kerülhetne a tervezett klímamódosító programok végrehajtására.

A klímakutató ma még csupán empirikus tapasztalataira van utalva. Nem ismeri a rendszer dinamizmusát, csak a részelemek hatását külön-külön. Az utóbbi húsz év adataiból arra következtet, hogy éghajlatunk — főleg az északi féltekén — az 50-es évektől kezdve fokozatosan „hűvösödik". Bizonyos adatok arra utalnak, hogy a hűvösebb globális éghajlat nagyobb változékonyságot mutat, mint a melegebb. Nagy a valószínűsége annak, hogy az elkövetkező évtizedben szélsőségesebb hőmérsékleti értékekkel, az éghajlati viszonyok gyakoribb fluktuációjával kell számolnunk, mint eddig. Az 1972-es év az első „sovány" esztendő 15 „kövér" esztendő után. Szélsőségeivel az éghajlati változékonyság újabb korszakát vetíti előre. Nekünk azonban azt is tudnunk kellene, a klíma milyen mértékű változékonyságának nézünk elébe, s ez hogyan hat ki az élelmiszertermelésre. A klíma-tudomány nemzetközi összefogására van szükség.

KETRECBE ZÁRT METAFORA
(Rádió és Televízió Szemle, 1974. 2.)

— Mi a metafora?
— Összevont hasonlat.
— Kik használják?
— A költők.
— Miért?
— Hogy az eszmei mondanivalót nehezebb legyen megtalálni.

Nyolc-tizenkét év iskolába járás után ilyesféle fogalom alakul ki a fejekben a metaforáról. Az oktatás a verstan képtelenül szűk ketrecébe szorítja a metaforát. A köznapi beszéd szóképeit szemérmesen elhallgatjuk, mint valami illetlenséget. Pedig az irodalmi metaforák értelme csak akkor világosodik meg, ha a gyerekek nemcsak megismerik — sokféle megközelítésben — a köznyelvi metaforák tulajdonságait, hanem maguk is tudnak metaforákat alkotni.

Hogyan születik a köznyelvi metafora?

A macska játszik a pamutgombolyaggal. Odébb löki, utánakap, visszahúzódik, rácsap. Mintha az egér volna. A pamutgombolyag a macska egér-metaforája. A horgászok villantója zsákmány-metafora a ragadozó halaknak. Végzetes metafora. Kevésbé végzetes Konrad Lorenz osztrák biológus nőstényseregélyének esete: a madár a professzor fülét nézte fióka-szájnak, és kukacokat tömködött belé. Az állat öröklött ösztöneinek ezek a téves kapcsolásai az ösztön tárgykeresésében gyökereznek. Az emberi metaforaalkotásban is megvan az ösztönös tévedések motívuma. A farkascseresznyének kedvesen pirosló, de mérges termése van. Ez a metaforikus növénynév a szerencsétlen összetévesztések emlékét idézi.

Az ember tévedései abban különböznek az állatéitól, hogy nyelvi kifejezést kapnak. Az összetévesztés, vagyis az össze nem tartozó, csak egy-egy vonásukban hasonló dolgok önkényes egybe-

kapcsolása az ember törvényes és jogos tévedése: a világ köznapi megismerésének igen hasznos eszközévé vált.

A tévesztés mechanizmusa: érzékszerveink által szállított értesülésre ráprobáljuk az agyunkban tárolt mintákat. Legváltozatosabb, a nyelvi kifejezést legjobban gazdagító mintakollekciónk — vizuális emlékezetünkben tárolódik. A szemünk elé kerülő tárgyakat e minták segítségével azonosítjuk. A *vizuális tévesztések* egyik oka — az előttünk lévő tárgyat szokatlan nézetből látjuk, s ezért nem tudjuk azonosítani a hozzá tartozó mintával. A tárgyaknak emlékezetünkben élő képe ugyanis a legjellemzőbb nézetet rögzíti. A borosüveget például elölnézetből ismerjük. Alulnézetben inkább ólomkeretes üvegablak egyik szemének gondolnánk. Mintáink meglehetősen gyermetegek. Sokszor több nézetet kevernek össze szimultán (cézanne-i vagy még markánsabb) perspektívatorzítással. Az emberi arc részeit is gyerekmódon tartjuk számon: az orrot profilban, de a szemet és a szájat elölnézetben.

*Fülünk tévesztései*nek két jól elhatárolható, de rokon területe van. Hallunk egy hangot, s nem tudjuk eldönteni hirtelen, hogy ember, állat vagy hangszer hangja. Ez a tárgyak összetévesztésének akusztikus megfelelője. A félrehallásnak másik, sokkal gyakoribb esete, ha a hallott szó helyett egy hasonló hangzású másikat értünk. *A félkegyelmű* Miskin hercegéhez hasonlóan bárkivel megeshet, hogy a tömeg zajából a maga nevét hallja ki. A nevünk ugyanis különösen erős minta. Ahogy a tárgyak hasonlítanak, ugyanúgy a szavak is hasonlíthatnak egymáshoz. Nyilvánvaló összefüggés van tehát a nyelvi alkotótevékenység két nagy területe: a metafora és a rímelés-összecsengés között. A szavak összecsengése azonban a metaforánál bonyolultabb jelenség. A metafora minden esetben racionális eredetű, mert érzékelhető anyagi alapja van. Hogy az oroszlánnak miért éppen az *oroszlán* hangsorral adunk nevet, a szájnak miért éppen a *száj* hangsorral, azt senki sem tudja meggyőzően magyarázni. Ha mégis megpróbálkozik vele, a délibábos etimológusok ingoványába süllyed. De hogy az oroszlánszáj virágot miért hívják így, azt minden kisgyerek az első pillantásra felfogja. Eleven oroszlánt sem kell látnia hozzá, csak rajzot. A racionális elem közelebbről olyan reális, egzakt módon leírható összefüggés két dolog között, amelyet érzékszerveink segítségével fel tudunk fogni. A szavak összecsengése esetén is anyagi eredetű, érzékelhető hasonlóságról van szó, a jelentést hordozó hangsor azonban nem a hangképző szervek képzetét kelti a hallgatóban, hanem a szintén jelentéssel bíró hangsor*mintákkal* való összehasonlításra késztet. Ez pedig a megértésnek — tehát a félreértés lehetőségének is — más szintje, mint a tárgyak felismerése-összetévesztése.

A szavak összecsengése nemcsak a rímelésnek alapja, hanem a szójátékok, rejtvények többségének is. Valószínű, hogy mindennapos tévesztéseinkben is nagyobb ennek a szerepe, mint a tárgyak összetévesztésének. Zajokkal terhelt világunk mindenkit „süket sógorrá" tesz.

Külön szint: *a szavak összetévesztése írott-nyomtatott képük alapján.* A hibás olvasatoknak, az álértelmes sajtóhibáknak a rémvilága ez, amely a filológusokat annyira háborgatja.

Szavainknak tehát háromszoros kapcsolódási területe van: egy valóságosan szemantikai, vagyis *metaforikus*, és két álszemantikai — a *hangzáson*, illetve *írásképen* alapuló. (A pszeudo-szemantikai kapcsolatok is sokszorosan beépülnek nyelvi kultúránkba!)

Vargha Balázs e tanulmányrészletében az alkotó pedagógiai szituáció gyakorlati követelményeit tartja szem előtt. A játékos-alkotó képzelet támogatása, a tévedés lehetőségének integrálása az oktatásba a metaforát is kiszabadítja kényszerű ketrecéből. (Vö. Vargha Balázs: *Istenek eledele — a játék.* Korunk, 1973. 4.) A gyermek hibázva kezdi a gondolkozást. Közismert „kötelező" típushibája: ha behunyja szemét, akkor azt hiszi, őt sem látják. Tévesen következtet, de következtet. Az a tény, hogy ezzel egy logikai lépést tesz, fontosabb, mint az, hogy helyes vagy helytelen következtetésre jut.

A nyelvi alkotóképesség tudatos továbbfejlesztésére, tévedéshez való jogunk elismertetésére pillanatnyilag a rádiónak, televíziónak, gyermekkönyvkiadásnak több lehetősége van, mint a hagyományos iskolai oktatásnak — zárja a metaforát új szemszögből megvilágító gondolatmenetét a szerző.

AZ ADY-BIBLIOGRÁFIA KÖRÜL

(Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1974. 1.)

A bibliográfia nem olvasmány, hanem kutatók munkaeszköze — Bustya Endre tanulmányméretű és -igényű recenziója a nemrég megjelent *Ady-bibliográfiá*ról (összeállította Vitályos László és Orosz László) érdeme éppen az, hogy az Ady-kutatások műhelyébe enged bepillantást. Elsősorban tanulmánya bevezető oldalaira érvényes ez, amelyeken az utóbbi 22 év Ady-filológiájának rövid áttekin-

tését nyújtja. Nem fölösleges ez a filológiai kis-kalauz, „hiszen — mint írja — még a szakmabeliek tájékoztatása is csak nyomokban lelhető fel az irodalomtörténeti kiadványok közléseiben az Ady-kutatások menetéről". Az ismertetésből kikerekedő összkép nemcsak tájékoztat, hanem mindmáig elvégzetlen — bár alapvető fontosságú — kutatási feladatokra is figyelmeztet. S e figyelmeztetés korántsem csak az Ady-filológia művelőinek ügye. Az „Ady-kérdések" az egész XX. századi magyar irodalom történetének kérdései; ahogy az angol irodalomnak van „Shakespeare-korszaka", a németnek van „Goethe-kora", úgy tekinthető a magyar századelő is „Ady-kornak", s az Ady-problémák filológiai alapozású, tudományos megoldása az a kulcs, amely az Adyéval párhuzamosan futó életművek, korszakos irodalom- és kultúrtörténeti folyamatok nem egy makacskodó zárját is nyitja.

Ezért érdemel a végre megjelent Ady-bibliográfia csakugyan többet szokványos recenziónál. Bustya Endre tanulmánya — a kiadvány kétségtelen értékeinek méltatása mellett — saját sokesztendős kutatómunkájából is ízelítőt nyújt, amikor a könyvészet hiány-tételeinek számbavételekor nemcsak közforgalomban nem lévő adatokkal egészíti ki Orosz és Vitályos közléseit, hanem a bibliográfiai kutatómunka elhanyagolt területeire is ráirányítja a figyelmet. Hírek, szerkesztői üzenetek, törvényszéki rovatok sokszor lényeges életrajzi adatokat, Ady-művek keletkezéstörténetét megvilágító vonatkozásokat rejtenek; Ady-szempontból „semleges" tárgyú cikkek tartalmaznak a kortársak számára nyilvánvaló, ma már azonban csak filológiai kommentárral érthető célzásokat és utalásokat a századelo szakadatlanul gyűrűző Ady-vitáira. Adatgazdagsága, filológiai értéke mellett ezért tulajdoníthatunk Bustya Endre tanulmányának egyfajta pedagógiai erényt is; ma, amikor oly kevés fiatal kutatót vonz a bibliográfiai munka „szárazsága", jólesik annak bizonyságát látni, hogy ez a „szárazság" nem zárja ki az összefüggés-látást, az életmű lényeges kérdéseire irányuló figyelmet.

Csontváry Kosztka Tivadar: Szerelmespár

SZERKESZTŐK · OLVASÓK

BÜCHL ANTAL tanár (Temesvár). — Érdeklődéssel olvastam Nagy Miklósnak a telkesítésről szóló cikkét a Korunk 1974. 8. számában. Felfigyeltem az öntözéses gazdálkodásról írottakra, és szükségét érzem annak, hogy helyesbítsem a rizstermelésre vonatkozó adatokat, melyek tévesen szerepelnek a szerzőtől használt forrásmunkában (V. Blidariu és szerzőtársai *Hidroameliorații în RPR* című, 1962-ben megjelent műve). A girodai rizstelep nem 1718—1723 között létesült. A temesvári tartományi kormányzat hívására 1748 októberében hat Milano környéki olasz férfi és nő érkezett Temesvárra Lorenzo Granzini vezetésével, hogy a Bánságban rizstermesztéssel próbálkozzanak. Ők létesítették a girodai telepet, melyről 1749-ben takarították be az első termést. A telep felszámolásának esztendeje nem 1738, hanem 1768, s nem mint a pestis, hanem mint a mocsárláz fészkét szüntette be az említett évben Francesco Perlas tartományi elnök. — Az öntözéses gazdálkodással kapcsolatban talán nem érdektelen megemlíteni még, hogy 1874-ben Timáry Béla, akkoriban az ország egyetlen rizstelepének kezelője, a temesvári sajtóban sürgette az öntözéses gazdálkodás bevezetését, és ismertette elképzelését a Bánság és a Körös-vidék hatalmas rizstermő bázissá való alakításáról. — A hazai rizstermesztés története egy regény érdekességével vetekszik; sajnálatos módon eddig még egyetlen lapunk sem vállalkozott az ismertetésére.

Intreprinderea Poligrafică Cluj-Napoca, Str. Brassai Sámuel nr. 5—7. — 3154/1974.

42 101

Minden olvasónkhoz!

Az új esztendő küszöbéhez közeledve, örömmel állapítjuk meg, hogy hűséges olvasóink nagy többsége 1974-ben baráti körünkben maradt, akár előfizetőként, akár egy-egy havi példányunk rendszeres vásárlójaként.

A Korunk — eddigi hagyományaihoz híven — 1975-ben is olyan számokat ad majd olvasói kezébe, amelyek hazai valóságunk és a nagyvilág eseményeinek, jelenségeinek bemutatásával a legszélesebb rétegek érdeklődésére számot tarthatnak. Reméljük tehát, hogy a következő esztendőben változatlan érdeklődéssel várják lapunkat mindazok, akik honismeret és világtájékozódás tekintetében egyaránt bővíteni akarják ismereteik körét. Mindezen barátainknak — a folyóirat, közös ügyünk híveinek — előre is köszönetünket tolmácsoljuk.

Felhívjuk olvasóink és önkéntes terjesztőink figyelmét, hogy országszerte megkezdődött a jövő évi előfizetések időszaka, amely DECEMBER 24-éig tart. Ne feledjék el: minden egyéni előfizető lapunk olvasótáborát erősíti, eddigi munkánk szakadatlan továbbvitelét, jövőbeli terveink valóra váltását támogatja.

A KORUNK szerkesztősége

ARA 8 LEJ